

ISSN 0234-8128

Мингиткау Элбрус

- АДАБИЯТЫБЫЗНЫ ИЛКЕРЛЕРИ.
- Антуан де СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ. Ёзден жашчыкь.
- САРБАШЛАНЫ ЗУФАРНЫ ЭСТЕРЕ.
- ЁЗДЕНЛАНЫ Абдуллах. Назмула.

4. 2022

НАРТ СЁЗТӨ

* * *

Къуш – кёкню чууагъына,
Къуллугъу – чууанагъа¹.

* * *

Къушну хыйлачысы – чакъынжик²,
Сабийни лагъымчысы³ – чагъыдий⁴.

* * *

Къушха – къонуш⁵ багъалы,
Къошха – къоншу багъалы.

* * *

Къыза барса, таш да чартлайды,
Къыз терсейсе, жаш да чарлайды.

* * *

Къоркъакъ бир кюн бир уялыр да,
Жюрегинде аслан уяныр...

* * *

Къоркъакъны сёзю айтыр,
Сёзю айтмаса, кёзю айтыр.

* * *

Къоркъакъны юйюне дери сюрсенг,
батыр болур.

* * *

Къызгъанч, жоймайын, ахчасын къалау этер,
Къюбурде кюе ашаса, къалай этер?!

* * *

Къызгъа сёзю болгъан улан,
Абезехге къысха уулан.

¹ Чууана – бийик жер.

*Тауларынгы башы болур чууана,
Мараучубуз къайта болур къууана?*

² Чакъынжик – сорока.

³ Лагъымчы – хунерли, амал таба билген.

⁴ Чагъыдий – чапхыч ат.

⁵ Къонуш – къанатлыны кечеги уясы.

Малкъар жазыучуланы суратлау-адабият, жамауат-саясат журналы

1958 жылдан бери чыгъады.

№ 4 (224) июль – август 2022 ж.

Учредители

ГКУ «КБР-МЕДИА»

Баш редактор
Додуланы А. Т.

Редколлегия:

Бешпайланы Муталип
Бёзюланы Руслан
Берберланы Бурхан
Гадийланы Ибрагим
Ёзденланы Альберт
Ёлмезланы Мурадин
Джуртубайланы Махти
Зумакъулланы Танзиля
Мызыланы Къаншаубий
Мусукаланы Сакинат
Османланы Хыйса
Созайланы Ахмат
Табакъсойланы Мухтар
Шауаланы Хасан

**ЭЛЬБРУС
МИНГИ-ТАУ**

НАЛЬЧИК – 2022

Инна КАШЕЖЕВА

КЪМР-ге гимн

Эки черек бирге энеди,
Ёмюрлеге дери бирге.
Минги таудан да эсленеди —
Насып ушайды келирге.

Эжиу:

Биз тенг этебиз хар нени да,
Малкъарча төрдю Къабарты.
Сыйлайбыз хар тауну, кенгни да,
Намыс бере жашы-къарты.

Биз иш кёллю таза миллетбиз,
Жаула къоркъадыла бизден.
Керек кюнде биз жан бла этбиз,
Къарыу ала жерибизден.

Эжиу:

Бизден Россия башланады,
Ёмюрлюкден жыйгъан тирлик.
Аны сыйы тау башладады,
Бизде болгъан керти бирлик.

Эжиу:

АЛГЪЫШ

Аллах жерни юлешип
Бошагъанда,
 гюржюлюле,
Хар бир халкъны алгъышлай,
Жерсиз къалгъан эдиле.
Артда Аллах алагъа
«Тургъан жерин — жаннетни —
Къоюп кетген эди», — деп
Айтылады Гюржюде.
Ол жаннетни къатында —
Мени бийик Малкъарым.
Къонакълагъа къууана,
Алай жашайды, сау-эсен...
«Къайда энди уа Аллах?» —
Деп, сиз сорсагъыз манга,
Аны сизге айтырла
Тау Артында гюржюлюле —
Аны
 ахыр кере кӛргенле...
Аллахны бирлигине
Азды бюгюн ийнаннган.
Негерлеге ышансам,
Мен
 кесим да — мажюсю...
Бизге жетген эди Малкъар.
Къатыбызда —
 Къабарты.
Жаланда бирди кӛгюбюз,
Къушла учадыла анда.
Ким эсе да биреулен:
«Малкъарныды ол къуш!» —
Деп, ёхтем айтады.

Кёкде кышну кёргюзте:
«Кыабартыныды ол, угъай!» —
Деп даулашады бир башха,
Ал бермегенлей бирсине.
Ол — аланы ишлери...
Мен билген — жангыз бир зат,
Ол да неди десегиз:
Бийикде учхан кышну
Бир кыанаты —
Малкыарым,
Экинчиси уа —
Кыабартым.
Кыалырса, учмай,
жерингде,
Минг кыанатынг да болуп,
Жангыз эки кыанатынг
Бирден кыагъылмай кыалса.
Ма бу алгъыш аякыны
Андан алама кыолума:
Учуубуз бийикде
Болур ючюн бирге,
Бирден кыагъыла кыанатла.
Узакъ Шимал жулдуз а,
Ажашмаз ючюн,
Жарысын аллыбызда...

«Минги-Тау» журналны редакциясындан

МЁЧЮЛАНЫ БЕККИНИ ЖАШЫ КЯЗИМ (1859–1945)

Мёчюланы Кязим – белгили жарыкъландырыучу, философ, малкъар поэзияны мурдорун къурагъан поэт, СССР-ни жазычуларыны Союзуну члени (1940).

1962 жылда Москвада поэтни орус тилде биринчи назму жыйымдыгы чыгады. 1989 жылда уа – экитомлугъу (*Тёппеланы Алим жарашдыргъанды*). 1996 жылда Бегийланы Абдулахны кеси кыйыны бла Кязимни совет кыралгъа къажау эмдин бла байламлы назмулары басмаланадыла.

*Батырлыкъ – жютю къамача,
Къоркъакълыкъ – гумух салтача.
Батырлыкъ къорур журтунгу,
Къоркъакълыкъ кёмер отунгу.*

ШАХМЫРЗАЛАНЫ ОСМАНЫ ЖАШЫ САИД (1886–1975)

Шахмырзаланы Саид – жазыучу, жарыкъландырыучу, фольклорчу, этнограф, философ, устаз, КЪМАССР-ни халкъ поэти.

1924–1929 жыллада комсомолну обкому ийип, Симферопольну педтехникумунда окъугъанды.

Саид 1929 жылда Къырымда педагогика техникумну бошайды. 1924–1958 жыллада устаз болуп ишлейди, 1939–1941 жыллада КЪМАССР-ни просвещениясыны наркомуну экинчиси болады. 1916 жылдан бери басмаланады. Биринчи чыгъармасын Бакуда басмалайды.

Азербайджанда ол Ханифа Абаевада (1853–1929), Малкъарны къызында, Азербайджанны жарыкъландырыучусу Гасанбек Меликовну (Зардабини) юй бийчесинде къонакъда болгъанды. Саид хар заманда да уллу хурмет бла эсгереде 1916 жылда аны Гасанбек бла Ханифа кеслерини юйлеринде къалай тюбегенлерин, журналда аны назмулары басмаланыр ючюн, къаллай болушлукъ этгенлерин. «Гасанбек бла Ханифа ол заманда манга поэзиягъа жолну ачмасала эди, мен, баям, бюгюнлюкде назму жазмаз эдим», – деп эсгере эди Саид. Саид Гасанбекни бла Ханифаны юйюнден кете туруп, ала Саидге, мында ары да жазып, жарыкъландырыу иш бла кюреш деп алгъышлай, шакъы орун береди. Ол, баям, дагъыда бир себеп этген болур эди Саид кесини миллетини биринчи жарыкъландырыучусу боллугъуна.

Шахмырзаланы Саид быллай назму жыйымдыкъланы авторуду: «Сырыйна» (1957), «Битимлени билигиз» (1960), «Назмула» (1961), «Таулуну календары» (1970), «Ол ёмюрледе» (1973) эм д. а.к. 1965 жылда уа ол «Танг аласында» деген повестин басмалайды.

Саид 1929 жылда малкъар харфлыкъны, 1970 жылда уа Малкъарны топонимика сёзлюгюн (Джамалдин Коков бла бирге) жарашдырады.

1939 жылда Къабарты-Малкъарда жарыкъландырыу ишге уллу къыйын салгъаны ючюн, Шахмырзаланы Саид Ленинни ордени бла (04.05.1939), Урунуу Къызыл Байрагъыны ордени эм майдалла бла саугъаланганды, 1961 жылда уа анга «КЪМАССР-ны сыйлы устазы» деген атны береди.

Саид кёп миллетни тилин, аланы маданиятларын уста билгенди. Ол къуру хафиз (Къуранны кёлден билген адам) болуп къалмай, кёрген затын къагъып алгъаны себепли, арап тилни бла тюрк тиллени да иги билгенди.

1924 жылда Саид малкъар алфавитни къурауда биринчи атламла этеди. Ол алфавитни латин харфланы мурдорунда къурайды. Бу алфавит КЪМР-ни Къырал архивинде сакъланыпды. Кечирек ол алфавитни кетерип, кириллицагъа кёчеди. Ол заман Шахмырзаланы Саид орус харфланы мурдорунда биринчи малкъар харфлыкъны къурайды.

СССР-ни бек белгили Уллу Совет Энциклопедиясы къуралгъан кезиуде КЪМР-ден аны бетлерине къуру Саид тюшгенди.

*Эки башлы Минги тау,
Тюе сыртлы уллу тау,
Акъ кёлекни тешмейсе,
Акъ чалмалы ёхтем тау.*

ОТАРЛАНЫ САРЫМЫРЗАНЫ ЖАШЫ КЕРИМ (1912–1974)

Отарланы Керим – поэт, кёчюрмечи, КЪМАССР-ни халкъ поэти, 1938–1941 жыллада КЪМАССР-ни жазыучуларыны Союзунну Правление башчылыкъ этгенди, КПСС-ни 1940 жылдан бери члени, «Шуёх-лукъ» журналны биринчи редактору, мамырлыкъны къоруулау Совет Комитетни республикалы бёлюмюню председатели, адабиятта бла санатда Къырал премияны лауреаты.

Керим Уллу Ата журт уруш башланганда, фронтха кетип, андан, ауур жаралы болуп, 1943 жылда къайтады. Уллу Ата журт урушда жигитлиги ючюн Къызыл Жулдузну ордени бла, майдалла бла да саугъаланнганды.

Керимни биринчи назмусу 1930 жылда газетде басмаланнганды. «Назмупа бла жырла» деген биринчи назму китабы 1938 жылда чыкъгъанды, андан сора «Школну туугъаны» (1940) деген хапар китабы. Отарланы Керим «Жолла» (1956), «Сагъышла» (1958), «Туугъан жерим» (1960), «Жылла» (1964), «Танг жулдузум» (1969), «Сынла» (1972), «Жаз желлери» (1979), «Заманны ауазы» (1996), «Дуния тынчлыкъын тилейме къадардан» (1995) деген назму жыйымдыкъланы авторуду.

Отарланы Керим А. Пушкинни, М. Ю. Лермонтовну, Н. Некрасовну, Т. Шевченкону, В. Маяковскийни, А. Твардовскийни, М. Исаковскийни эм башха поэтлени назмуларын малкъар тилге кёчюргенди.

1955 жылда 10-чу декабрьде Отарланы Керимни – халкъыны чынтты уланын – Москвагъа, КПСС-ни Ара Комитетине таулуланы кёчюрлгенлери терс оноу болгъаны бла байламлы къагъыт да жазгъанды.

*Туугъан жерим, танг жарыгъында кёре,
Мен, анамыча, тансыкълайма сени.
Бушуу кюнде, жашларынга эс бере,
Сен азмы жапсаргъанса жүреклени!*

КЪУЛИЙЛАНЫ ШУУАНЫ ЖАШЫ КЪАЙСЫН (1917–1985)

Къулийланы Къайсын – поэт, жазыгучу, журналист, аскер корреспондент, КБАССР-ни халкъ поэти (1967), СССР-ни Къырал премиясыны лауреаты (1974), Ленинчи премиясыны лауреаты (1990 – ёлгенден сора), эм РСФСР-ни Горький атлы Къырал премиясыны лауреаты (1967), 1944 жылдан башлап, ВКП(б)-ны члени, СССР-ни баш Советини 5-чи, 9-чу, 10-чу эм 11-чи чакъырыуларыны депутаты, 1938 жылда Къулийланы Къайсын СССР-ны жазыгучуларыны Союзуну члени.

Къайсын литературагъа 1930 жыллада келгенди, 1940 жылда уа аны «Салам, эрттенлик!» деген биринчи назму китабы чыгъады.

30-чу жыллада Москвада Луначарский атлы театр искусствону къырал институтунда окъугъан отуз малкъарлы жаш бла къызны арасында Къайсын да бар эди. Къайсын төрт пьесаны кёчюреди, испанлы драматург Лопе де Веганы «Къой шаудан» деген пьесасы да аланы ичиндеди.

1943 жылда Къайсынны назму жыйымдыгъы Сталин атлы саугъагъа кёргюзтюлюнеди, алай 1944 жылда таулуланы кёчюргенлери бла байламлы ол саугъаны анга бермей къоядыла.

1944 жылны март айында Къайсын, таулуланы Орта Азиягъа кёчюргенлерин эшитип, госпитальдан чыкыгъандан сора, Чегем аузуна къайтып, миллети кёчюрюлген жерге барады. Ол кюйсюз жыллада малкъар миллетни къайгъысын, жарсыуун да Къайсын бийик даражада ачыкълагъанды. Кёчгюнчюлюкде поэт тауларына, Чегемине термиле жашагъанды.

Къайсын «Къыш эди» романны, «Жорт, жорт гылыуум!» повестьни, «Жаралы таш», «Жер китабы», «Ингир», «Терек да алай ёседи», «Тауда от», «Адамлагъа айтама», «Адам. Къанатлы. Терек», «Жашаргъа!» эм башха китапланы авторуду.

*Къаллай къууанчды – кёзлеринги ачып,
Эрттенликде бу дунияны кёргенинг!
Насыбыбыз – бу жашауну къууанчы,
Чексиз байлыгъыбыз – аны бергени.*

ШАУАЛАНЫ ЧЕРУУНУ КЪЫЗЫ МИНАЛДАН (1917–2008)

Шауаланы Миналдан малкъар адабиятта биринчи романны авторуду. Миналдан «Коммунизмге жол» газетни къуллукъчусу болгъаны бла бирге жазыучулукъ ишин къоймагъанды.

Миналдан – СССР-ни жазыучуларыны Союзуну члени – КъМАССР-ни Президиумуну Баш Советини грамотасы бла, КъМАССР-ни жарыкъландырыу Министерствосуну грамотасы бла, «Айырмалы уруннганы ючюн», «Уллу Ата журт урушну кезиуюнде ахшы уруннганы ючюн» деген майдалла бла да саугъаланнганды. 1976 жылда Шауаланы Миналдан «КъМАССР-ни сыйлы къуллукъчусу» деген атха тийишли болады.

Шауаланы Миналданни чыгъармачылыкъ жолу 30-чу жылланы экинчи жарымында «Мурат» деген романны биринчи кесегин жазгъанда башланнганды. Ол романны юзюклери «Социалист Къабарты-Малкъар» газетни бетлеринде 1940 жылда басмаланадыла. Уллу Ата журт уруш бла кечгюнчюлюк романны жазылыууна чырмау саладыла. Алай 1958–1959 жыллада «Шуёхлукъ» альманахта романны жангы башлары басмаланадыла. «Мурат» деген роман жазыучуну трилогиясыны биринчи китабы болады.

Ызы бла бир талай повесть бла хапарлары басмаланадыла: «Кечерлеми?» (1969), «Кюн таякъла» (1974), «Жашау базманы» (2002). Аны бла да къалмай, Шауаланы Миналдан сабийлеге деп да кеп назмула, жомакъла, хапарла, очеркле жазгъанды.

ЗУМАКЪУЛЛАНЫ МУСТАФАНЫ КЪЫЗЫ ТАНЗИЛЯ

Зумакъулланы Танзиля – КъМАССР-ни халкъ поэти (1982), КПСС-ни члени (1975), М. Горький атлы РСФСР-ни Къырал премиясыны лауреаты (1977) – «Сокровенность» деген назму жыйымдыгъы ючюн. «Таулары жыры» (1967), «Чырахан» (1969) деген китаплары ючюн а КъМАССР-ни премиясын алгъанды.

1989 жылда СССР-ни халкъ депутатына айырылады.

Зумакъулланы Танзиля эртте жазып башлагъанды. Орта Азиягъа кёчгюнчю окъуна ол «Букъдурадыла, букъдура», «Къарачы сен», «Мени юйюм», «Жулдузла» эм башха назмуланы жазгъанды.

Танзиля быллай назму китаплары авторуду: «Къаяда гюлле» (1959), «Жазыусуз жазмала» (1977), «Кёз жарыгъым» (1972), «Жашау черги» (2002) эм башхала. Аны «Къаяда гюлле» деген китабы биринчи назму жыйымдыгъыды. Къайсынны чыгъармачылыгъыны символу таш эсе, Керимде жолла эселе, Танзиляда уа гюлледиле.

«Бизде, Орта Азияда, тиширыуланы арасында поэзияны кёгюнде бек уллу жулдуз Зульфийады. Кавказда уа аллай жулдузгъа Танзиля саналады», – дегенди Чингиз Айтматов Танзиляны юсюнден.

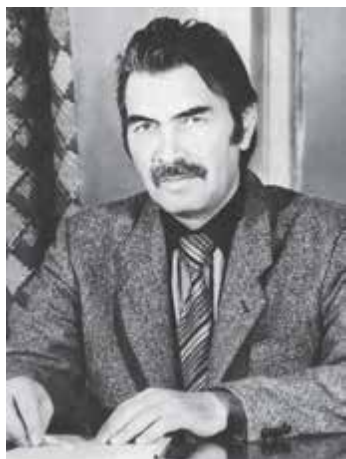
Жашау багъады, учузду ёлюм.

Хауа – алайлай, бу жер хауасы.

Ёле тургъаннга бир кёрчю соруп:

Бир солуну неди багъасы?

БАБАЛАНЫ ХЫЗИРНИ ЖАШЫ ИБРАГИМ (1936–2002)

Бабаланы Ибрагим – поэт, кёчюрмечи, Къабарты-Малкъарны комсомолуну премиясыны лауреаты (1970), Къабарты-Малкъарны Къырал премиясыны лауреаты (1987), Къабарты-малкъарны маданиятыны сыйлы къуллукъчусу (1986).

«Элбрус» китап басмада редактор болуп ишлегенди. 1977–1983 жыллада «Шуёхлукъ» альманахда редакторну къуллугъун толтургъанды. 1989–1992 жыллада «Минги-Тау» журналны баш редактору болгъанды.

Ибрагимни биринчи чыгъармалары 1960 жылда басмадан чыккыгъандыла. Эки жылдан аны «Жолгъа чыгъама» деген биринчи назму жыйымдыгъы басмаланады. Аны ызындан «Малкъар баллада», «Жетегейле», «Элия бешик», «Туугъан ташым», «Ара боран», «Чексиз жер» деген назму эм поэма жыйымдыклары чыгъадыла.

*Угъай! Тынч туююлдо, къыйынды, угъай! –
Дуниядан кетерик – къыйынлы.
Угъай, мен чыкмагъанма къоян уугъа! –
Мен барлыкъ жолну жокъ къыйыры.*

ГУРТУЛАНЫ ИСМАЙЫЛНЫ ЖАШЫ БЕРТ (1910–2001)

Гуртуланы Берт – поэт, жазуучу, СССР-ни жазуучуларыны Союзуну члени (1934), КЪМР-ни халкъ жазуучусу, КЪМР-ни санатыны сыйлы къуллукъчусу.

Берт Уллу Ата журт урушда болгъанды. Стрелковый роты политругу болгъанды эм пулемётно-миномётный училищеде окъутуп тургъанды.

1944 жылда Берт халкъы бла бирге кёчюрюлгенди. Ата журтуна къайтхандан сора, КЪМАССР-ни жазуучуларыны Союзуну Правленинде жууаплы секретарыны къуллугъун толтургъанды. «Шуёхлукъ» альманахта редактор болгъанды.

Гуртуланы Бертни чыгъармачылыгъында энчи жерни Уллу Ата журт урушда совет халкъны хорламы эм коммунист къурулуш алгъанды. Аны китаплары: «Красные голоса» (1935), «Ясное утро» (1958), «Светлые дали» (1960, орус тилде), «Шуёхла арасында» (1963) назму жыйымдыклары, «Чалгъычыла» поэмасы (1958), «Адилгерий» (1961), «Жангы талисман» романы (1970).

Берт малкъар тилге Пушкинни, Шиллерни, Лермонтовну, Райнисни, Сулейман Стальскийни, Чавчавадзени, Маяковскийни, Навоини эм башхаланы кёчюргенди. Малкъар тилде кёп жырны авторуду.

*Акгыл, сакгалда уггай,
Башда болур.
Чёрчеклик, кэартада уггай,
Жашда болур.
Эрлик – кичиден чыггар,
Гиртчи – гёжефни жыггар.*

ТЁППЕЛАНЫ МАГОМЕТНИ ЖАШЫ АЛИМ (1937–2010)

Тёппеланы Алим – жазыучу, драматург, кесаматчы, Къабарты Малкъар Республиканы халкъ поэти. СССР-ни жазыучуларыны Союзуну члени (1971), КъМАССР-ни жазыучуларыны Союзуну секретары (1982), Къабарты-Малкъар Республиканы жазыучуларыны Союзуну сопредседатели, Къабарты-Малкъар Республиканы Къырал саугъасыны лауреаты (1997), «Сыйрат кёпюр» романы ючюн.

Алим 1963 жылда А. М. Горький атлы Адабият институтну бошайды. Андан сора «Коммунизмге жол» газетни корреспонденти болады, 1967 жылны март айындан башлап, Къабарты-Малкъар илму-излем институтда ишлегенди.

Тёппе улу, 1974 жылда аспирантураны заочно бошап, Москвада «Зарождение и становление балкарской прозы» деген темагъа кандидат диссертациясын кёруулайды.

Тёппеланы Алимни адабиятта чыгъармачылыкъ жолун поэтча, лирика назмуланы авторуча башлагъанды. 60-чы жылланы ортасындан Тёппеланы Алимни чыгъармачылыкъында проза энчи жерни алады.

Жазычуну хар кимге да белгили чыгъармалары, романлары бла повестьлери: «Ташыуул» (1976), «Гуппур Геюуюзню кёпюрю» (1978), «Азатлыкъ» (1981), «Адамны ичер суу» (1984), «Сыйрат кепюр» (1993) эм башхала. «Алтын Хардар» эм «Астах» деген романлары орус, тюрк, ингилиз тиллеге кёчюрюлгендиле. Тёппеланы Алимни пьесалары малкъар театрыны сахнасында салыннгандыла: «Намыс» (1971), «Сени жары-

гъынг» (1976), «Коммунист» (1976), «Къарындашла» (1981), «Жолда тышген таш» (1983), «Азап жол» (1990), «Артутай» (1996).

Тёшпеланы Алим малкъар тилге А. Грибоедовну «Горе от ума», Ф. Шиллерни «Коварство и любовь», Ж.-Б. Мольерни «Жорж Данден или Одураченный муж», К. Гоццини «Принцесса Турандот», Б. Лавренёвну «За тех, кто в море», А. Вампиловну «Однажды в Чулимске», Ч. Айтматовну «Джамиля» эм «Первый учитель» повестьлерин, М. Шолоховну, Марко Вовчокну, А. Чеховну хапарларын, Т. Шевченкону, Ахундовну, Махтумкулини, А. Кешоковну, Б. Куашевни эм башхаланы назмуларын кёчюргенди.

Тёшпеланы Алим литературоведениягъа жоралап, талай илму иш жазгъанды. Аланы ичинде: «Очерки истории балкарской литературы» (1981), монографияла: «Омар Этезов» (1968), «Балкарская проза» (1974), «Кязим Мечиев» (1979), «Кайсын Кулиев» (1995). Алим, Мёчюланы Кязимни чыгъармаларын жыйып, эки томлу китап этип чыгъаргъанды.

*Туугъан жерим къанатына кётюрдю,
Къарыу берип, ныхытладан ётдюрдю.
Ташы, сууу устаз болуп жолумда,
Таукел этип, муратыма жетдирди.*

МОКЪАЛАНЫ ХАСУУНУ ЖАШЫ МАГОМЕТ (1939–2006)

Мокъаланы Магомет – поэт, фольклорчу, журналист, СССР-ни жазычуларыны Союзуну члени (1964), Къабарты-Малкъар эм Къарачай-Черкес республикаланы халкъ поэти, КЪМР-ни Къырал саугъасыны лауреаты.

1998 жылдан башлап, Магомет «Минги-Тау» журналны баш редактору болуп тургъанды. Мокъаланы Магомет «Коммунизмге жол» газетде корректор болуп ишлеп башлагъанды, ызы бла телевиденияда, «Шуёхлукъ» альманахта, «Нюр» журналда редактор болуп ишлегенди.

Мокъа улу назмуланы школ жылларында окъуна жазып тебирегенди, алай адабият бла уа кёлю бла 1955 жылдан башлап кюрешгенди. Аны назмулары ара эм республикалы газетледе, журналлада чыккыгъандыла: «Дон», «Нева», «Наш современник», «Донбасс» журналлада, «Голубые ели», «Час поэзии» поэзия жыйымдыкылада эм д. а. к. Магометни назмулары эрмен, гюржю, украин, къумукъ, кыргызы тиллеге кёчюрюлгендиле.

Мокъаланы Магометни «Жюрегими тебиую» деген биринчи китабы 1960 жылда басмадан чыгъады, ызы бла 20 жылны ичинде быллай китаплары басмалангандыла: «Къушну ауанасы» (1967), «Жугъутур мюйюз» (1970), «Дуния жарыгъы» (1976), «Азат аяз» (1982), «Кериуан жулдуз» (1992), «Жашау тирмени» (1996). Магометни орус тилде чыккыгъан «Огонь очага» (1967), «Мост в ущелье» (1985), «Свет жизни» (1988), «Вера в людей» (1988) деген китаплары аны битеу кыыралгъа белгили этгендиле.

*Поэзия, тебиую жюрегими,
Хар къайда да мени биргемесе сен.
Къоргъашин окъ чачсын кёкюрегими,
Санга айып келтирлик жаш мен эсем.*

ЗАЛИЙХАНЛАНЫ ЖЮНЮСНЮ ЖАШЫ ЖАНАКЪАЙЫТ (1917–1995)

Залийханланы Жанакъайыт – поэт, СССР-ни жазычуларыны Союзуну члени (1938), Къабарты-Малкъарны халкъ жазычусу, РСФСР-ни маданиятыны сыйлы къуллукъчусу.

Жанакъайыт Уллу Ата журт урушда болгъанды, анда партизан отрядха башчылыкъ этгенди.

Залийханланы Жанакъайыт 50-чи жылланы экинчи жарымындан башлап, саулай прозагъа бериледи. Кесини жамауат къуллугъун да къоймай, ол бу жыллада китап басманы директору, райкомну биринчи секретары, радио бла телевидение комитетни председателини экничиси, Къабарты-Малкъар илмуизлем институтну тамата илму къуллукъчусу болуп ишлегенди.

Залийханланы Жанакъайытны биринчи чыгъармалары 1936 жылда басмалангандыла. Аны Нальчикде, Фрунзеде, Москвада «Сюйген журтум», «Сюлемен», «Кертичилик», «Сезим бийиклиги», «Жылла жарыгъы», «Тау къушла», «Жанган жюрекле». «Бахсан жулдузу» деген китаплары чыкъгъандыла.

Аны бла да къалмай, Залийханланы Жанакъайыт назмучуланы, жазыучуланы юслеринден да кёп эсгериуле жазгъанды. Сёз ючюн, ёлген тенги Хабуну чыгъармаларын жыйышдырып басмаларгъа кёп кыйын салгъанды.

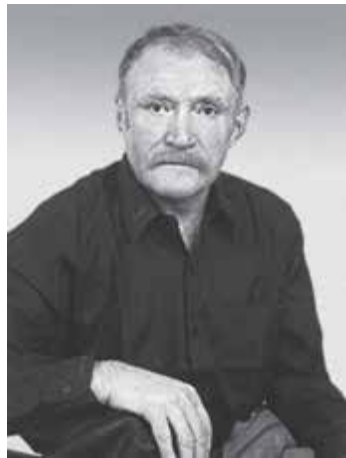
*Кёп жашап, кёпню кёрюп,
Мен да оноулу болгъанма.
Ол ариучукъгъа термилип
Жангызлай къалгъанма.*

БАЙЗУЛЛАЛАНЫ ЛОКЪМАННЫ ЖАШЫ АЛИЙ (1939–2011)

Алий Байзулла – поэт, Россей Федерацияны жазычуларыны Союзуну члени. Ол Тырныаууз сахарны газетинде, «Коммунизмге жол» газетде, «Нюр» журналда, телевиденияда ишлегенди. . Къарачай-малкъар эм орус тилледе чыкъгъан кёп китапны авторуду. Адабиятха XX ёмюрню 60-чы жылларында келгенди.

«Слово о полку Игореве» чыгъарманы юсюнден монография жазгъанды, къарачайлыланы бла малкъарлыланы кёлден чыгъармачылыкларына таяна, анда тубеген сёзлеге шагъатлыкъгъа тилден кёп юлгюле келтиргенди. Аны тинтиуюне бу иш бла кюрешген кёп алим эс бургъанды. Алий Байзулланы айтхылы поэманы 800-жыллыгъына жораланган халкъла аралы конференциягъа чакъырадыла. Ызы бла уа Страсбургну университетине лекцияла окъургъа.

Алий Байзулланы «Къаяла» деген биринчи китабы 1971 жылда басмаланганды. Аны ызындан башха китаплары да чыгъадыла: «Къаяла», «Узакъ аулакъ», «Жулдуз сюрюуле», «Жангыз терек», «Заманланы чархы», «Къар бла кюл». Ол

Къуранны малкъар тилге кечюргенди. Алий Байзулла малкъар поэзиягъа тюрлю-тюрлю силлабо-тоника ёлчемле кийиргенди, сторфиканы да айнытханды.

*Мадарсыз, къарыусуз да бола дуняда,
къаллай бир жашадым, къаралып булутум?
Жаралы жугъутур сюркелгенча къарда,
амалсыз эди, жаным, мени умутум.*

КЪУЛИЙЛАНЫ АТАБИЙНИ ЖАШЫ ХАЖИМУСА (1910–1971)

Къулийланы Хажимуса – поэт. 1965 жылда Къулийланы Хажимуса СССР-ни жазыучуларыны Союзуну членине алынады.

Кёчгюнчюлюкден къайтханлай, Нальчикде бир ауукъ заманны «Социалист Къабарты-Малкъар» газетде корректорлукъ ишни тамамлайды. 1932 жылда уа Хажимусаны Краснодаргъа атлы аскерчилени хазырлагъан окъуу юйге жибередиле. Аны жетишимли бошагъандан сора, сау-лугъу осал болуп, аскер къуллукъдан эркин этилинеди. Къулий улу Нальчикде китап басмада 1939 жылгъа дери ишлейди. 1939 жылда Хажимуса фин, 1941 жылда уа Уллу Ата журт урушлагъа къатышады. Хажимуса жигитлиги ючюн бир къауум орден, майдал бла да саугъаланнганды: «Къызыл Жулдузну» ордени бла, «Ленинградны къоруулагъаны ючюн», «1941–1945 жыллада Уллу Ата журт урушда Германияны хорлагъаны ючюн» деген майдалла бла. Ахыр кюнине дери «Элбрус» китап басмада ишлегенди. Къулийланы Хажимусаны быллай назму жыйымдыкълары чыкъгъандыла: «Каштанла шахары» (1957), «Къарылгъач» (1962), «Къара агъач» (1962), «Жылла озадыла» (1964), «Бизни тегерегибизде» (1966), «Жашнасын жер» (1967), «Жырны заманы» (1970), «Акъ булут» (1990). Аны назмуларына кёп жырлада жазылгъандыла.

*Салам санга, тауда ёсген акъ къайын,
Сабийликде салкынынгда ойнадым.
Салам санга бурма чачлы акъ къайын,
Къарт болсам да, энтта сенден тоймадым.*

ТОЛГЪУРЛАНЫ ХАМИТНИ ЖАШЫ ЗЕЙТУН (1939–2016)

Толгъурланы Зейтун – жазыучу, кесаматчы, филология илмуланы доктору, профессор, КЪМР-ни илмуларыны сыйлы къуллукъчусу (1998), КЪМР-ни Къырал премиясыны лауреаты (1994).

Толгъурланы Зейтун кѣчгюнчюлюкден къайтхандан сора, Къабарты-Малкъар къырал университетни 1962 жылда айырмалы бошап, «Коммунизмге жол» газетде журналист болады.

1966 жылда КЪМКЪУ-да аспирантураны бошайды. 1967 жылда «Романы Г. Е. Николаевой» деген темагъа кандидат диссертациясын къоруулайды.

1987 жылда «Формирование социалистического реализма как художественно-эстетической системы в литературах народов Северного Кавказа» тема бла доктор диссертациясын къоруулайды.

Толгъурланы Зейтун 1978–1984 жыллада орус литератураны кафедрасыны таматасы, 1998–2007 жыллада малкъар тил бла литератураны кафедрасыны таматасы, 2009 жылда Къабарты-Малкъар илму излем институтну малкъар адабиятыны секторуну таматасы болуп ишлегенди.

2007 жылда РФ-ни билим беруу Министерствосуну Сыйлы грамотасы бла, 2008 жылда Х.М. Беркбеков атлы Къабарты-Малкъар къырал университетни Сыйлы грамотасы бла, 2010 жылда Мѣчюланы Къязимни 150-жыллыгына жораланган майдал бла, 2012 жылда Отарланы Керимни 100-жыллыгына аталгъан майдал бла, 2013 жылда РФ-ни Илмула академиясыны Сыйлы грамотасы бла, 2013 жылда Россейни Артийский комитетини лауреатыны майдалы бла саугъаланнганды.

Толгъур улуну илму таматалыгы бла 14 кандидат и 3 доктор диссертация къорууланнганды.

Толгъурланы Зейтун эртте жазып башлагъанды. Аны биринчи жазгъан ишлери (статьяла, очеркле, фельетонла, хапарла) 60-чы жылланы аллында басамаланып тебирегендиле. 1961 жылда газетледе аны биринчи хапарлары чыгъадыла:

«Ашыкъгъан суу тенгизге жетмез», «Жашаудан дерс», «Алма терек», «Жол айырылгъан жерде» эм башхала.

1964 жылда «Айыутап» деген сабийлеге жораланнган повести басмаланнгандан сора, Толгъурланы Зейтун окъуучуланы жюреклеринде энчи жер алгъанды. Бу чыгъармада бешжыллыкъ жашчыкъны кёзю бла 1941–1945 жыллада Уллу Ата журт урушну, таулуланы туугъан жерлеринден зор бла кёчюрюлгенлерини къыйынлыкълары бериледи.

1970 жылланы аллында Толгъурланы Зейтун «Эрирей», «Къызгъыл кырдыкла», «Акъ гыранча» повестьлени жазады.

70-чи жылланы ахырында Зейтунну чыгъармачылыгъында жангы кезиу башланады. 1981 жылда аны биринчи романы басмаланады – «Жетегейле». Романы басмаланнгандан сора, «Кёк гелеу» романы (1993), «Акъ жыйрыкъ» (1996–1999 журналда), «Ашыкъ оюн» (1983) деген повестьлери дуния жарыгъын кёреди.

Толгъурланы Зейтун 300-ден артыкъ статьяны, 9 монографияны эм бир талай учебник бла окъуу пособияны авторуду.

ХОЧУЛАНЫ ШАБАЗНЫ ЖАШЫ САЛИХ (1910–1942)

Хочуланы Салих – жазыучу, поэт, халкъыбызны биринчи публицисти, биринчи кесамат статьяланы автору, биринчи хапар жанрда ишлеп башлагъан жазыучу. Малкъар прозаны мурдорун салгъан Хочуланы Салих, Уллу Ата журт уруш башланнганда, чакъырыу статьяла эм назмула жазгъанды.

Хочуланы Салихни урушка жораланнган назмулары тас болгъандыла, алай аны юч хапары сакъланнганды: «Тасхачыла», «Жигитле», «Капитан Гастелло».

1942 жылда Салих Къызыл Аскерге чакъырылады. Ол жыл окъуна жесирликге тюшюп, Украинада Белая Церковь деген шахарда 26-чы июльда концлагерьде ёледи. Аны себепли жазыучуну чыгъармалары окъуучугъа толусунлай жетмегендиле.

*«Бий» – юч харфдан кѳуралгъан сѳз,
Зулмучу болгъан уу кѳз,
От болуп жерге кенг чачылып,
Желмаууз кибик ауузу ачылып.*

*«Кѳул» – юч харфдан кѳуралгъан
Хайыуан, мал орунуна суралгъан,
Кѳысылып, инжилп, унугъуп ашагъан,
Ашсыз-суусуз ѳмюрнѳ жашагъан.*

ТОКУМАЛАНЫ ЗУБЕЙИРНИ ЖАШЫ ЖАГЪАФАР (1935–2012)

Токумаланы Жагъафар – драматург, кѳчюрмечи, КЪМР-ни халкъ жазыучусу, КЪМР-ни санатыны сыйлы кѳуллукъчусу, СССР-ни жазыучуларыны Союзуна, Россейни журналистлерини Союзуну члени (1975).

1944 жылда Жагъафар халкъты бла Орта Азиягъа кѳчюрюлгенди. Арта къайтхандан сора, «Коммунизмге жол» газетде редактор, ызы бла Али Шогенцуков атлы Къабарты драма театрда адабият бѳлюмнѳ таматасы болуп ишлегенди, «Нюр» журналны редактору да болгъанды.

Токумаланы Жагъафарны биринчи чыгъармалары басмадан XX ѳмюрнѳ 60-чы жылларында чыгъадыла. Малкъар адабиятда биринчи трилогияны авторуду («Дертли къама», «Къурч бюгюлмейди», «Жукъусуз таула» романлары). Орус эм къабарты тиллеге кѳчюрюлген трилогия Москвада бла Нальчикде чыгъады. Малкъар драма театрны сахнасында Жагъафарны ондан артыкъ пьесасы салыннганды: «Ауанала», «Жалгъан даража», «Ёртен», «Эмина», «Чонай къатын алады» эм башхала. Авторну 15-ден артыкъ китабы басмаланады. Шимал Кавказны миллетлерини араларында Жагъафарны «Кюлкючю Чонай» деген чам хапарлары энчи жерни аладыла. Аны бла да къалмай, Токумаланы Жагъафар сабийлеге жомакъла бла хапарла да жазгъанды. Ала жыйымдыкъ болуп, «Курнаятчы Алдарбекни хапарлары» деген ат бла басмаланнгандыла.

Токумаланы Жагъафар малкъар тилге орус, къазах, къабарты жазычуланы чыгъармаларын да кёчюргенди. Аны кесини бир къауум чыгъармасы уа орус, немец, украин, къабарты, абхаз, къазах, туркмен, татар тиллеге кёчюрюлгендиле.

КАЦИЛАНЫ ХАЖИКЪУРМАНЫ ЖАШЫ ХАБУ (1916–1974)

Кациланы Хабу – жазычу. 1957 жылда Хабу «Коммунизмге жол» газетни баш редактору болады. Кациланы Хабу граждан урушну юсюнден назмуланы эм хапарланы авторуду. 1930 жыллада «Жюрек къууанч» назму эм «Жер жулдузлары» деген хапарла жыйымдыкълары чыгъады. 1961 жылда Хабуну «Аланла, сизде уа не хапар?» деген чам китабы басмаланады. Кациланы Хабу малкъар тилге А. С. Пушкинни, М. Ю. Лермонтовну, А. П. Чеховну, М. Горькийни чыгъармаларындан бир къауумун кёчюреди.

1935 жылда Кациланы Хабу китап басманы адабият бёлюмюне редактор этедиле. 1937 жылда партияны обкому ийип, кесини усталыгъын ёсдюрюр ючюн, ЦК ВКП(б)-ны редактор-тилманч курсларына барады.

Уллу Ата журт урушну аллында Хабу аскерге чакъырылып, Прибалтикада къуллукъ этгенди. Андан кесини алгъыннгы ишине къайтып ишлей тургъанлай, уруш башланады. Душман Къабарты-Малкъарны жеринден къысталгъандан сора, Хабуну «Социалист Къабарты-Малкъар» газетни баш редактору этедиле. Хабу басманы къурау, ёсдюрюу ишге уллу къыйын салгъанды. Малкъар халкъ туугъан жерине къайтханда, Хабу КПСС-ни обкомуну инструктору эди. Хабуну битеу жашауу китап басма бла байламлы болгъанды. Аны 1962 жылда газетни къыйын ишинден китап басманы директоруна кёчюредиле.

Хабу Кациевни XX ёмюрню 60-чы жылларында «Тау элде», «Кюлкючу Омар», «Салам алейкум!», «Магомет» деген хапарла, повестьле жыйымдыкълары, «Тамаша» романы жазыладыла.

БОТАШЛАНЫ ЖАРАХМАТНЫ ЖАШЫ ИССА (1925–1992)

Боташланы Исса – поэт, драматург, жарыкъландырыучу, РСФСР-ни эм КЪМР-ни санатыны сыйлы кьуллукъчусу. Ол малкъар драманы кьурагъанладанды, малкъар литератураны классигиди, малкъар поэзияны эм миллетни жыр культурасыны айныуна уллу кыйын салгъанладанды.

Боташ улу 1942–1943 жыллада Элбрус районну КПСС-ни райкомунда инструктор болгъанды. 1944 жылны март айына дери – малкъар драматеатрны артисти. Исса суратлау санат музейни директору да болгъанды.

Боташланы Иссаны уруш кыйынлыгъы, кечгюнчюлюк азабы умутларын, жашауун тюрлендиредиле. Биринчи назмулары Къыргъызстанда жазыладыла, биринчи китабы да анда чыгъады – «Жюрегимден жырлайма» (1956, Фрунзе), малкъар халкыгъа Ата журтуна жол ачылгъандан сора. Андан бери Иссаны кеп назму китабы чыкыгъанды, кеп пьесасы сахнада салыннганды: «Абирек», «Таулада танг жарыйды», «Къушла бийикни сюедиле», «Солтанны къадары» эм башхалары. Боташланы Исса Москвада Бийик адабият курсланы бошагъанды, республиканы маданият, санат жашауунда уллу кыйыны болгъан адамладан бири эди.

*Ашыгъып кетген бюгюнню кюнюмден
Не хайыр кёрдюм? Ол манга не берди?
Ол иш туююлд! Къууандымы ишимден
Туугъан халкыым, менден не хайыр кёрдю?*

ГУЛАЛАНЫ ЛОКМАНЫ ЖАШЫ БАШИР (1936–1993)

Гулаланы Башир аз жашагъан эсе да, адабиятны ууакъ жанрларыны айныуна энчи юлюш кьошханды. Башир республикалы радиода баш редактор болуп ишлегенди. Ол аны

бла бирге журналист ишин да бардыргъанды. Ызы бла ол Къабарты-Малкъар телевидениягъа кёчюп, баш редакторну къуллугъун толтургъанды. «Коммунизмге жол» газет бла байламлыкъ жюрютгенди, «Шуёхлукъ» альманахта, башха жерледе да аны жазгъанлары басмаланып тургъандыла. Ахыр жылларына дери КъМР-ни журналистлерини Союзуну таматасы болуп тургъанды.

1964 жылда Гулаланы Баширни «Тау этегинде» деген биринчи китабы басмаланады. Башир бир къауум китапны авторуду: «Жаяу жолчукъ» (1968), «Къачхынчы» (1973), «Атама сёзюм» (1983), «Тызыл тарыны назылары» (1986), «Акъ атны хапары» (1993) эм д. а. к.

ГУЛИЙЛАНЫ САМАТНЫ ЖАШЫ МАЖИТ (1932–1998)

Гулийланы Мажит – поэт, жазыучу, драматург, СССР-ни жазыучуларыны Союзуну члени (1992), Къабарты-Малкъарны маданиятыны сыйлы къуллукъчусу.

Кесини урунуу жолун Гулийланы Мажит Алма-Атаны ГЭС-инде башлагъанды.

1948–1957 жылны май айына дери Къыргъыстанны Ивановка элини кирпич-къошун заводунда ишлегенди.

1957–1962 жыллада КъМАССР-ни Телевидение бла радиовещание комитетини энчи корреспонденти, жангылыкъланы эм жамауат-политика берулени студиясыны редактору болгъанды.

1962–1965 жыллада «Коммунизмге жол» газетни билдириу бла промышленность бёлюмлерине башчылыкъ этгенди. 1967–1984 жыллада КПСС-ни обкомуну женгил, аш-азыкъ промышленностунда сатыу-алыу бёлюмню инструктору болуп ишлегенди.

1984–1994 жыллада КЪМАССР-ни Телевидение эм радиовещание кырал комитетини председателини экинчиси болганды. Тёрт майдал бла саугъаланнганды. Аланы арасында «Ата журт урушну кезиуюнде ахшы уруннганы ючюн» деген майдал бла да. Аны бла бирге КЪМАССРни Баш Советини Президиумуну эм СССР-ни Къырал телерадиосуну сыйлы грамоталарын да алганды.

Гулийланы Мажит 1950 жыллада жазып башлагъанды. Мажитни чыгъармачылыгында кёп тюрлю жанрла тюбейдиле: хапарла, повестъле, бир актлы пьесала, назмула, поэмала, тамсилле, жомакъла. Ол иги кесек китапны авторуду, аны «Тал чыбыкъ», «Кетмегиз, зурнукла», «Кюнню кызы», «Акъ атлы», «Алтын къаланы иеси» китаплары чыкыгъандыла.

*Къырыу, къырыу, – зурнукла,
Уча-къона турлукъла,
Къайрыды аллыгъыз сизни?
Жаратмаймысыз бизни?!*

ГЕЛЯЛАНЫ КИЧИНИ ЖАШЫ РАМАЗАН (1915–1943)

Геляланы Рамазан – драматург, режиссёр, «Къанлы къалын» драманы автору, малкъар драматургияны мурдорун салгъан фахмулу режиссёр.

Геляланы Кичини жашы Рамазан 1930–1935 жыллада Ленинчи окъуу городокда педтехникумда окъугъанды. 1932 жылда Рамазан Москвада баргъан Битеусоюз олимпиядагъа къатышханды. Анда миллет тепсеулени кёргюзтюп, миллет жырланы айтып, кёп махтаугъа тийишли болуп къайтханды.

1935 жылда Огъары Малкъарда устаз болуп ишлегенди. ГИТИС-ни режиссёр бёлюмюне окъургъа кирип, 1941 жылда кыралны драма театрларыны режиссёруну дипломун кёлуна алады. Ол жылда Геля улу «Къанлы къалын» деген малкъар тилде биринчи пьесаны салады. Уллу Ата журт урушну аллында «Къанлы къалын» драманы сахнагъа чыкыгъаны малкъар халкъны, аны

бла к'гальмай битеу республиканы да культура тарыхында уллу хорлам болгъанды. Уллу Ата журт урушну биринчи кюнлеринден окъуна Рамазан фронтда болгъанды. Ол Орджоникидзе шахарда 2-чи пехота училищени бошагъанлай, 115-чи кавалерист дивизиягъа жиберилгенди. Анда 278-чи Кавказ полкда, миномёт взводну башчысы болгъанды. Рамазан 1943 жылда Уллу Ата журт урушда ёлгенди.

ЭТЕЗЛАНЫ МИМБОЛАТНЫ ЖАШЫ ОМАР (1913–1964)

Этезланы Омар – поэт, жазыучу, драматург, публицист. Этезланы Омар таулу халкъны бек алгъа бийик билим алгъан жашларындан бири болгъанды. 1940 жылда СССР-ни жазычуларыны Союзуна киреди. Аны биринчи назмусу, 14 жылында жазгъан назмусу, «Къара халкъ» газетде басмаланнганды. Омар кёп назмуну, хапарны, повестьни, пьесаны, романны авторуду: «Кыргыз трагедиясы» деген ат бла трилогия жазгъанды, алай 1964 жылда Омарны жашауу юзюлюп, аны бошайлмай къалады. Бу трилогияны биринчи китабы – «Тарда» деген роман – ол саулукъда басмаланнган эди. Трилогияны бирси китаплары уа «Аслан» 1978 жылда, «Урушну отунда» 1989 жылда басмаланадыла. Омарны баш чыгъармасы «Нарт къала» деген эпопеясы эди.

Этез улу Уллу Ата журт урушда болгъанды, «Жигитлик ючюн», «1941–1945 жыллада Уллу Ата журт урушда Германияны хорлагъаны ючюн» деген майдалла бла саугъаланнганды.

Этезланы Омар А. С. Пушкинни «Борис Годунов» деген трагедиясын кёчюргенди. Этезланы Омарны 1958 жыл Москваны «Совет китап басмасы» «Малкъарны поэтлери» деген назму жыйымдыгъын орус тилде чыгъарады. Анда Омарны он назмусу бар эди. Ол назмула Битеусоюз радио бла да айтылгъандыла.

*Таулу халкъым, кёз жашлары тёгюле,
Сургюнледе кюню мудах батады.
Алай аны миллет эси ёчюлмей,
Насып берир кенг жолланы табады.*

ОТАРЛАНЫ АУБЕКИРНИ ЖАШЫ САИД (1903–1975)

Отарланы Саид – поэт, фольклорчу, КПСС-ни члени, СССР-ни жазыучуларыны Союзуну члени (1934).

Отарланы Аубекирни жашы Саид, кесини заманына кёре, окъуулу, билимли адамладан болгъанды. Ол гитчелигинден окъуна арап тилни иги билгенди. Малкъар халкъ жырланы, жомакъланы, таурухланы жыйыу, жарашдырыу, басмалау ишге уллу къыйын салгъанладанды. Назмула, хапарла жазып ол 1928 жылда башлагъанды. Аны сабийлеге аталгъан биринчи хапар китапчыгъы «Биз жигитлебиз» деген ат бла 1935 жылда зарфха урулгъанды. Отарланы Саид назмуладан, поэмаладан къуралгъан китабын 1959 жыл чыгъаргъанды. Аны дагъыда эки назму китабы басмаланганды.

*Къыйынлыкъда, зауукълукъда,
Халкъ бла тур ариулукъда.
Урун аны бла бирге,
Бир насыбынг жетер мингенге.*

ГЫТТЫУЛАНЫ ИСМАЙЫЛНЫ ЖАШЫ МАГОМЕТ (МАКСИМ) (1916–1985)

Гыттыулары Магоммет жазыучулукъ, урунуу жолун да «Социалист Къабарты-Малкъар», «Коммунизмге жол» газетлени корреспондентинден башлагъанды. Биринчи назмусуна ол «Мен совет адамма» деп атагъан эди. 1939 жылда Гыттыу улу «Кюнюмю кюзгюсю» деген повестин ишлеген газетинде басмалайды. 1940 жылдан башлап, бир бири ызындан «Насыплы тёлю», «Терен хуржун» деген назмула китабы бла драмасы чыгъадыла. 1941–1945 жыллада Магоммет Уллу Ата журт урушха къатышады. Гыттыулары Магомметни кёп назму китабы чыккъанды. Аланы ичинде «Тюбешиуле», «Аны нарт кючю» (1961), «Таулу жүрек», «Ачыкъ жүрекле» (1963), «Космонартла» (1964), «Жүрекле бла алтын къолла» (1965), «Назир»,

(1966), «Кёк даулаш» (1967), «Солдат жолла», (1968), «Кюнден да кючлю», «Молибден» деген поэмасы, «Атламла» (1976) деген китаптары басмалангандыла.

Гыттыуланы Магометни Къабарты-Малкъар Республиканы Баш Советини Президиумуну председателине айыргъан эдиле. Къыралына, халкъына керти къуллукъ этгени ючюн, Магомет кёп саугъагъа тийишли болгъанды: Октябрь Революцияны орденине, Урунууну Къызыл Байрагъыны орденине, Халкъла Шуёхлугъуну орденине да. Ол Совет Союзну Жигити

деген атха да кёргюзтюлюнген эди.

1975 жылда анга «Къабарты-Малкъарны халкъ поэти» деген сыйлы ат берилген эди.

*Сюемисе, сүймеймисе?
Алыкъа билалмайма.
Сенсиз жашау жокъду манга,
Юйюме киралмайма.
Сүймей эсенг,
Ачы сёлеш,
Кёллүм чыгъарча, ма алай.*

УЯНЛАНЫ ХАСАННЫ ЖАШЫ ОЮС (1939–2012)

Уянланы Хасанны жашы Оюс – СССР-ны жазыучуларыны Союзуну члени (1991) – 1936 жылда Шыкъыда туугъанды. Сабийлигинден кёчгюнчюлюк къыйынлыгъын сынагъан төлюденди. Биринчи назмулары да анда жазылгъандыла – Къазахстан сабанларында. Ата журтуна къайтхандан сора, Оюснун иги кесек китабы чыкъгъанды. Ол санда: «Тауланы башлары» (1981), «Бызынгы тартыулары» (1985), «Чал жауун» (1991)... Уянланы Оюс 1962 жылда педучилищени, 1969 жылда Къабарты-Малкъар къы-

рал университетни бошагъанды. Андан бери Кичибалыкъда ана тилден устаз болуп ишлегенди.

*Гинасуу тегюлгенча,
Шауданчыкъ жылтырай.
Чилле топ сегюлгенча,
Агъады къалтырай.*

*Акъылым бёлюндю:
– Нек ариуду былай?
Ичинде кёрюнеди
Кеп жулдузлу кек, ай.*

МАММЕЛАНЫ ШАКЪМАННЫ ЖАШЫ ИБРАГИМ (1919–2004)

Маммеланы Ибрагим малкъар адабиятха жазыучу, поэт, тамсилчи, драматург болуп киргенди. Малкъар театрда къурагъан сыфатлары уа бюгюн-бюгече да адамланы эслеринден кетмейдиле.

Маммеланы Ибрагим, Нальчикде къуралгъан театр студияда окъуп, 1939 жылда Малкъар драма театрда ишлеп башлагъанды. Ол жыл «Насып_лы тёлю» деген китапда назмулары басмаланып, жазыучуланы Союзуна алыннганды. 1940 жылны биринчи кюнлеринде аскерге чакъырылып, Германия бла чекде къуллукъ эте тургъанлай, уруш башланады. Биринчи кюнден окъуна урушха кетеди.

Маммеланы Ибрагим генерал Н. Ф. Ватутинни бла Маршал Г. К. Жуковну сакълагъан энчи къауумгъа киргенди. Уллу Ата журт уруш бошалып, немецли генералла толу капитуляцияны юсюнден къагъытлагъа къол салгъанда, Ибрагим эшиклени сакълагъанланы санында болгъанды.

1956 жылда кечгюнчюлюкден къайтхандан сора, «Коммунизмге жол» газетде ишлегенди, ызы бла Малкъар театр жангыдан къуралгъанда, ары кечюп, анда ишлеп тургъанды. Ол кезиуде «Чалгъы», «Санга саугъам», «Ана кёлю – балада», «Жарыкъ танг», «Юзмезде», «От жанады», «Жерни ауазы», «Санга да адамла болушхандыла», «Хасан бла хораз», «Чакъыр мени»,

«Жаралы жугъутур», «Сокъ сыбызгъы» деген китаплары басмаланадыла. Жазгъан пьесаларыны бир къаууму театры сахнасында салыннгандыла: «Тойдан сора», «Жаралы жугъутур», «Шамай къала», «Сюймекликни поэмасы», «Къурман», «Нарт Ёрюзмек» эм башхала.

*Жашау къысхады – терк ётлю
Кетеди жылланы саны.
Бир бирге къатылыкъ этип,
Бютюн къысхартмайыкъ аны.*

БУДАЙЛАНЫ КИЧИБАТЫРНЫ ЖАШЫ АЗРЕТ (1915–1942)

Будайланы Азретге, гитчелигинден окъуна сёзге уста болгъаны себепли, эллиле Будайланы Къыяма дегендиле. Поэтни «Стихле бла жырла» деген биринчи китабы 1935 жыл басмагъа урулгъанды. Энци китапла болуп, ол жазгъан чыгъармала чыгъа тургъандыла. «Мараучуну хапары» деген назму жомакъны авторуду. Ол поэманы бюгюн да абадан къауум кёлеринден биледиле.

Будайланы Азрет Уллу Ата журт урушну кезиуюнде Холам-Бызынгы районда уллу къурау иш бардыргъанды. Ол райкомну биринчи секретары эди. Аны башчылыгъында фронтха кёп эт, акъ, мирзеу, жылы быстырла жиберилгенди.

Уллу Ата журт уруш башланганда, Азрет, Къашхатауда партизанлагъа къошулуп, къолунда ушкогу бла фашистлеге къажау сюелгенди. Ол кюнледе урушха жоралап, Азрет «Ата журт урушха алгъа!» деген чакъырыу назмусун жазгъан эди.

1942 жылда Азретни немецли фашистле бла халкъ душманла ёлтюрюп, Чирик кёлге атхандыла. Чирик кёлню боюнунда поэтге мермер сын таш салгъандыла.

*Хорламны къызыл байрагъын
Чыгъаргъанбыз таулагъа.
Биз аланы башларындан
Сакъ къарайбыз жаулагъа!*

АХМАДИЯ МАЛКЪАРЛЫ (1905–1965)

Уллубашланы Муссаны жашы Ахмадия 1905 жылда Огъары Малкъарда туугъанды. 1926–1930 жыллада Москваны Шаркъ институтунда окъугъанды. Андан къайтхандан сора, Нальчикни окъуу шахарчыгъында устаз болуп ишлегенди. Жазып да ол жыллада башлагъанды. «Школчула» деген хапарла китабы чыккыгъандан сора, СССР-ны жазыучуларыны Союзуна алынады.

Ахмадия, жалгъан дау бла туулуп кетип, сау жыйырма жылны, 1935–1955 жыллада, Колыманы тутмакъларында тургъанды. 1956 жылда кыралны аллында бир тюрлю терслиги болмагъаны ачыкъланады...

Арт кезиулеге дери Ахмадияны назмулары, къара чѣпге тюшгенлей, басмаланмай тургъандыла. 1958 жылда басмагъа хазырланган, Отарланы Керим чыгъарыргъа деп къол салып тургъан «Черек» деген китабы 1995 жылда чыккыгъанды. Назмулары «Минги-Тау» журналны бетлеринде басмалангандыла. Керти фахму, эртте-кеч болса да, халкыгъа жол тапмай кълмайды. Ахмадия 1965 жылда ауушханды. Халкына жаңгыдан келе тургъан назмучуду.

*Юч тенгизни жыралла,
Ары баргъан кемеле.
Техникадан жюкленип,
Колымагъа келгенле.*

*Терк жол болуп къалады,
Тенгизледе ызлары.
Адам кючден эрийле,
Колыманы бузлары.*

ТЕММОЛАНЫ КЪАСБОТНУ ЖАШЫ ХАМИД (1912–1937)

Теммоланы Хамид 1912 жылда Огъары Бахсанда таулу малчы Къасботну юйюрюнде туугъанды. 1928 жылда Нальчик шахарда Совпартшколну бошап, малкъар тилде «Къара халкъ», «Социалист Къабарты-Малкъар» газетледе ишлегенди. Жазып да ол заманда башлагъанды. Ол совет жашауну, колхоз къурулушну, бизни къыралда болгъан уллу тюрлениуленни юсюнден жазгъанды. **«Арестован 1 ноября 1937 г.»**

Приговорен: *Постановлением Тройки НКВД КБАССР 9 декабря 1937 г., обв.: систематически пропуская контрреволюционные статьи против политики партии в газету «Социалистическая Кабардино-Балкария» проводил антисоветскую агитацию против существующего государственного строя.*

Приговор: *ВМН. Расстрелян 10 декабря 1937 г. Реабилитирован 8 мая 1958 г. постановлением Президиума Верховного суда КБАССР», – деп бериледи архив къагъытлада.*

Фахмулу адам поэтлик усталыгына жетгинчи, замансыз жоюлуп кетгенди.

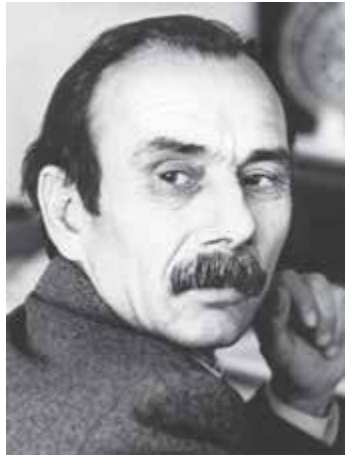
АКЪАЙЛАНЫ БИЙБЕРТНИ ЖАШЫ ТАХИР (1937–2011)

Акъайланы Тахир – жазычу, радиону эм телевиденияны диктору.

Акъай улу Яникой элде туугъанды. 1956 жылда Тахирни Совет аскерге чакъырадыла. Аскерде къуллугъун жетишимли бошап, 1958 жылда туугъан жерибизге къайтады. Яникойда тракторда ишлеп тургъанлай, 1961 жылда Тахир Коммунист партиягъа киреди. Ол шарт аны хар иште да битеу кючюн, къарыуун, акъылын берип ишлегенине шагъатлыкъ этеди. Элде ингир школну жетишимли бошап, 1963 жылда Къабарты-Малкъар къырал университетге киреди. Студент жылларында

окъуна Тахирни жазгъанлары «Коммунизмге жол» газетде басмаланып турадыла.

1968 жылда, окъууну бошاپ, ол къадаарын журналистика бла байлайды. Телевиденияда ишлеп башлайды. 1975 жылдан Тахир телестудияны суратлау программасына баш редакторлукъ этеди, 1978 жылда уа СССР-ни журналистлерини Союзуна киреди. 1988 жылда жамауат-политика эм жаш тёлнюю программасыны баш редактору, 1992 жылда телевиденияны малкъар тилде бериулерини баш редактору, 1995 жылдан а радиода

бардырылгъан малкъар тилде бериулени баш редактору болуп ишлейди. Суратлау литературагъа Тахир 1966 жылда келгенди. 2001 жылда аны «Соқъур туюмчек» деген ат бла биринчи китабы чыгъады, ызы бла 2005 жылда «Хакъыйкъат ууахтысы» деген китабы басмаланады. Къыйын ауругъанына да къарамай, 2011 жылда Тахир «Кегино» деген романын жазып бошайды. 2012 жылда уа аны «Жарыкъ толкъун» романы басмаланады. Алгъан ишин тынгылы толтургъаны ючюн, журналистикагъа эм суратлау литературагъа этген къошумчулугъу ючюн Тахир «Телевидение бла радиону отличниги», «КЪМР-ни Сыйлы журналисти» деген атлагъа тийишли болгъанды эм «Урунууну ветераны» деген майдал бла да саугъаланнганды.

ШАУАЛАНЫ ИСМАЙЫЛНЫ ЖАШЫ ХАСАН

Шауаланы Хасан – жазыучу, кёчюрмечи, СССР-ни жазыучуларыны Союзуну эм СССР-ни журналистлерини Союзуну члени, КЪМАССР-ни маданиятыны сыйлы къуллукъчусу. 30 жылдан артыкъ Хасан «Коммунизмге жол» газетни маданият, адабият бёлюмюне да башчылыкъ этип тургъанды, «Минги-Тау» журналны проза бёлюмюню редактору болуп да ишлегенди.

Шауаланы Хасан 20-дан артыкъ китапны авторуду: «Къара эмина», «Ит жыйын», «Дуния жаханими», «Жашау толкъунлары», «Мудах кюйню макъамы», «Огъары Чат», «Анамы ауазы» романланы, «Ыйыкъны ахыр кюню», «Асият», «Ач эшикни, менме», «Жерни кёзлери», «Кюбюрде табылгъан повесть», «Ту-

закъ» повестьлени, «Жылла» деген эсгериу китапны. Аны чыгъармалары орус, кыргызыз, тюрк, татар, башкир тилгеге кёчюрюлгендиле.

«Жаханымден келген кыагъыт» деген чыгъармасы «Современная литература народов России» антологияга киргенди.

Шауаланы Хасан сёз санатыбызны кёп тюрлю жанрларыны низамларын толу ангылагъан, аланы айнытхан жазыучуларыбызданды. Газет статьяла, очеркле, хапарла, повестьле, романла, эсгериуле – была барысы да аны чыгъармачылыкъ ишинде тынгылы белгиленгендиле. Хар бир жанрны энчилик сырын, хатын, сёз излемин да Шауа улу жанрны даражасы излегенча тохташдыргъанды.

АХМАТЛАНЫ КЪАЙСЫННЫ ЖАШЫ АХИЯ (1927–1987)

Ахматланы Ахия Басхан ауузунда Былымда туугъанды. Уруш, кёчгюнчюлюк азабын да сынагъанды. Ахияны биринчи назмулары 1956 жылда Кыргызстанда «Жашауубузну байрагъы» деген китапта чыкыгъан эдиле. Жазыучуланы Союзуна да ол жыл киргенди. Туугъан жерибизге къайтхандан сора, Ахияны бир белек назму, жомакъ, таурух китабы чыгъады: «Жаз келди», «Хамзат батыр», «Чууакъ кече» эм башха тюрлю суратлау чыгъармалары. Аны махтаугъа тийишли тил байлыгъы бар эди...

*Ингирлиги аязгъанды,
Кюн батышха кетгенди.
Тауланы чыммакъ башларын,
Къанча, кызыл этгенди.*

ЖУЛАБЛАНЫ АЛИЙНИ ЖАШЫ ЮЗЕЙИР (1930–2022)

Жулабланы Юзейир – жазуучу, кечюрмечи, тюрколог, Россияни жазуучуларыны Союзуну эм Россия Федерацияны журналистлерини Союзуну члени, КЪМР-ни маданиятыны сыйлы кьуллукчусу.

Юзейир Школда директор болуп ишлегенди. «Элбрус» китап басмада редактор эм окьуу-методика адабият бөлүмнү таматасы болгъанды. 25-ден артык китапны авторуду.

Жулабланы Юзейир Къазахстанны университетде билим алгъанды. Кечгюнчюлукден кьайтхандан сора, Хушто-Сырт элде орта школну директору болуп ишлегенди. Дагъыда ол окьууун андан ары бардыры муратда, 1967 жылда Къазахстанны илму Академиясыны аспирантурасына киреди.

1970 жылда уа, жангыдан Малкьаргъа кьайтып келип, «Элбрус» китап басмада ишлеп башлайды. Анда редактор, тамата редактор, бөлүмнү таматасы болуп да иги кесек жыл урунганды. Иги ишлегени ючюн, бир кьауум сыйлы саугъагъа, иги кесек грамотагъа да тийишли болгъанды.

Юзейирни «Жер этегине» деген ат бла биринчи китабы чыкьгъанды. Ол юч кесекден кьуралгъан китапха хапарла, новеллала, чам хапарла да киргендиле.

Жулабланы Юзейир тюрк тиллени уста билгенди. Ол IX–XII ёмюрледе тюрк тилде жазгъан, атлары дуниягъа белгили алимлени – Абу Хаййанны, Абунасыр АлФарабини, Махмуд Кашгарини, Хожа Ахмет Яссауини, Бин Тюркню, Кьаюм Насырыйны – юслеринден алаамат ангылашыныулу статьяла жазгъанды.

Юзейир кьарачай-малкьар тилибизни тюрк тилле бла тенг-лешдириуюне уллу эс бурады. Ол кьазах миллетни адабият тилини мурдорун салгъан Абай (Ибрахим) Кьунанбаевни, Къазахстанны Кьырал саугъасыны лауреаты Мирзалиев Кьадырны, белгили кьырым татарлы поэт Рамзи Бурнашны назмуларын, кьабартылы жазуучула Кашиф Элгаровну, Азид Куантовну бир талай чыгъармаларын кьарачай-малкьар тилге кечюргенди.

Юзейир окъутуу-методика ишге да уллу кыйын салгъан жазычуладанды. Шахар школлада малкъар тилни окъутургъа жазылгъан харфлыкъны, шахар эм эл школлада экинчи класны окъуучуларына деп дерс китапла, къарачай-малкъар тилге юйренирге суйгенлеге «Уроки карачаево-балкарского языка», дагъыда устазлагъа болушлукъгъа бир талай методика иш жазгъанды. Орус-къарачай-малкъар школ сёлжюкню авторларыны бириди.

АКАТ (1928–1957)

Шауаланы Хамзатны жашы Ахмат 1928 жылда Шыкъыда туугъанды. 1944 жылда Къыргызстанда Кёк Бойнакъ деген элге тюшгенди, 1949 жылдан сора Исси-Кёл районда Семёновка деген элде ишлеп тургъанды. Кёчгюнчюлюкде кыйын эм ауур жашауу Акатны ауруулу этип, 1957 жылда, 29 жылы да толгъунчу, халкъ Ата журтуна кыйта тургъан заманда, анда дуниядан кетгенди. Атасы, анасы да анда ёлгендиле. Акатны назму дефтерлери 1994 жылда табылып, жазгъанлары биринчи кере «Минги-Тау» журналда басмалангандыла.

Къыргызстанда ол этген назмула «Акатны жырлары» деп жюрюгендиле.

*Жашайбыз къара дунияда алай –
Кюнден-кюннге умут этгенлей.
Жыйырма бешде ёмюр тауусуп,
Дуниядан улуй кетгенле.*

ГАДИЙЛАНЫ МАТТЕРИЙНИ ЖАШЫ ИБРАГИМ

Гадийланы Ибрагим – жазычу, журналист, СССР-ни журналистлерини Союзуну члени (1963), СССР-ни жазычуларыны Союзуну члени (1981). Ол 1978 жыл «Отличник печати СССР» деген атха тийишли болады.

1957–1961 жыллада Гадийланы Ибрагим «Советская молодёжь» газетни корреспонденти, ызы бла Нальчикни телевидениясында редактор, арда баш редактор болгъанды. «Элбрус» китап» басмада баш редактор (1971–1989), ызы бла аны директоруну къуллугъун толтургъанды (1989–1995).

Гадийланы Ибрагимни «Нарт уя» романы орус тилге кёчюрюлмегенликге, «Шуёхлукъ» альманахта бир ненча кере басмаланганды, 1982 жылда уа «Элбрус» китап басмада чыгъады. Гадийланы Ибрагим дагъыда «Къанатлыда жел улуйду» деген повести да басмаланганды.

ГУРТУЛАНЫ СУЛТАНБЕКНИ ЖАШЫ САЛИХ (1938–2020)

Гуртуланы Салих – кёчюрмечи, КЪМР-ни халкъ поэти, жазычуланы Союзуну члени (1968), КЪМР-ни маданиятыны сыйлы къуллукъчусу, 25-ден артыкъ китапны автору. «Витязь в тигровой шкуре» деген поэманы малкъар тилге кёчургени ючюн, «Тбилиси шахарны сыйлы инсаны» деген атхатийишли болгъанды (2011), Грузия Республиканы Парламентини Грамотасы бла да сауғаланганды, Украинаны Винница областыны адабият сауғасын, КЪМР-ни маданият министрствосуну сауғасын алгъанды.

Гуртуланы Салих 1986–1991 жыллада КЪМР-ни басма, полиграфия, китап сатыу-алыу Къырал Комитетини башчысы болгъанды. 2008 жылда «Кавказны жазычуларыны Клубу» деген биригиуню къурап, жети жылны ичинде анга таматалыкъ этип тургъанды. Арт жыллада «Минги-Тау» журналда поэзия бёлюмню редактору болуп ишлегенди.

Гуртуланы Салихни назму жыйымдыкълары: «Тёрт алма терек» (1978), «Таулу» (1972), «Мен таныгъан Къайсын»

(2002), Сайламала (2013), «Ныхытла» (1970), «Келеген жолум» (1988), «Гюржюге суймеклик сёзлерим» (2013), «Бийик ауанала» (1986), «Ичген сууум» (1998).

Салихни назмулары Югославияда, Польшада, Венгрияда, Украинада, Латвияда, Азербайджанда, Туркменистанда, Къыргызстанда, хар къыралны кеси миллет тилине кёчюрюлюнюп, басмалангандыла.

*Сабан да сюрейик, урлукъ себерча,
Изеуню да эски этмейик, таулу!
Тышындан къарагъан бизни сёгерча
Этмегенни – иши халкъгъа матауду.*

ГУРТУЛАНЫ БЕРТНИ ЖАШЫ ЭЛДАР (1935–2021)

Гуртуланы Элдар – жазыучу, журналист. 1959–1968 жыллада Гуртуланы Элдар Къабарты-Малкъарны китап басмасыны редактор болуп ишлегенди. 1968–1982 жыллада республикалы радиону баш редактору болгъанды, 1982–1998 жыллада уа – «Нюр» журналны баш редактору. Гуртуланы Элдар сабий чыгъармалагъа жораланган Битеусоюз конкурсу лауреаты болгъанды («Книжка про Хасана»). «За порогом – утро раннее» роман Н. Островский атлы Битеусоюз литература конкурсу сыйлы диплому бла саугъаланганды. «Ветры алые в горах» хапарла жыйымдыгъы

Битеусоюз конкурсда сабийлеге чыгъармаладан бек игиси деген дипломгъа тийишли болгъанды. «Вояж с турецким акцентом» деген документли хапарларыны жыйымдыгъына Россейни журналистлерини Союзуну премиясын бергендиле. Фахмулу жазыучуну китаплары Москвада да, Нальчикде да, эки кере да – Берлинде, Стамбулда, Киевде, Кишинёвда басмалангандыла. Гуртуланы Элдар «СССР-ни телевидениясы бла радиосуну отличниги», «Къабарты-Малкъарны сыйлы къуллукъчусу», «Россей Федерацияны маданиятыны сыйлы къуллукъчусу», «Къабарты-Малкъарны халкъ жазыучусу» деген атлагъа тийишли болгъанды.

Гуртуланы Элдар адабиятха 60-чы жыллада келгенди. Аны «Тенгле» деген биринчи хапар жыйымдыгы 1962 жылда чыккыганды. «Къызылкъанат тангларым» деген романындан сора Элдар кесин кёлю бла жазгъан, сынамы болгъан жазыучуча кёргюзтгенди. «Шамсудин Къаласы» деген тарых роман анга белгилилик келтиргенди. Гуртуланы Элдар 30-дан артык китапны авторуду: романланы, повестьлени, хапарланы.

КЪУДАЙЛАНЫ ХАМИТНИ ЖАШЫ МАШТАЙ (1927–1988)

Къудайланы Маштай – поэт, СССР-ни жазычуларыны Союзуну члени.

Маштай Къыргъызстанда намысы жюриген айтхылыкъ кьойчу болуп тургъанды. Аны назмулары юйде угъай, тау жайлыкълада, кьой сюриуленни кьыйрларында жазылгъандыла. Китаплары да бек алгъа анда, киши жеринде, кьыргъыз тилинде чыккыгандыла: «Туугъан элим», «Арно», «Жайлоодо», «Кыргыз жерим – оз жерим» д. а. к. Ана тилибизде да Маштайны бир къауум назму китабы чыккыганды.

Къудайланы Маштайны 1968 жылда Москвада «Раздумья чабана» деген ат бла назмула бла поэмала жыйымдыгы чыккыгандыла, 1969 жылда уа Фрунзеде «Тоо гюлдөрю» («Тау гюлле») деген китабы дуния жарыгъын кёредди.

Къудай улу, Къыргъызстанда 35 жыл туруп, Ата журтуна 1977 жылда кьайтхан эди. Андан сора да кьыргъызлыла 1987 жылда аны «Къапчагъай» деген китабын ёз тиллеринде чыгъаргъандыла. «Таула кюзгюсю», «Ёмюрле жолу», «Чегем ауузунда» деген китаплары уа Нальчикде басмалангандыла.

Къудайланы Маштай 61-жыллыгъында дуниядан кетгенди.

*Манга ёлум от жанганда,
Уруп, отну жукълатханла.
Ёмюрде кьайтып жанмазча,
Юсюне сууну кьуйгъанла.*

МУСУКАЛАНЫ АЗНОРНУ КЪЫЗЫ САКИНАТ

Мусукаланы Сакинат – жазыгучу, поэт, кёчюрмечи, РФ-ни жазыгучуларыны Союзуну, журналистлерини Союзуну члени, КъМР-ни маданиятыны сыйлы къуллукъчусу.

Сакинат «Элбрус» китап басмада редакторуну къуллугъун толтургъанды. «Нюр» журналны баш редактору болуп да ишлегенди. Бусагъатда «Заман» газетде маданият бёлюмню редакторуду.

Мусукаланы Сакинат РФ-ни журналистлерини Союзуну Сыйлы грамотасы бла, КъЧР-ни Парламентини Сыйлы грамотасы бла саугъаланганды. Сакинат 30-дан артыкъ китапны авторуду, ол санда ана тилде жазылгъан учебниклени. Аны чыгъармалары «Нюр», «Нур», «Солнышко» эм «Минги-Тау» журналлада басмалангандыла.

Мусукаланы Сакинат поэзиягъа 70-чи жылланы арасында келгенди. Аны «Жаз жауунла», «Эрттен чыкъда», «Лицом к тебе» (орусча) деген китаплары чыкъгъандыла. Аны чыгъармачылыкъ жолу «Жаз жауунла» (1985) деген назму жыйымдыгы бла башланады.

1998 жылда «Юркген кийик» деген китабы чыгып, лирика поэзияда кесини энчи жерин алады.

2001 жылда «Аллыма къара» деген китабы чыгъады, «Алма-Атада чагъадыла алмала» деген поэма да бери киргенди. Поэмада «Ата журт – киши жери» деген ангыламлагъа поэт жангы кёзден къарайды: Ата журтну бла киши жерин бир бирге чюйре салмай, автор кеси миллети кёчгюнчюлюкде сынагъан къыйынлыкъланы суратлай, ол ангылавланы жүрегини теренинде бирикдиреди.

Мусукаланы Сакинат сабийлеге да жазады. 1996 жылда аны «Алтын челекчик» жомакъ китабы, 2016 жылда «Къарылгъачла», 2010 жылда «Нартла жашагъан жерде» пьесала китабы чыгъадыла.

«Терсим ючюн кеч!» – деп тилерме андан.

«Дерсинг ючюн кеч!» – деп тилерме андан.

«Кесинг ючюн кеч!» – деп тилерме андан.

Тилерме, тилерме Уллу Аллахдан...

ЁЛМЕЗЛАНЫ МУССАНЫ ЖАШЫ МУРАДИН

Ёлмезланы Мурадин – поэт, драматург, жазыучу, кёчюрмечи, Россейни жазыучуларыны Союзуну члени. Мурадин XXI ёмюрню жазыучуларыны Союзундады эм Кавказны жазыучуларыны Клубундады, КЪМР-ни Къырал премиясыны лауреатыды (2000). Ол Халкъла аралы театр фестивалыгъа къатышханды (Париж, 2003). «Тахир бла Зухра» деген миллет пьеса ючюн Шимал Кавказда бардырылгъан миллет театрланы «Сцена без границ» (Владикавказ, 2002) деген II фестивалыны диплому бла саугъаланганды. «Eurodram 2014» конкурсда биринчи жерни алгъанды. 2017 жылда бардырылгъан Къыбыла Россейни театрларыны «Изнанка тишины» фестивалында пьесаланы ичинде да биринчи жерге тийишли болгъанды.

Ёлмезланы Мурадин 22-дан артыкъ китапны, 12 пьесаны авторуду: «Жугъутур ызла» (1977), «Кюн къол аязы тангымы» (1983), «Акъ киштикчик» (1984), «Билляча» (1989), «Жашырын тала» (1991), «Таш макъа бла жауунчукъ» (1993), «Гыллыу, гыллыу гыллыуча» (1997).

Ёлмез улу Омар Хайямны рубаилерин малкъар тилге кёчюрюп, энчи китап этип чыгъаргъанды. Исикава Такубокуну да бир къауум назмусун малкъар тилге кёчюргенди.

Мурадин бусагъатда «Минги-Тау» журналны жууаплы секретарыды.

*Минги тау – Малкъарымы
ёхтемлиги, жүрек кючю.
Мен аямам жанымы,
ташы да ачымаз ючюн!*

БЕППАЙЛАНЫ АЗНОРНУ ЖАШЫ МУТАЛИП

Беппайланы Муталип – поэт, Россейни жазыучуларыны Союзуну члениди, КЪМР-ни маданиятыны сыйлы къуллукъчусуду, Махмуд Кашгарлы атлы Халкъла аралы конкурсуну лауреаты.

Муталип Малкъар къырал драма театры адабият бѐлюмюню таматасы болуп ишлегенди, «Нюр», «Минги-Тау» журналлада редактор болгъанды, телевиденияда суратлау бериулени бѐлюмню таматасы, «Заман» газетни баш редакторуну экинчиси да болгъанды, КъМР-ни жазыучуларыны Союзуну Правленини председателини къуллугъун да толтургъанды. Бусагъатда Муталип КъМР-ни жазыучуларыны Союзуну Правленини председателини экинчиси. Къарачай-малкъар, орус, татар тилдеде чыкъгъан ондан артыкъ назму жыйымдыкъны авторуду.

Муталип бир къауум назму китап жазгъанды: «Уяннган къаяла», «Эльбрус – белокрылая птица» (орус тилде), «Толкъунлу долай», «Элбруслу Малкъарым»...

*Сокъур болсам да,
Гомерча кѐралмам.
Сангырау болсам да,
Бетховенча эшиталмам.
Акъсакъ болсам да,
Къазимча баралмам ...
Алай,
Кесимча кѐралсам,
Алай,
Кесимча эшиталсам,
Алай,
Кесимча баралсам, -
Поэтме мен да,
Поэт!..*

СОЗАЙЛАНЫ СОЛТАННЫ ЖАШЫ АХМАТ

Созайланы Ахмат – КъМР-ни эм КъЧР-ни халкъ поэти, КъМР-ни маданиятыны сыйлы къуллукъчусу, СССР-ни жазыучуларыны Союзуну члени (1974), Къабарты-Малкъарны комсомолуну саугъасыны лауреаты, КъМР-ни Къырал премиясыны лауреаты (2002).

Созайланы Ахмат КъМР-ни Гостелерадиосуда баш редактор болгъанды. «Элбрус» китап басаманы директору болуп да ишлегенди. 2003 жылда Ахмат КъМР-ни жазыучуларыны Союзуну Правленини председатели, Россей Федерацияны жазыучуларыны Союзуну секретары да болгъанды.

Созайланы Ахмат адабиятха 60-чы жыллада келгенди. 1968 жылда чыкыгъан «Кюнню кёреме» деген биринчи назму китабында окъуна поэтни кесини энчилиги, фахмусу ачыкъланган эди. Бизни поэзиябызда аны ызы белгилиди, ауазын китап окъуучула иги таныйдыла. Назмулары уа кёп миллетни тилине кёчюрюлгендиле, ол санда кыргыз, таджик, литва, украин тиллеге.

Созайланы Ахмат Москвада бла Нальчикде чыкыгъан кёп назму жыйымдыкъны авторуду: «Кырдык ауазла», «Къолла», «Акъ-Суу», «Эрттенликни ачама», «Аллах айтса» эм башхала. Созайланы Ахматны «Акъ-Сыртдан манга дери сени ауазынг...» деген кёчгюнчюлюкге аталгъан хапары да басмаланганды.

*Тереземден къарап тургъан,
Кюнлерими санап тургъан,
Бирде кызыл гюлюм бола,
Бирде мыдых отдан тола
Келген дуниям, чалбаш дуниям,
Арый эсенг, манга таян.*

БЕГИЙЛАНЫ МУСТАФАНЫ ЖАШЫ АБДУЛЛАХ

Бегийланы Абдуллах – кёчюрмечи, кесаматчы, Мёчюланы Кязимни чыгъармачылыгъын тинтген поэт, Татарстан Республиканы маданиятыны сыйлы къуллукъчусу, СССР-ни жазыучуларыны Союзуну члени (1980).

Бегийланы Абдуллах РФ-ни жазыучуларыны Союзуну Къабарты-Малкъарда Правленини таматасыны экинчиси да болгъанды. Ол кёп назму жыйымдыкъны авторуду.

Бегийланы Абдуллах А. С. Пушкинни битеу жомакъларын малкъар тилге кёчюргенди, аны бла да къалмай, айтхылы тюрк суфийни бла поэтни А. Ясавини, Кюнчыгъышны поэтлерини – Ю. Эмрени, О. Хайямны, Джамини – назмуларын да кёчюрген-

ди. Кёчюрме усталыгыны кючю уа татар халкыны «Идегей» деген нарт эпосун кёчюргенде, бютюнда терен, толу ачыкъланганды. «Идегейни» алай уста кёчюргени ючюн, «Татарстан Республиканы маданиятыны сыйлы кюллукучусу» деген атны бергендиле.

1974 жылда окъуун бошагъандан сора, «Заман» газетде корреспондент болуп ишлеп башлагъанды. Аны бла бирге жазычуланы Союзуну адабият консультанты болгъанды, КъМР-ни Гостелерадиосуну редактору да болгъанды, «Минги-Тау» журналны баш редактору (1992–1997),

политика репрессия сынагъан малкъар халкыны мемориалыны тамата илму кюллукучусу эди. Бусагъатда Бегийланы Абдуллах «Нюр» журналда ишлейди. Къайда ишлесе да, кесини иш кёллююгюн, усталыгын, фахмусун кергюзтеди.

*Ийнанып жашайма, сезимим
болуп танг.
Къар хану тюшгенча сюзюлюп
булутдан,
Мен да шош тюшерме юзюлюп
умутдан,
сора уа эрирме – сёзюнгю
унутсанг.*

ГЕЛЯЛАНЫ РАМАЗАНЫ КЪЫЗЫ ЛИЗА (1937–2021)

Геляланы Лиза – КъМР-ни маданиятыны сыйлы кюллукучусу, СССР-ни журналистлерини Союзуну члени. Ол кёп жылланы районну Тиширыула советинде, социальный жумушла жалчытыу бёлюмюнде ишлеп тургъанды.

Геляланы Лиза республиканы жамауат жумушуна тири къатышхан жарыкъ, ариу тилли жазычу тиширыу миллет журналистикада белгили адамды.

Геляланы Лиза эртте башлагъан эди жазып. Биринчи очерк-лери «Ленинабадская правда» (Таджикистан), «Казахстанская правда» газетледе чыккъгъандыла. Къадарын журналист иш бла

байламлы этген Лиза республикада, андан тышында да аты айтылган публицист болган эди. Ата журтубузга къайтханлы Лиза жазычулукъ ишин тохтатмагъанды. Назмула бла бирге ол белгили адамларыбызны юсюнден жазгъанды. Лизаны «Черек ауузу – бешик жырым» деген китабына очерклеринден бир талайы, башха жазыу ишлери да киргендиле.

*Малкгар сууу, суху саркга,
Селешеди мени бла,
Сенден манга хапар айта,
Жыры бла, кюлгени бла.*

*Ол биледи жюрегими
Ачыта турган жарасын.
Уллу Малкгар бла Кгарачай –
Бир ата-ана баласы.*

ОСМАНЛАНЫ ЛЕЙЛУННУ ЖАШЫ ХЫЙСА

Османланы Хыйса Къазахстанда туугъанды. Кечгюнчюлюкден 1957 жылда къайтып, тууган эли Герпегежде орналады. Хыйса, 1978 жылдан башлап, университетни бошагъандан сора, тюрлю-тюрлю къурулушлада ишлеп тургъанды. Алай заман бара баргъаны сайын, аны ана тилине бла адабиятына тартыныуу еседен-есе барады. Аны биринчи статьялары 1998 жылда «Заман» газетде чыгъадыла. Хыйсаны газетге корреспондент этип аладыла. Османланы Хыйса халкъны тарыхына, фольклоруна, келден жазмасына, таурухларына, жырларына уллу эс бурады. Ол эски суратланы жыйып, ала халкъны эсинде къалырча, китап этип чыгъарады. Хыйсаны биринчи китабы «Играл Билял, и камни оживали» (2001) – ол аны Зумакъулланы Борис бла бирге жазгъанды – къобузчу Къазийланы Би-

лялыны юсюнден документли повестьди, орус тилде басмаланганды. Ызы бла Османланы Хыйсаны «Ёмюрле жолунда», орус тилде «Балкария сквозь века», «Анамы урчугъу», «Малкъар уя», «Акъ кешене» деген китаплары чыгъадыла.

Османланы Хыйса «Заман» газетни редакторуду, РФ-ни журналистлерини Союзуну эм РФ-ни жазыучуларыны Союзуну члени.

ХУЧИНАЛАНЫ ЮСЮПНЮ ЖАШЫ АНЫУАР (1931–2011)

Хучиналаны Аныуар Огъары Малкъарда туугъанды. Хучиналаны юйюрлери Къзахастанны Талды-Курган тийресинде Текели деген шахарчыкыгъа тюшгенди. Аныуар анда темир жолда, Жал шахтада ишлегенди, ара мюлкде эсепчи, бригадир да болгъанды.

Аныуар, Ата журтха къайтхандан сора, ахыр жыллагъа дери «Коммунизмге жол» газетде ишлеп тургъанды. Подчитчик болуп келип, корректор болуп ишлегенди, кёп жылланы ичинде эл мюлк бёлюмюне, ызы бла тилманч бёлюмге таматалыкъ этип тургъанды. Москвада журналистиканы экижыллыкъ курсларын да тауусханды. Алай бла ол миллет газетибизде алтымыш жылгъа жууукъ ишлегенди. Ол заманны ичинде Терк эл мюлк техникумну агроном бёлюмюнде, ызы бла Къабарты-Малкъар къырал университетни филология факультетини орус-малкъар бёлюмюнде да окъугъанды.

Хучиналаны Аныуарны биринчи повесть китабы «Жашуну шорхасы» деген аты бла басмадан 1991 жылда чыкыгъанды. Ол «Шайтан Дорбунну жесирлери» (2001), «Сюргюнню бушуулу дастаны» (2009) деген эм башха китапланы авторуду. «Шайтан Дорбунну жесирлери» деген повести таулу элlege революцияны келтирген жигитлени юслеринденди. «Сюргюнню бушуулу дастаны» уа халкыбызны къара кюнюнде къартларыбызны чыдамлылыкъларын, тиширыуларыбызны уа не кыйын болумлада да асыл ана сыфатларын тас этмегенлерин ачыкълайды.

ХУЧИНАЛАНЫ ЮСЮПНЮ ЖАШЫ МАГОМЕТ (1937–2015)

Хучиналаны Юсүпнү жашы Магомет Огъары Малкъарда туугъанды. Сабийлиги Къазахстанда ётгенди. Школну уа Совет Аскерде къуллукъ этген заманда Курилы айрыкамда бошагъанды. 1960 жылда аскер къуллугъун да толтуруп, Ата журтуна къайтып, КъМкъУ-ну тарых бёлүмюн тауусханды. Магомет шахтада, тюрлю-тюрлю къурулушлада да ишлегенди. Республикалы радиода уста журналист болуп (1965–1983), «Минги-Тау» журналны редакциясында (1983–1991), 1991 жылдан башлап, «Литературная Кабардино-Балкария» журналда да ишлегенди.

Магомет РФ-ни жазыгучуларыны Союзуну члениди.

Хучиналаны Магомет бу китапланы авторуду: «Кюннү балалары» (1999), «Уллу Малкъар» (1991), «Кюйсюз заман» (1993), «Ючюнчю батальон» (1987), «Горькая дорога в рай» (2004).

Магомет къарачайлыла бла малкъарлыла аланланы эки бутагъыдыла деген оюмну тюзге санайды. Анга кёре, ол «Кюн балалары» деген тарых романын жазгъанды. Анда хапар скиффарс уруш болгъан заманланы юсүнден барады – ол жангы заманга дери VI ёмюрдю.

Хучина улу илмуланы кандидаты не доктору болмагъанлыкъгъа, аны тарых илмуну сүйгени да, аны иги билгени да кёрюнеди. Аны жазгъан затларын адамла эрикмей, сүйюп окъуйдула.

Магомет ата-бабаларыбызны жигитликлерине жораланнган «Сказание об аланах» деген эпика поэманы жазгъанды. Бу поэмада татар-монголлуланы Шимал Кавказгъа чабыууллукълары эм ала бла аланланы уруш этгенлери ачыкъланады. Поэма орус тилде – къарачай-малкъар тилде басмаланмагъанды – Даниил Долинский кёчюрюп басмаланнганды.

Магометни «Карачаевцы и балкарцы – потомки скифов и алан» деген эки томлугъу 2001 жылда басмадан чыкъгъанды. Бу китапда басмаланнган тарых бла байламлы тинтиулери автор 1980–1997 жыллада жазгъанды, алай ала «Литературная Кабардино-Балкария» журналда арт жыллада басмаланнгандыла.

МОТТАЙЛАНЫ МУСТАФАНЫ КЪЫЗЫ СВЕТЛАНА

Моттайланы Светлана – поэт, РФ-ни жазычуланы Союзуну члени, КъМР-ни маданиятыны сыйлы къул-лукъчусу.

Светлана Черек районну Огъары Малкъар элинде туугъанды. Моттайланы Светланааны сабий жыллары кѣчгюнчюлюк заманда Фрунзеде ѳтгендиле. Назмулагъа хунерлиги да аны ол жыллада ачылгъанды. КъМКъУ-ну филология факультетини орус-малкъар бѳлюмюн бошагъанды. Светлана, телевидение журналистикада кесин иги сынап, адабиятха алай кире башлагъанды. Ол Гостелерадиону суратлау жаны бла редакциясыны баш редактору болуп ишлегенди. 1975 жылдан бери Светлана «Элбрус» китап басманы малкъар адабиятыны редакциясыны таматасы болуп тургъанды. Малкъар, орус тилде да эркин жаза, назмучуну «Хар кюнде (1980), «Тамгъа» (1984), «Толгъан ай» (1986), «Сад камней» (1991) деген китаплары басамаланнгандыла.

*Жанымы жашнайдыла терек бахчалары,
Жаннет чыпчыкълары жырлайдыла кѳгюнде,
Халаллыкълны, чомартлыкълны шагъатлары,
Башын кѳтюрмезча зорлукъ ѳмюрде.*

ДОДУЛАНЫ ТАУКЪАННЫ ЖАШЫ АСКЕР

Додуланы Аскер – поэт, журналист, кѳчюрмечи, Къарачай-Черкес Республиканы халкъ поэти, «Минги-Тау» журналыны баш редактору, Россейни Лермонтовский комитетини сопредседатели, РФ-ни жазычуларыны Союзуну эм РФ-ни журналистлерини Союзуну члени, кѳп китапны, телефильмлени, бериулени автору.

1980 жылда басмаланнган «Къарда баргъан» деген назму жыйымдыгъы бла Додуланы Аскер кесаматчыланы, окъуучуланы да эслерин кесине бурдурады. Анга поэтни ачыкъ суратланнган миллет ѳтю, энчи поэтика ангы себеплик ѳтгендиле.

Доду улуну 1984 жылда «Жолда» деген экинчи назму жыйымдыгы чыгъады. Поэт не темагъа жазса да, ол кишини къайтармай, кишиге жакъ басмай, кесини энчи оюмун ачыкълайды. Аскерни назмуларыны энчилиги – ичи-тышы да келишгенлиги, философияны кючю бла терен магъаналылыгы. Поэтни тили тенг-лешдириуле, метафорала бла да байды. Назмуларында Додулары Аскер, адамлары къадарларыны юсюнден айта, аланы жашауларыны юсюнден сагъыш эте, алагъа хазыр жууап берип къоймайды, ушакъгъа къатышыргъа чакъырады.

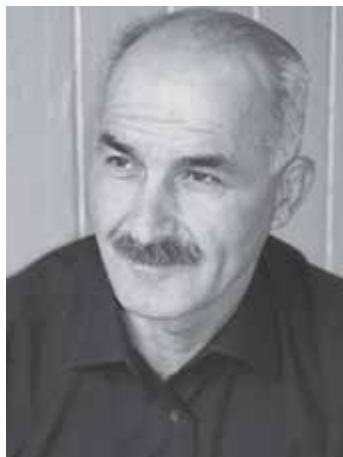
1988 жылда Додулары Аскерни «Черек» деген назму китабы чыгъады. Бу жыйымдыкъ поэтни ёсююне шагъатлыкъ этеди. 1998 жылда дагъыда дуния жарыгъын «Бетден-бетге» деген китабы кёреді. Назму жыйымдыкъ авторну энчи оюмлагъанын, энчи кёз къарамы болгъанын кёргюзтеди. Китапта поэт дунияда бола тургъан, болгъан ишлеге философия жаны бла къарайды.

*Ачыкълыгъынг ючюн зарлыкъ бла тюбеше,
Къайсы баргъан жолум да азмы кесилди?!
Алай жаланда мен, кесим бла туююше,
Къынгыр, терс кълну барама кесимлей.*

ТАБАКЪСОЙЛАНЫ ХАСАННЫ ЖАШЫ МУХТАР

Табакъсойланы Мухтар – поэт, кёчюрмечи, РФ-ни жазыучуларыны Союзуну члени, «Элбрус» китап басманы малкъар адабият бёлюмюню таматасы.

Мухтар кёп назму жыйымдыкъны авторуду: «Чарс», «Чарх оюн», «Мен билеме» эм башхала. Миллет литературагъа автор XX ёмюрню 90-чы жылларыны ортасында келгенди.

Табакъсойланы Мухтар малкъар тилге А. Пушкинни, М. Лермонтовну, Э. Пону, Р. Киплингни, къабарты эм къалмукъ авторланы кёчюргенди.

*Жапсарыу табармы жюрегим,
Табылырмы жарама балхам?
Къураннга керек кибик «Алхам»,
Жаныма керекди мёлегим.*

**ЧЫПЧЫКЪЛАНЫ МАГОМЕТНИ
ЖАШЫ БОРИС
(1942–2014)**

Чыпчыкъланы Борис – жазыучу. Къарачай-малкъар эм орус тилледе жазылгъан кёп китапны авторуду: «Возвращайся свободным», «Улыбаётся Боже», «Нерестились рыбы в лунном свете», «Мы жили рядышком с Граалем» эм башхала.

Чыпчыкъланы Борис 1999 жылда Россейни жазыучуларыны Союзун киреди. Борисни 90-чы жылланы ахырында басмалап башлагъандыла.

**АХМАТЛАНЫ САГЪИТНИ
КЪЫЗЫ САФАРИЯТ**

Ахматланы Сафарият 1951 жылда Къыргъызстанда туугъанды. Жазып школда окъуна башлагъанды. Аны назмулары жыйымдыкълада, журналлада, бир талайы уа Москвада «Песня, мечта, любовь» деген китапда чыкыгъандыла. Энци китабы да барды – «Ай макъамы». Жазгъан тауча, орусча да этеди.

1977 жылда Сафарият Къабарты-Малкъар къырал университетни математика бёлюмюн бошайды. «Къарда баргъан (1980). «Жолда» (1984), «Че-

рек» (1988) китапланы жазганды. Телевиденияда да ишлегенди. Бусагъатда уа радиода урунады. СССР-ны жазыучуларыны Союзуну члениди.

*О, жашау, нечик сейирсе,
Кюн чыкгды да, кюн батды.
Чыкгганында, жарытды да,
Кёзлерими кгаматды.*

ТОЛГЪУРЛАНЫ ЗЕЙТУННУ ЖАШЫ ТАХИР

Толгъурланы Тахир – поэт, жазыучу, кесаматчы, филология илмуланы доктору.

Толгъур улу КЪМКЪУ-ну орус филологиясын бошаганды. 1992 жылда «Джантуган» деген жаш адабиятчыланы жыйымдыгъында «Легенда о Белой Птице» чыгъармасы чыгъады. Тахир «Пять шагов на огонь» (1993) деген назму китапны, адабиятны теориясына, Шимал Кавказны миллетлерини адабиятларына жораланган бир талай монографияны авторуду. Аладан бири – «Информационно-эстетическое пространство поэзии Северного Кавказа (1999). Тахирни «Ляля», «Гвоздь Атабия», «Гошка» деген хапарлары жашау-турмуш бла байламлыдыла, жашауда тубеген шартла ачыкъланадыла, кеслери да чам халда берилип, философия магъаналыдыла.

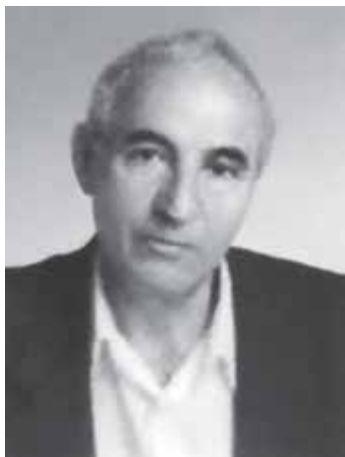

Толгъурланы Тахир бусагъатда «Литературная Кабардино-Балкария» журналда редактор болуп ишлейди.

АТТОЛАНЫ ХАСИМНИ ЖАШЫ МАГОМЕД (1941–2014)

Аттолланы Магомет – КЪЧР-ни маданиятыны сыйлы кълукъчусу, КЪМР-ни сыйлы журналисти, РФ-ни жазыучуларыны Союзуну эм РФ-ни журналистлерини Союзуну члени.

Аттолланы Магомет 1941 жылда Бызынгыда тууганды. Атасы-анасы ёлюп, ёксюз кълалып ёсенди. Магомет бийик би-

лим алгъандан сора, кѣп жылланы ичинде «Коммунизмге жол» газетни редакциясында, ызы бла республиканы радиосунда ишлегенди.

Магометни биринчи назмулары 1966 жылда «Тейри кылыч» деген жыйымдыкда, дагыда бир кыауум жылдан жаш авторланы «Эжиу» (1974) деген китапларында басмалангандыла. Аны очерктери, чам хапарлары, тамсиллери, назмулары «Заман» газетде, «Шуѣхлукъ» альманахта, «Минги-Тау» журналда да чыкыгъандыла. Магомет «Кюльорге сюемисиз?» (1991), «Керти сѣз – жаннга дарман» (2011) деген китапланы авторуду. Башда айтханыбызча, Магометни хапарлары чам бла масхарадан кыуру туююлдуле.

Аттоланы Магомет литературагъа кеч келгенледен бириди. Ол тутхан ишинде уллу кѣллюлюк этмегенди, бютюнда адабиятта. Ишине багъа бичген жазуучуну ол бек иги илишанларындан бириди. Окыуучугъа кѣргюзтюрге базынган чыгъармаларында хунерликни, адабият усталыкыгъа итинмекликни илишанлары эсленип тургъандыла. Магометни «Кюльорге сюемисиз?» деген китабына кѣп жылладан бери жазгъан чыгъармаларын кийиргенди. Аттоланы Магометни жазуу ызында, кѣз кыарамында, суратлау сѣзюнде кесини энчилигин тохташдырыуда мадарууду болгъаны эсленеди.

ГЕЛЯСТАНЛАНЫ Танзиля

*Назмоланы Байтуугъанланы
Исмайыл айыргъанды.*

ЭЛЬБЕРД ТИМБОРОВИЧ МАЛЬБАХОВ (1939–2010)

Эльберд Мальбахов – жазыучу, журналист, кёчюрмечи – 1939 жылда тууганды. Москвада кырал университетни журналистика факультетин бошаганды. Тууган жерине кыайтханда, «Кабардино-Балкарская правда» газетде ишлеп башлаганды. Ызы бла ТАСС агентствода, Омск областыда «Известия» газетде да урунады. Мальбахов КЪМР-ни жазыучуларыны Союзуну адабият жаны бла консультанты болуп ишлегенди. Нальчикде телевидение ачылганда, анда урунады. Аны айныууна да уллу кыйын салганды. 2000 жылда анга «КЪМР-ни культурасыны сыйлы кбуулукчусу» деген сыйлы атны бердиле. Ол «За доблестный труд» (1970) деген майдал бла эм башха ыспас кыагытла бла да саугаланганды.

ЗУБЕР МУХАМЕДОВИЧ ТХАГАЗИТОВ (1939–2021)

Зубер Тхагазитов – КЪМР-ни халкь поэти – Терек элде тууганды.

Тхагазитовну биринчи чыгъармалары 1956 жылда басмаланган эдиле. Биринчи китабы «Бгым сыдок I» деген ат бла 1960 жылда басмадан чыкыганды.

Ол «Серго и тыгъэ» деген поэманы, «Надежда», «Иду к тебе», «Рождение песни» эм башха китапланы авторуду. Тхагазитов кыабарты тилге С. А. Есенинни, Р. Гамзатовну, Ш. Руставелини, Янка Купаланы чыгъармаларын кёчюргенди.

*Ахыр жолгъа чыгъа эсе адам,
Ёмюрюнде ол кыайтмайды андан.
Сыйын этедиле ахыр кере –
Кечедиле аны терсликлерин.*

АДАМ ОГУРЛИЕВИЧ ШОГЕНЦУКОВ (1916–1995)

Адам Шогенцуков – къабартылы поэт, жазыучу, драматург, публицист, Къабарты-Малкъар АССР-ни халкъ поэти. Ол 1940 жылда КъМР-ни университетини тил эм адабият факультетин тауусады. 1938 жылда чыгъармалары басмаланып башлайдыла. 1939 жылда уа бир бёлек назмулары ючюн СССР-ни жазычуларыны Союзуна киреди.

1941 жылны ноябрь айындан башлап, ол урушну ахырына дери сермешгенди.

Адам Шогенцуков КНИИ-ни баш илму ишчиси, ызы бла КГПИ-де устаз болуп уруннганды. Горький атлы адабият институтда бийик адабият курсланы да бошагъанды. Ызы бла «Ошхамахо» журналны баш редактору болуп ишлейди. Кёп жылланы ичинде КъМР-ни жазычуларыны Союзуну председатели болуп уруннганды.

Адам Шогенцуков «От сердца к сердцу» (1962), «Предгрозье» (1966), «Доброта земли» (1974), «Земная радость» (1977), «След в сердце» (1980), «Дороги» (1981), «Поющее зерно» (1986), «Всю ночь шел дождь» (1991) деген жыйымдыкъ китапланы эм «Весна Софийт» (1955), «Назову твоим именем» (1970), «Светлое окно» (1984) белгили повестьлени, «Встреча», «Погожая осень», «Ложь без ног», «Обида Куны» хапарланы авторуду.

Театрны сахнасында Адамны «Мадина», «Влюбленные», «Любовь и мужество» деген пьесалары да салыннгандыла.

*Тынчлыкъ къайда да жокъду,
хайт десенг,*

*Къайда – боран, къайда уа –
жел урур.*

*Ёхтем болуп, Бугда уа сау-эсен,
Сейир таурухча, Брест къала турур.*

БЕТАЛ ИБРАГИМОВИЧ КУАШЕВ (1920–1957)

Бетал Куашев – къабартылы поэт, жазыучу, кёчюрмечи. Уруш жылладан сора къабарты адабиятны айныуу аны аты бла байламлыды.

Кеси сау заманында эки китабы басмаланганды: «Си гъащлэм и гуащлэ» (Горечь моей жизни) эм «Салам».

Дуниясын алышхандан сора, эки томлукъ китабы чыгъады. Ары ана тилинде битеу жазгъан затлары киредиле. Аны бла чекленип къалмай, кеси жашауунда поэт бир къауум статьяла да басмалагъанды: «Строение кабардинского стиха» эм «Стихосложение нартского эпоса».

*Ётюрюкге боялмам –
Намысым темир
къалады.*

*Ачыкълыкъсыз болалмам,
Ёньюм тазалай къалады.*

*Тюзлюк болду ийманым,
Ол манга къайда да
бийди.*

*Жангыз анга ийнандым –
Жырым тюзлюгюм бла бирди.*

АНАТОЛИЙ МУРАТОВИЧ БИЦУЕВ

Анатолий Бицуев – КЪМР-ни халкъ поэти – 1946 жылда Аушигер элде тууагъанды. Ол КЪМР-ни къырал университетини филология факультетин тауусханды, ызы бла Горкий атлы адабият институтун бошайды. Ол онбирден артыкъ китапны авторуду. Россейни жазыучуларыны Союзунда да киреди, КЪМР-ни къырал саугъасыны лауреатыды, КЪМР-ни маданиятыны сыйлы къуллукъчусуду.

*Къанатлыла кёзден узайгъанда,
Жангыз турнача, кесимлей
къалгъанма.*

*Жарлы турна, болушлукъдан тюнгул!
Къадар да адамдан башха туююл...*

АЛИ АСХАДОВИЧ ШОГЕНЦУКОВ
(1900–1941)

Али Шогенцуков – къабартылы поэт, жазычу, къабарты адабиятны мурдорун салгъан, КЪМАССР-ни искусстволарыны сыйлы къуллукъчусу.

*Бирде кертини хорлайды ётюрюк,
Алай ол хорлам кёпге бармазы – хакъ.
Терслик тюзлюкню къоялмаз
ёлтюрюп,
Кёлюн тюзлюк жарыта,
жашайды халкъ.*

ХАСАН МИСЕДОВИЧ ТХАЗЕПЛОВ
(1943–2018)

Хасан Тхазеплов – къабартылы жазычу, поэт. Кёп жылланы «Литературная Кабардино-Балкария» журналны баш редактору болуп урунганды. 1994–1998 жыллада КЪМР-ни жазычуларыны Союзуну председатели болуп ишлегенди. Россей Федерацияны культурасыны сыйлы къуллукъчусу. Аны назмулары 28 тилге кёчюрюлгендиле.

*Жолумда тубей отунчу, балчы да,
Барама, акъ къайынлагъа кзор бола.
Къаячы да бола, мен, сабанчы да,
Кюннге кюйгенден, бетим да – мор бола.*

ОЛЕГ ЛЕОНИДОВИЧ ОПРЫШКО

Олег Опрышко – белгили жазыучу, тарыхчы.

Олег Опрышко 1936 жылда Нартан элде туугъанды. Орта школну Тырныаузда бошагъанды. 1960 жылда Москвада кырал тарых эм архив институтну бошайды.

1960 жылдан 1964 жылгъа дери КЪМР-ни тинтиуле бардыргъан институтунда илму кьуллукъчусу болуп ишлейди. Ызы бла ол республика краевед музейде, «Элбрус» китап басмада эм башха жерледе урунды. Ол бир кыауум китапны автору: «На Эльбрусском направлении» (1970), «По тропам истории» (1976), «Заоблачный фронт Приэльбрусья» (1976), «Небо – жизнь моя» (1978), «И вспомнят нас поименно» (1985), «Бывают странные сближения...» (1993), «На изломе времен...» (1996) эм башхала.

Опрышко «За заслуги перед Кабардино-Балкарской Республикой» деген орденни кавалериди, «КЪМР-ни маданиятыны сыйлы кьуллукъчусу» деген сыйлы атха эм башха саугъалагъа да тийишли болгъанды.

РЯБОВ БОРИС ИШПОЛИТОВИЧ (1909–1942)

Рябов Борис – оруслу поэт – Нальчик шахарда туугъанды. КЪМР-ни жазычуларыны Союзуну члени эди. Рябовну жашау жолуну юсюнден алай кеп зат жокъду. Урушда кыалай ауушханы да белгисизди. Ол Осетияда кырал пединститутну бошагъандан сора, Нальчикде устазланы билимлерин ёсдюрюу биригиуде ишлегенди.

Урушха кетерден алгъа, 1941 жылда кесини назму китабын басмалайды. Китабында энчи жерни «Семнадцать тысяч» деген поэма алады. Ол поэмада поэт Граждан урушну юсюнден жазады.

*И нам ли не быть
в дни победы веселыми,
И с песнями ль нам не дружить?*

*Ведь братья встречали
Бойцов перед селами,
Как счастье,
Как солнце,
Как жизнь!*

КУЗЬМИН ВАЛЕНТИН ГРИГОРЬЕВИЧ
(1925–2011)

Кузьмин Валентин – оруслу жазуучу, публицист, кёчюрмечи, жамауат кёуллукъчу, СССР-ни жазуучуларыны Союзуну члени. Ол Севастопольда туугъанды.

Урушда сермешгени ючюн, Ата журт урушну I-чи даражалы ордени бла онбир майдал бла саугъаланнганды. Урушдан сора Нальчикге кёчеди. 1948 жылда КъМР-ни педагогика институтун жетишимли бошайды.

1954 жылда «Кабарда» деген альманахта аны биринчи хапары басмаланады, 1965 жылда уа «Мы с Сергеем» деген романы.

Ызы бла «Рассказ мальчика из города Нальчика», «Галочка», «Без отца», «Своя ноша», «Трамвай издалека, или Благополучная жизнь» повестьлери, «Мой дом – не крепость», «Божий хмель» романлары басмаланадыла. Ол чыгъармаларында бизни тарыхыбызны, культурабызны, адет-төрелерибизни ачыкълайды.

Ол КъМАССР-ни культурасыны, РСФСР-ни культурасыны сыйлы кёуллукъчусуду. Къабарты-Малкъар Республикада адабиятны айныууна уллу къыйын салгъанды.

ГРУДЗИНСКИЙ ВАЛЕНТИН АЛЕКСАНДРОВИЧ
(1924–1972)

Грудзинский Валентин Калуганы Жиздра шахарында туугъанды. Сабийлиги, школ жыллары да андан ётгендиле. Жарсыугъа, уруш аны туугъан жеринден айыргъанды. Грудзинский Шимал Казахстанда орта школну бошайды, анда совхозда да ишлейди. 1945 жылдан башлап, Нальчикде жашайды. Мында педагог билим да алады. КБПИ-ни бошагъандан сора,

школда устаз, ызы бла завуч болуп кѣп жылланы ишлейди. 1950 жылда аны «Пушкин в станице» биринчи назмусу «Кабарда» деген альманахта басмаланады. 1954 жылда ол альманахта аны «Повесть о студентах» биринчи уллу чыгъармасы ол журналда чыгъады. Ызы бла Грудзинскийни «Новый день» деген повесть китапы басамаланады. Ол алапат хапарланы авторуду: «Именинница», «Гудок зовѣт», «Венькино общежитие», «Дорога к другу», «Зойка», «На ферме», «Гроза», «Новый учитель», «Старая лампа», «Шинель» эм башхала.

МИХАИЛ МИХАЙЛОВИЧ КИРЕЕВ (1903–1971)

Нальчикде Михаил Киреев отуз жылдан артыкъ жашагъанды. Аны туугъан жерини юсюнден жазылгъан «Рассказы» деген китабы эм «Родное сердце», «Любовь», «Песня любви» деген китаплары басмадан чыкъгъандыла. Киреев Къабарты-Малкъар АССР-ни жазычуларыны Союзунда адабият бѣлюмюнде ишлегенди.

Литературагъа уллу къыйын салгъаны ючюн, ол КЪМАССР-ни Президиумуну Баш Советини сыйлы къагъытлары бла алты кере саугъаланганды.

Михаил Киреев Али Шогенцуковну, Хачим Теуновну, Абдул Охтовну, Этезланы Омарны эм башхаланы чыгъармаларын орус тилге кѣчюргенди. Аны оналты кѣчюрме китабы чыкъгъанды.

Киреевни 60-жыллыгъына жораланып, Нальчикде аны сайлама кѣчюрмелерини китабы басмаланган эди.

КАЙДАНОВ АРКАДИЙ СЕМЁНОВИЧ

Кайданов Аркадий Семёнович – поэт, журналист – Нальчик шахарда туугъанды. «Кабардино-Балкарская правда» газетде шеф-редактор болуп ишлегенди. СССР-ни жазычуларыны Союзларыны бла журналистлери-ни Союзларыны члениди. Ол онтёрт китапны авторуду. Аны китаплары Болгарияда, Венгрияда, Германияда, Индияда, Израильде, Канадада, Литвада, АБШ-да, Эстонияда басмадан чыккыгъандыла. 1991 жылда «Золотой телёнок» деген премияны лауреаты болгъанды. Литвадан бла Къабарты-Малкъардан кёп авторну чыгъармаларын орус тилге кёчюргенди. 2003 жылдан бери Испанияда жашайды.

*Не время покуда, ещё не пора,
ещё трубачи выдыхают согласно,
ещё не закончилось позавчера
и всё в нём прекрасно,*

*прекрасно,
прекрасно.*

*Басмагъа
Байтуугъанланы Исмаил
хазырагъанды*

Антуан де СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ

ЁЗДЕН ЖАШЧЫКЪ

Леон ВЕРТТЕ

Мен, бу китапчыкны уллу кишиге жоралагъаным ючюн, сабийчикледен кечгинлик тилейме.

Ол киши мени татлы тенгимди. Дагъыда жер жюзюнде хар затны да алапат биледи, сабий китапчыкъланы окъуна ангылайды. Кеси да Францияда жашайды, анда уа ачлыкъ-жалангачлыкъ къысхан заманды. Жаны бир бек кыйналып турады да, кёлюн кётюрюрге керекме. Угъай-угъай дей эсегиз а, китапчыгъымы ол жашчыкъгъа жоралайма, уллу шухъуму гитчечик болгъан кезиучюгюне. Улуула унутхан этедиле ансы, ала барысы да алгъын гитчечикле эдиле. Алайды да, жоралагъанымы былай тюзетеме:

Леон ВЕРТТЕ, ол гитчечик болгъан заманына.

I

Манга алты жыл болгъанда, «Керти хапарла» деген китапта, адам аягъы басмагъан орманланы¹ юслеринден жазылгъан жерде бир сейирлик сурат кёрген эдим. Ол суратда бир бек уллу жилиан жыртхыч жаныуарны жутады.

Ма былай:

Ол китапта айтылгъаннга кёре: «Буугъан жилиан тутхан жаныуарын, чайнамай, саулай жутады. Андан сора, жутхан азыгъы къарынында эригинчи, сау жарым жылны кымылдамай жукълайды».

Джунгли орманда боркъ-боркъ эте къайнагъан жашау акъылымы бийлеп, кёлан карандашларым бла биринчи суратны ишледим. Ол №1 суратымды. Ишлегеним а ма бу суратды:

¹ Орман – агъач.

Сейирлик суратымы уллулагъа кѣргюзтюп: «Къоркъмаймысыз?» – деп сорама.

– Къалпакъны несинден къоркъурукъбуз? – дейдиле.

Ол а къалпакъ туююлдо, арталлыда туююлдо. Ол буугъан жилинды, Пилни жутхан жилин. Уллулагъа ангылатыр ючюн, ол жилинны суратын ичинден ишлейме. Алайсыз ангыларыкъ туююлдоле. Ма суратым № 2:

Уллу адамла, мен жилинны не тышындан, не ичинден ишлегеними онгсунмадыла да, кѣлюнго географиягъа, историягъа, арифметикагъа, ариу жазгъаннга сал дедиле. Алай бла закий суратчы болур муратым алты жыллыгъымда юзюлдо. № 1 бла № 2 суратларым сансызлай къалгъанларыны хатасындан, таукеллик жюрегимден юркуюп кетгенди. Уллу адамла кеслери бир заманда да бир затны да ангылаялмайдыла, сабийле уа уллулагъа акъыл юйретгенден безгендиле.

Алайды да, башха усталыкъ сайларгъа жетгенде, лѣтчикге юйрендим. Дунияда мен учмагъан жер хазна къалмагъанды. Кертисин айтханда, географияны билгеними хайыры уллу эди. Кѣз кыйырым бла бир къарагъанлай, Къытай бла Аризонаны бир бирден айыра билеме. Кечеги жолдан таймазгъа, ол усталыгъым алапат болушуучуду.

Жашагъан ёмюрюмде эсли адамланы кѣп тюрлюсюне тюбегенме. Абадан адамланы араларында жашап, бетден-бетге тюбеп тургъанма. Аны ючюн, жашырмай айтайым, бу мени болсун дерча бирине да кѣз ачмагъанма.

Бирсиледен акъыллыракъ кѣрюннген уллу адамгъа тюбесем, № 1 суратны кѣргюзтючюме – мен аны не заманда да жанымда жюрютеме. Керти да бир жукъ ангылагъан адам болгъанын алай бла сынай эдим. Не хадагъа, ала барысы да: «Къалпакъды», – дегендиле. Уллуланы эсликлеринден тюнголгенимден сора, ала бла жилинланы, джунглилени, жулдузланы юслеринден ушакъны мен да тохтатдым. «Сокъурланы эллеринде кѣзлеринги кысып жюрю» дегенлей, мен да аланы ангылауларына кесими жарашдырдым. Уллу адамла бла ушакъгъа кирсем, хапарны бридж бла гольф оюнланы, политика бла боюнлукъланы юслеринден кыздырама. Мени бла, быллай эсли киши бла, шагъырей болгъанларына уллу адамла бек ыразы эдиле.

II

Мен да адamma деп, адамланы арасында жашагъанма, кѣлюмю ачып сѣлеширча, ушакъ нѣгер а табалмагъанма. Алты жыл мындан алда уа, айрыпланнны моторунда бузугъу болуп, Сахараны чексиз-мардасыз къумларында къоннганма. Биргеме не механик, неда пассажирле жокъдула.

Кесим жангызма. Не моторну бузугъун табаргъа да, ишлерге да керекме, неда сюеклерим Сахараны къум аулагъында агъарлыкьдыла. Сууум да дыккыды, бир ыйыкьгъа жетерге да болур.

Алайды да, биринчи кече къум тѣбени юсюнде къалкъыдым, тѣ-герегимде минг къычырымгъа дери тютюню чыкьгъан ожакъ жокьду. Тенгизни ортасында кемеси чачылып, аны бир жаркъасына тагьылып къалгъан адамгъа сукъланыр кибикме. Танг аласында кимни эсе да бир назик ауазчыгъына уянганымы тамашалыгъын кѣзюгюзге бир кѣргюз-тюгюз.

– Тилейме... – деди ол, – манга къозучукьну суратын ишле!

– Э?..

– Манга къозучукьну суратын ишле...

Шибиля ургъан кибик, секирип турдум. Кѣзлерими уудум. Тѣгерекге къарадым. Къарасам, бир алаамат, бир тамаша гыгачыкъ, ышармай-кюлмей, сюеледи. Артда аны суратларын ишлеп кѣп кюрешгенме, бек мажалы буду.

Ётюрюкден не хайыр, мени суратымда ол, кесича, алай алаамат да, тамаша да кѣрюнмейди. Ол да мени терслигим тѣююлдю. Алты жыллыгъымда уллу адамла суратымы сансыз, ыспассыз, масхара этип, суратчылыкьдан тѣнгюлтгендиле. Энди мени суратчылыкь хунерим буугъан жилинны ишлегенден ары бармайды. Буугъан жилинны уа тышындан да, ичинден да кѣргюзтеме.

Алайды да, бу сейир-тамашагъа ауузум ачылып къарайма. Адам улуну тылпыуундан минг къычырым узакьда болгъаным эсигизде болур. Алай болгъанлыкьгъа, бу сабий былайгъа ажашып келгеннге ушамайды, ушамайды бир бек арыгъаннга неда къоркъгъаннга, ачдан-суу-сапдан жунчугъаннга да ушамайды. Аны сыфатына, тизгинине кѣре, бу къыйыры-ахыры болмагъан къумлада, юйюнден узакьлада ажашып, тас болуп айланган сабийди дерге жарамайды. Эсими жыйып, тилим айлана башлагъанда, сордум:

– Ы-ы-ы... бери къайдан чыкьгъанса?

Ол а биягъы кѣлю бла, акьыртын:

– Тилейме... къозучукьну суратын ишле...

Чырт бир инсанны да сезимине сыйынмаз тасхалы тилекге угъай дерге базынмадым. Акьылдан кем болмагъан адам, былайда – къум аулакьда – ажалны бетине къарап тургъанлай, сурат къайгъылы болмасам

да, хуржунумдан кыагыт да, кыалам да чыгъардым. Кыагыт да, кыалам да хазыр болгъанлай, дыркъ деп эсиме тышдю: мен адыргы билген – ариу жазгъан, география, история бла арифметика.

– Мен сурат ишлей билмейме, – дедим ол жашчыкыгъа (хыныракъ окъуна айтдым). Ол а:

– Билгенингча ишле, – деди.

Ёмюрюмде кыойланы суратларын ишлемегеним ючюн, ишлей да билмегеним ючюн, ол билген суратларымдан бирин ишледим: буугъан жылянны тышындан. Не сейирим, ол гыга жашчыкыны типискиси:

– Угъай, угъай! Манга буугъан жылянны ичинде пил керек туююлдю! Буугъан жылян асыры кыоркыуулуду, пил а асыры уллуду. Мени журтумда хар не да бек гитчеди. Манга кыозучукъ керекди. Кыозучукыну суратын ишле.

Ишледим.

Мен ишлеген суратха тыорслепп кыарады да.

– Угъай, бу ырахынды. Башхасын ишле, – деди.

Ишледим.

Жангы шуёхум манга кечгинлик бергенча ышарды.

– Кесинг кёре тураса, – деди ол, – бу кыозучукъ туююлдю. Бу уллу кыойду. Муну мюйюзлери барды...

Мен энгта да башхасын ишледим. Ол а бу суратны да унамады.

– Бу асыры кыартды. Манга кыозучукъ керекди, кёп жашарча, – деди.

Былайда тёзюмюм тауусулуп, моторну теркирек чачып кыараргъа керекди, бу затны тырнадым да:

– Ма санга кюбюрчек. Къозучугъунг а аны ичиндеди, – дедим.

Мен нечик сейирсиндим, мени кючбюсюреу шуёхуму бети кьюу-анчлы жарыгъанда:

– Манга ма быллай керекди! Кёп отларыкъ болурму?

– Сора уа?

– Мени журтумда хар не да бек азды...

– Анга жетерикди. Мен санга бек гитче къозучукъну береме.

– Алай гитчечик да тюйюлдю... – деди ол, суратха ийилип къарай.

– Къарачы! Жукълады...

Ма алай танышханма мен Ёзден жашчыкъ бла.

III

Бу бери къайдан келгенин, къалай келгенин сезалмай, иги кесек мычыдым. Ёзден жашчыкъ хар затны соргъанлай, мен да айтханлай турабыз. Мен соргъан а къулагъына чалынмайды. Анда-санда ычхыннган сёзлени юзюклерин бир бирге жалгъай, ол айтырыкъ хапарны кесим къурайма. Алайды да, биринчи кере айрыпланны кёргенинде (айрыплан-ны суратын ишлеяллыкъ тюйюлме да, ишлемейме), соргъанды:

– Бу уа не тюрлю затды?

– Бу тюрлю зат айрыпланды. Мени айрыпланым. Кёкде учуучуду, – дедим.

Мен да уча билгениме ёхтемленип махтанганда, кирпилдеп, сейирсинди:

– Нечик! Кёкденми тюшгенсе?

– Хау, – дедим, къубулуп.

– Ма сейир-тамаша!..

Ёзден жашчыкъ зынгырдауукъ ауазчыгъы бла кюлгенинде, кёлкбалдыракъ болдум: онгсунмайма, мени ишим кюлкюлю кёрюнсе. Артда дагъыда къошду:

– Сора сен да кёкден келгенсе? Къайсы жулдуздан?

Аны бу къум аулакъгъа къайдан тюшгени ангылашына башланганда, ачыкъдан сордум:

– Мен ангылагъаннга кёре, сен бери башха планетадан тюшгенсе?

Жукъ айтмады. Башын эслер-эслемез силкеди да, айрыпланнга багъа биче:

– Сен муну бла алай узакъдан келлик тюйюлсе... – деди.

Иги кесекге сагъышха кирди. Хуржунундан мен берген кьозучугъун чыгъарды да, ол айтхылыкъ ырысхысына къарап кѣп турду.

«Башха планеталаны» юслеринден жарты-кърту сездиргенинен сора, мени дыгаласымы кѣзюгюзге бир кѣргюзтюгюз. Асламыракъ билриге кюрешеме:

– Балачыкъ, сен къайдан учуп келгенсе? Юйюнг къайдады? Мени кьозучугъуму къайры элтириксе? – дедим.

Сагъыш эте тынгылады да, айтды:

– Не ахшы болду сен манга бу кюбюрчекни бергенинг, кьозучукъ кече анда жукълай туруп.

– Айхайда! Иги жаш болсанг, баучукъ да берирме, кюндюз тагъа турупча. Чюйчюк да.

Ёзден жашчыкъ, къашларын тюйюп:

– Тагъаргъа? Нек? – деп сорду.

– Такъмасанг, тентирей кетер да, тас болур.

Былайда мени шуёхум биягъы зынгырдауукъ ауазчыгъы бла кюлдоу:

– Къайры кетерикди?

– Азмыды кетер жер? Тюзюнлей бара барыр да, ажашыр.

Ёзден жашчыкъ керти оюнсуз айтды:

– Къайгъырмаз, мени жерим анда бек азды.

Мудахсынып да кьошду:

– Тюзюнлей баргъанлай турсанг, алай узакъгъа узаймазса...

IV

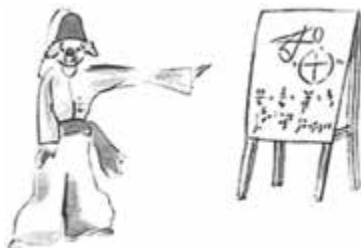

Алайды да, мен бир керти затны белгиледим: аны туугъан жулдузу бир абадан юйден гитчерек болур!

Анга мен алай бек да сейирсинмедим. Мен эрттеден билеме: биз жашагъан Жер жюзюнден, Юпитерден, Марсдан, Венерадан сора да уллу планетала жюзле бла бардыла, ууакъчыкъланы уа санап саны да жокъду. Аланы кѣбюсюн бек уллу кѣзюлдюреуюк бла окъуна къарап кѣрген кыйынды. Астроном аллай гитче планетачыкъланы тапса, анга ат атай турмай, номер береди. Сѣз ююн: астероид 3251.

Бу Ёзден жашчыкь аллай бир планетачыкьдан келгенине мени энди бир ишегим жокьду: астероид Б-612. Ол астероидни 1909 жылда бир тюрклю астроном, телескоп бла кьарап, жангыз бир кере кьргенди.

Астроном сейирлик хапарын Халкьла аралы конгрессде айтханды. Анга чырт бир киши да ийнанмагьанды – ол тюрключа кийинип эди. Абадан адамланы кьылыкьлары алайды!

Насыпха, Б-612 астероидни намысын кьоруулай, тюрклю солтан халкьына Европадача кийинирге буюргьанды. Ол буйругьун бузгьанны уа ёлтюрюрге буюргьанды. 1920 жылда биягьы астроном конгрессде биягьы хапарын айтханды. Бу жол анга барысы да ийнангандыла, ол алача кийинип эди. Абадан адамланы кьылыкьлары алайды!

Мен сизге Б-612 астероидни юсюнден жик-жигине дери айтдым, номерин окьуна билдирдим, абадан адамлагьа ангылатыр ючюн. Абадан адамла чотну бек сюедиле. Сюймей а?! Абадан адамлагьа жангы шуёхунгу хапарын айтсанг, бек магьаналы жанын сормазла. Ала бир заманда да сормазла: «Ауазы кьалайды? Кьаллай оюнланы сюеди? Гёбелеклени¹ тутамыды?» Абадан адамла сорлукь белгилери: «Анга ненча

¹ Гёбелек – гебенек.

жыл болады? Ненча къарындашы барды? Айлыгы-байлыгы къаллай бирди? Атасыны жалнасы неллай бирди?» Ол сорууладан сора мени жангы шуёхума толу багъа бичген сунадыла. «Къызыл кирпичден бир юй кёргенме да, терезесинде – гокка хансла, чардагыны башында уа – кёгюрчюнле», – десенг, уллу адамла бир жукъ да агъыларыкъ туююлдюле. «Мен бир юй кёргенме да, аны багъасы жюз минг франк эди», – десенг а, уллу адамла барысы да бирден: «Тю машаллах!» – дерикдиле.

Энтта да, тюппе-тюз ма алай, уллу адамлагъа: «Ёзден жашчыкъ керти да болгъанына шагъатлыкъла кёпдюле: ол бир бек аламатчыкъ эди, ол кюлген да эте эди, анга къозучукъ да керек эди. Къозучугъу болгъан а, айхайда, кеси да болмай амалы жокъду», – десенг, ала, инбашларын жыйырып, санга акъылбалыкъ болмагъан къагъанакъгъа кибик къарарыкъдыла. «Астероид Б-612 планетадан учуп келгенди дегенинг а толу ийнандырлыкъды, къошакъ соруула бла да башынгы аурутурукъ туююлдюле. Абадан адамланы кылыкълары алайды! Алагъа тырман этерге керек туююлдю. Сабийле абаданланы хар не жаны бла да аяргъа керекдиле.

Биз, жашауну ангылагъанла, айхайда, мыйыкъ тюпден ышарабыз номерлеге да, цифралагъа да!

Мен бу таурухну бир тауушлукъ жомакъныча да башлаяллыкъма. Ма былай жазарыкъ эдим:

«Эртте-эртте бир Гитче ёзденчик, ёзден жашчыкъ болгъанды. Кесинден аз уллуракъ планетачыкъда кеси жангыз жашагъанды, шуёху болмагъан амалтын, кёлю такъыр эди...» Жашаудан аз да ангылауу болгъан муну керти хапаргъа ушатырыкъды.

Мен а чыртдан да соймейме китабымы эрикгенден, заман кечиндирирге окъурукъларын. Асыры ачыулу эсгериуню къайтарып айтхан тынч туююлдю. Мени шуёхум кесини къозучугъу бла бирге менден кетгенли алты жыл озгъанды. Аны унутмаз ючюн, не бек къыйналсам да, айтыргъа борчлума. Шуёхларын унутхан бек осал ишледен бириди. Керти шуёху болгъан алай кёп адам жокъду. Цифраладан башха бир затха да терилмеген уллулагъа ушап къалыргъа къоркъама. Ма аны ючюн да кюбюрчек бла бир тюрлю-тюрлю бояула да, карандашла да алгъанма. Ол алай тынч да туююлдю – мени жыл санымда жангъдан сурат ишлеп башлагъан, бютюнда битеу жашауунгда жаланда эки сурат ишлесенг, № 1 бла № 2, буугъан жилинны тышындан бла ичинден, аны да алты жылында! Айхайда, ишлеген суратларымы бир жукъгъа ушатыргъа кюреширикме. Муратым бла мадарым бир бирине ушарла деп да ийнаналмайма. Бир портрет ушай да кетеди, бирси уа чыртдан да ушамайды. Ёсюмю да тюрлю-тюрлюдю: бир суратымда ёзденчик асыры уллуду, бирсиде асыры гитчечикди. Кийими къллай болгъанын да унутаракъма. Алай да, былай да бояп кюрешеме. Бир керти затда, магъаналы затда жангылыргъа да болурма. Сиз да манга асыры бек дау этмегиз. Мени шуёхум бир заманда да, бир затны да ангылатып кюрешмегенди. Ол

мени да кесича эсли суна болур эди. Алай а, уллу жарсыугъа, кюбюр-чекни ичинде кюзучукъну кёре билмейме. Уллу адамлагъа мен да бир кесек ушай болурма. Огъесе къартаямы башлагъанма?

V

Аны планетасыны юсюнден хар кюнден бир зат билеме: ол андан къалай кетгенин, къалайлада айланнганын. Сёз сёзню айтдыргъанда, аз-аз планетасыны юсюнден хапарын сездиреди. Алай бла ючюнчю кюн баобаб терекледен келлик хатаны да билдим, бек уллу хатаны.

Кюзучукъну хайырындан билгенме. Бир кезиуде Ёзден жашчыкъ бир уллу къайгъысы, терен сагъышы болгъанча кёрюнюп сорду:

– Къозула чырпыланы, кёкенлени ашаучулары кертимиди?

– Хау, кертиди.

– Ол а не игиди!

Къозула кёкенлени ашагъанлары ёзденчикни алай ыразы нек этгенин мен ангылагъынчы:

– Сора ала баобабланы да ашайдыла? – деп сорду.

– Угъай, – дедим мен, – баобабла кёкен туююлдюле, ала бек уллу терекледиле, минарадан да бийикдиле, пиллени бир сюрюую окъуна жангыз бир баобабны ашап таусаллыкъ туююлдюле.

Пиллени эшитгенлей, ёзденчик кюлдю да:

– Ол пиллени бир бири юслерине къаларгъа тюшерикди... – деди.

Артда кёлло бла айтды:

– Баобабла уллу ёсгюнчю бек гитчечикле боладыла.

– Ол кертиди. Сени кюзучугъунг гитче баобабланы ашаргъа нек керекди?

– Ёзге уа! – деп сейирсинди ол.

Жахилигимми, къарангылыгъымы Ёзден жашчыкъдан жашыра, иги кесек сагъыш этип, сейирсиннгенини магъанасын алай ангыладым.

Ёзден жашчыкъны планетасында, бирси планеталада кибики, хайыр-лы бла хайырсыз хансла ёседиле. Алай эсе уа, анда иги хансланы иги урлукълары, аман хансланы аман урлукълары бардыла. Урлукъла кёзге

кёрюнмейдиле. Ала жер тюрбюнде, теренде, кьалкьыйдыла. Аяза келгени баш кётюре башлайды. Кюннге тартынады. Аллай кьарыусузчукъ, аллай ариучукъ, аллай сюддюмлючюк. Ол турма боллукъ эсе, неда гюл кёкен, ким угъай дейди? Сау-саламат ёссюн. Алай ол а бир телесине ёсген ханс эсе, тамыры бла юзюп, чыгъарып атаргъа керекди.

Ёзден жашчыкьны планетасында огъурсуз, кьутургъан урлукъла топпа-толудула... баобаб урлукъладыла ала. Баобабны жерден чыгъа башлагъанлай элемесенг, аны тамыры бла юзмесенг, артда аны кьурутур амал табалмазса. Планетаны саулай бийлерикди – тамырлары бир жанындан бирси жанына чыгъарыкьдыла. Планета гитчечик болса, баобабла уа кёп болсала, ала аны зыккыл-зыккыл этип чачарыкьдыла.

– Бузаргъа жарамгъан адет-тёре барды, – деген эди манга артда Ёзден жашчыкь, – эртте кьопдунг, бет-кьол жуудунг, тизгининги жыйдынг, олсагъатдан планетангы да тизгинин жыяргъа керексе. Гюл кёкенледен айыра башлагъанынглай, баобаблагъа хар кюнден чага этерге керексе: жангы чыгъа башлагъан заманларында аланы бир бирден айырып таныгъан кьыйынды. Ол бек эрикдирген иш болса да, кьыйын а туююлдо.

Ёзден жашчыкьны оноуу бла мен, кюреше кетип, кючден-бутдан бу сурагъчыкьны ишлегенме. Бизни сабийчиклерибиз да ол баобабланы занлары кёзлери бла кёрсюнле.

– Сизни сабийлеге бир заманда бир жортууулда айланыргъа тюше, – дегенди Ёзден жашчыкь, – ол затладан хапарлары болургъа керекди. Башха тюрлю ишни, жумушну тамблагъа кьояргъа да жарар, уллу заран келмез. Баобаблагъа уллу кёллю болсанг а, палахдан башынгы чыгъаралмазса. Мен аллай бир планетаны таный эдим, анда уа бир эринчек жашай эди. Юч кёкенчикни заманында юзер амалтын...

Ёзден жашчыкъ ол планетаны жарсыуун жик-жигине дери айтды, мен да суратын ишледим. Андан бери адамланы ушакъларына къошулуп даулашалайма. Алай болса да, кёплени хапарлары да жокъду баобабадан келлик зарауатлыкъдан, айлана келип, аллай бир астероидге тюшселе. Бу жол ма аны ючюн, сабырлыгъымы бузуп, тилейме: «Сабийле! – дейме мен, – сакъ болугъуз баобабадан!» Алгъын мен кесим да гурушха этмегенча, гурушха да этмей тургъан шуёхларыма ол къоркъууну эслетип къояргъа борчлума. Бу суратны ишлерге кюрешгеним да аны ючюндю, анга къоратхан заманыма да сокъуранмайма. Ким биледи, сиз сорургъа да болурсуз, бу китапда бу баобабаланы суратындан сора быллай белгили суратла нек жокъдула деп? Ол сорууугъузну жууабы хаппа-хазырды: бирси суратлагъа да кюрешгенме – болдуралмагъанма. Баобабаланы суратларын ишлей туруб а, бу бир бек керекли болгъаны, терен магъанасы болгъаны, артдагъа къояргъа жарамагъаны манга кёл этдиргенлей тургъанды.

VI

О, Ёзден жашчыкъ! Сени жашауунг жангызлыкъда, мудахлыкъда ётгенин да аз-аз ангылагъанма. Бир талай заманны ичинде сени жаланда бир булжууунг болгъанды: ингир алада бата баргъан кюннге сюйюнгенин. Мен аны тёртюнчю кюнню эрттенлигинде билгенме, кесинг айтып:

– Жаным-тиним – ингир аласы. Кел, барайыкъ да, кюнню батханына къарайыкъ.

– Къарайыкъ, сакъларгъа керекди ансы.

– Нени сакълайбыз?

– Ингирни.

Алгъа бек сейирсинген эдинг, артда уа кесинг кесинге кюлюп:

– Кесими журтумда тургъан сунуп жангылгъанма! – деген эдинг.

Кертиси бла да алайды, аны билмеген жокъду: Америкада тюш заман болса, Францияда уа кюн батады. Бир такъыйкъагъа Франциягъа жетер амал болса эди, кюнню батханына сюйюнюр эдик.

Алай а, не медет, Франция бек узакъдады. Сени планетангда уа шинтигинги эки-юч атламгъа тепдирсенг, тамамды. Кюнню ызындан баргъанлай, аны батханына къарагъанлай, ингир алагъа къууан да тур...

– Бир кере жангыз бир кюннге кюнню батханын эки жыйырма бла юч кере кёргенме!

Бир кесекден а даггыда айтдынг:

– Билемисе... бир бек мудах кезиуонгде, кюн батханнга, ингир алагъа къарагъан алай хычыуунду...

– Кюнню жангыз бир кюннге эки жыйырма бла юч кере батханын кёргенинде, бир бек мудах болур эдинг? – деп сордум.

Ёзден жашчыкъ жукъ айтмады.

VII

Бешинчи кюнде, биягъы къозучукъну хайырындан, Ёзден жашчыкъны даггыда бир тасхасын билдим. Эсде болмай тургъанлай, узакъдан келтире турмай, тынгылап тургъан терен сагъышларында келген оюмда кибик соргъанды:

– Къозучукъ кёкенлени ашай эсе, гокка хансланы да ашай болур?

– Не тапса да, аны ашайды.

– Шинжили гюллени да?

– Хау, шинжилери бла.

– Сора шинжиле неге керекдиле?

Аны уа мен билмей эдим. Заманым да дыккыды: моторну бир гайкасы бегигенди да, аны тешалмай кюрешеме. Ишим къолай тюйюлдю, осалдан-осал бола барады, суу жокъну орунундады, бу къум аулакъда амалсыздан къоннганым къоркъута башлагъанды.

– Шинжиле неге керекдиле?

Ёзден жашчыкъ бир затны сорса, аны толу магъанасыны жууабын эшитгинчи бир заманда да тынмагъанды. Гайканы тешалмагъан ачыуумчочууум бла ауузума келгенни айтып къутулур умутда:

– Шинжиле бир затха да керек тюйюлдоле, огъурсуз гюлле шинжили боладыла, – дедим.

– Эшта да!

Иги кесек тынгыладыкъ. Артда ачыуланыракъ айтды:

– Мен санга ийнанмайма! Гюлле къарыусуздула. Халалдыла. Ала кеслери кеслерин таукеллендирирге кюрешедиле. Аланы шинжилери бар эсе, хар ким да аладан къоркъгъан сунадыла...

Ёзден жашчыкыгъа жукъ айтмадым. Кесим кесиме уа: бу гайка энтта да бурулургъа унамаса, чёгюч бла алай жетдирирме, алай жетдирирме... Ёзден жашчыкь энтта да бёлдю сагышымы:

– Сен суннганнга кёре, гюлле...

– Угъай, угъай! Мен бир жукъ да сунмайма! Ауузума алгъа тюшген сёзню айтханма. Магъанасыз хапаргъа заманым такъырды. Кёресе да, мен керти иш бла кюрешеме.

Ол сейирсинип къарады манга.

– Керти иш бла?!

Сейирсинип къарайды да, арба жаугъа боялып, къолумда чёгючом бла ол билмеген, кёрмеген бир эриши сыфатсыз затха ийилип кюрешениме.

– Сен уллу адамла кибик айтгаса! – деди ол.

Уялдым. Ол а аямай дагъыда къошду:

– Айттырыгъынгы, айтмазлыгъынгы билмейсе, сен бир зат да ангыламайса!

Хау, ол бошунакъдан ачыуланмады. Башын силкиндириди да, алтын чачын желчик ийнакълады.

– Мен бир планетаны билеме, анда бир къызгъылдымбет жюйюсхан жашайды. Саулай ёмюрюнде бир гокка хансчыкьны бир кере да ийисмегенди. Бир кере да бир жулдузгъа да къарамагъанды. Ол бир заманда да бир затны да сюймегенди. Ол бир заманда да бир затны да ишлемегенди. Кече да, кюн да махтаннганы бир бирге къошханлай кечинеди. Кече да, кюн да махтаннганы уа: «Мен керти адамма! Мен керти иш бла кюрешеме!» – деп, тюз санга ушаш. Гынттысы четеннге сыйынмайды, эти терисине сыйынмайды. Тюзюн айтханда, ол адам туююлдю. Бодуркъуду.

– Не-е?

– Бодуркъу!

Ёзден жашчыкь асыры ачыуланнгандан агъаргъан окъуна этди.

– Миллион жылла бла ёседиле гюлледен шинжиле. Миллион жылладан бери гюллени отлайдыла къозучукъла. Да сора ол керти иш туююлмюдю – аны ангылагъан? Да сора гюлле нек кюрешедиле шинжиле ёсдюрюп, ол шинжиледен хайыр жокъ эсе? Къозула бла гокка хансланы ёмюрледен бери къазауатларында чырт бир магъаналы иш жокъмуду? Ол къызгъылдымбет базыкь жюйюсханны арифметикасындан керти да, магъаналы да туююлмюдю ол? Да мен а дунялада кесича болмагъан жангыз бир гюлню таный эсем а, ол жангыз гюл да мени планетамда ёсе эсе уа? Бир жерде да аллай болмагъан жангыз гюлню уа бир кюн бир, бир чууакь эрттенликде, не палах этгенин да сезмегенлей, бир гитче къозучукь ашап къойса уа? Сени ангылаунга кёре, аны керти магъанасы жокъмуду?

Агъарып тургъан бети энди къып-къызыл къызарды. Бир кесекден:

– Бир жангыз гокка хансчыкьны сюе эсенг, кёп миллион жулдузлада да аныча болмагъанны, ол тамамды: кёкге къарасанг, керти да насыплы

болгъанынгы сезесе. Кесинг кесинге айтаса: «Къайда эсе да анда мени гюлчюгюм жашайды...» Къаллай палах этгенин кеси да билмегенлей, аны къозучукъ ашап къойса: битеу жулдузла бирден ёчюлгеннге ушарыкъды! Сени ангылауунга кёре, ол да магъанасызмыды?!

Андан сора сёз айталмай, жүрексинип жилияды. Кёз байланды. Ишни къойдум. Ол хужурукъ гайка бла чёгюч, суусаплыкъ бла ажал эсимден кетгендиле. Бу планетада – мени Жер планетамда – Ёзден жашчыкъ жилияды, аны кёлюн алыргъа керекди. Къоюнума къысып, бёлляу-бёлляу эте айтама: «Ол сен сүйген гоккачыкъ къоркъуусузду... Мен сени къозучугъунга нохта суратчыкъ ишлерме... ариу гюлчюкню тегерегине буруу суратчыкъ салырма... Мен... мен...» Мен билмей эдим анга къаллай сёзле айтыргъа кереклисин. Кесим кесими кётюралмай, мыккыл да, гёбел да болгъанма. Къалай чакъырайым, ол мени эшитирча; къалай жетейим аны менден учхалап баргъан кёлуне? Нечик белгисизди, нечик тамашады жилиямукъ тамычыны теренлиги...

VIII

Кёп мычымай ол тауушлукъ гюлно хапарын мажалыракъ билдим. Ёзден жашчыкъны жулдузунда гокка хансла мутхузуракъдыла, мудахыракъдыла, кёп жер бийлемейдиле, чапыракълары аздыла. Танг аласында, бирси хансланы арасында кирпичлерин ачадыла; ингир аласында уа хуууруладыла. Бу уа къайдан эсе да келген бир урлукъчукъдан жаратылгъанды, Ёзден жашчыкъ да бу сейир хансчыкъгъа, бирси битимлеге ушамагъанына къууанады – кёз къакъмай къарайды, кёз гинжисинча сакълайды. Баобабны бир тюрлю бир жангы къумасы эсе уа? Алай ол гюл кёкенчик, бийикге ёсгенин тохтатып, чирчик этип башлады. Ол чирчикле кюнден-кюннге абадандан-абадан кёбедиле. Аллай уллу чирчиклени Ёзден жашчыкъ бир заманда да кёрмегенди. Артдан-артха къалай чагъарыкъларын къууанч тыпырлы сакълайды. Жашырын къонагъ а кесини жашил отоучугъунда къубулады, кесин сымарлайды. Бояуларын эслеп, эсеппеп сайлайды. Гокка чапыракъларын кезиу-кезиу ёнчелей, ашыкъмай сымарлай жасанады. Ол чыртданда сүймей эди дунягъа тозурап чыгъаргъа, къайда эсе да бир желбаш шах-шах кибики. Кесини тауушлукъ ариулугъу бла кёрюнюрге сую эди. Хау, ол къылыкъсыз гынттылы эди. Жашырын жасаннганы кюнден-кюннге созулгъанлай барады. Бир эрттенликде, кюн тиер-тиймез, кёпген чирчик чачылды, ачылды.

Бу такыйкъагъа хазырлана, юсюн-башын жасандыра, аллай бир кыйын салгъан ариука, эсней-эсней, жюююлдеди:

– Ах, кючден уяндым да... Айып этмегиз... Жукъусурапма...

Ёзден жашчыкъ, къуаннганын жашыралмай:

– О! Нечик айбатса!

– Кертими? – деди шошчукъ. – Кюн бла бирге туугъанымы уа эс-ледингми?!

Айхайда, эслей эди Ёзден жашчыкъ, жангы къонагъы къубулчакъ кёрюннгенликге, кёзюнгю чыгъарып, ауузунга къапдырлыкълардан болгъанын, алай анда не ариулукъ бар эди, не айбатлыкъ бар эди – солуунгу тамагъынгда тыя эди.

Жалындырта, тилете турмай:

– Ауузланыр заман а жетген болурму? Суусапдан да ёлтюресе, – деди.

Ёзден жашчыкъ уялды, жунчуду, къумгъан бла шаудан суу келтирди да, айбат гюлню сугъарды, къандырды.

Ариука, къарап-къарагъынчы ёхтемлигин да, ёпкелеучю болгъанын да кёргюзте, къылыкъ эте, Ёзден жашчыкъны жанындан тойдура башлады. Аны тёрт шинжиси бар эди да, бир жол алай айтды:

– Келсинле бери къапланла, арсланла, мен къоркъмайма аланы тыр-накъларындан!

– Мени планетамда къапланла жашамайдыла, кеслери да ханс ашамайдыла.

– Мен ханс туююлме, – деди, ёпкелеп.

– Кечгинлик тилейме...

– Кертиди, Арсландан да, Къапландан да къоркъмайма, аяз бла тёнбениг къоркъутадыла мени. Ышыкъ этер затынг жокъмуду?

«Битим болуп тургъанлай, аяздан бла төбеннгиден кьоркьгъаны сейирди... Кеси да не кыйын кылыкълды», – деп ойлады Ёзден жашчыкь.

– Ингир болса, мени юсююмь кълпакъ бла жабарса. Сизде асыры сууукьду. Бу планета бек тынчлыкьсызды. Анда, мени планетамда...

Сёзюн айтып бошамай тохтайды. Ол гитче бюртюкчюк болгъан заманында тюшгенди бери. Башха дуняладан аны не хапары боллукьду?

Ётюрюгюнг алай терк чыгъарыкь жерде алдагъан телиликди! Ариука кызарды, бир-эки жётгерди, Ёзден жашчыкьны терслигин ангылата даулады:

– Къайдады ышыкь этер затынг?

– Сени сёзюнгю бёлюп кетерге базынмай тургъанма!

Жётелин кълтыракъ этди: Ёзден жашчыкь уялсын да, жүреги бегирек кыйналсын!

Ёзден жашчыкь ариу гюлно суйгенликге, аны жумушларын кьууанып этгенликге, жүрегинде гурушхалыкь да сагъайгъанды. Магъанасыз сёзле кёлюне тие, кесин керти да насыпсыз суна башлагъанды.

– Мен анга бош тынгылай эдим, – деген эди бир жол, ич сёзюн манга ышана. – Гюллени сёзлерине чыртданда тынгыларгъа керек туююлдо. Алагъа къларап, ариу ийислерин солуп турургъа керекди. Мени гюлюм битеу планетамы жаннет ийиси бла къландыргъанды, мен а анга кьууана билмегенме. Ол тырнакъланы, кълпланланы, арсланланы хапарлары... Ала мени кёлюмю толтурургъа керек эдиле, мен а ачыуланганма...

Дагъыда бир тасхасын айтды:

– Ол заманда мен бир жукь да ангыламай эдим! Хар айтхан сёзюн бармакьгъа чулгъап турмай, этген хатерин тергерге керекди. Ариу ийисин саугъагъа бере, жашаууму жарыгъанды. Не ишим бар эди андан кълчаргъа?! Ол кюлкюлю хыйлачыкьла бла чурумчукьлада аны назиклигин ангылаялмадым. Тынч иш туююлдо гюллени ангылагъан! Мен да, асыры сабийден, сюе билмегенме.

IX

Мен сезгеннге кёре, жортуулгъа кёчгюнчю кьанатлылагъа тагъылып атланганды. Кетер эрттенлигинде планетасыны тизгинин бирси кюнледен да ариу жыяды. Боркьулдап кьайнагъан вулканларыны ожакъларын тазалайды. Аны эки вулканы бар эди. Аланы отларында аш-азыкъ биширирге алапат тап эди. Ол экисиден сора да бир ёчюлген вулканы барды. Алай, дегенди ол, хата азданды! Ол, сакълыкьдан, ёчюлюп тургъан вулканны да тазалады. Вулканланы тизгинли тутсанг, ала да шошчукъ жанадыла, боркьулдап тёгюлмейдиле. Вулканны боркьулдап тёгюлгени – печьни ожагьында кьурумгъа от тюшгеннге ушайды. Айхайда, биз, Жер жюзюнде адамла, асыры гитчечиклебиз да, вулканларыбызны ариуларгъа жетишалмайбыз. Ма аны ючюндю аланы да бизге кьутургъанлары.

Андан сора Ёзден жашчыкъ, кьууанч тыпырлы болмай, баобабланы кьалгъан-кьулгъан тамырларын жыртады. Артха кьайтыр ниети жокьду. Эрттеден юйренчек ишин бу эрттенликде кёлю кётюрюлюп тындырады. Ол сейирлик гюлню ахыр кере сугъарып, юсюн жаба туруб а, кёлю толуп, жилярыгъы окьуна келди.

– Сау кьал, – деди ол.

Ариука тынгылады.

– Сау кьал, – деди Ёзден жашчыкъ.

Гюл жётгерди, кесекледен а угъай.

– Желбаш эдим мен, – деди гюл бир кесекден. – Кечгинлик тилейме. Насыплы болургъа кюреш.

Тырман а этмеди бир сёз бла да. Ёзден жашчыкъ, асыры сейирден, къолунда мияла къалпакъ бла сирелип къалды. Бир уллу айыпха къалгъан кибик жунчуду. Бу ёхтем гюлге къайдан келди быллай таза жумушакълыкъ?

– Хау, хау, мен сени бек сюеме. Сен аны эслемегенинг да мени терлигимди. Хо да, ол алай магъаналы туйюлдо. Сени акъылынг да меникинден мажал туйюл эди. Насыплы болургъа кюреш... къолунгдагы мияла къалпакъ да энди керек туйюлдо.

– Аяз, тёбенни...

– Къайгырмаз, тёзерме... Кечеги сериунден солуу алырма. Мен гоккама да.

– Жаныуарла, къурт-къумурсха...

– Гёбелекле бла шуёхлукъ жюрютюрге сюе эсем, аланы къурт кезилерине да тёзерге керекме. Аз ариучукъла туйюлдоле ала. Сен узакъга кетсенг, манга ким келе-келе турлукъду? Уллу жаныуарладан а къоркъмайма. Менде да бардыла тырнакъла.

Махтанмай, тели халаллыгы бла тёрт да шинжисин кёргюзтдо. Дагъыда сёз къошду:

– Созма быллай бир, таралтма! Кетерге тебирединг – ахшы жолгъа бар.

Ёзден жашчыкъгъа жилимугъун кёргюзтюрге суймей эди. Ол ма аллай ёхтем гюл эди...

X

Ёзден жашчыкъны планетасыны бек жууукъ къоншулары 325, 326, 327, 328, 329, 330 астероидледиле. Жолоучулукъну аладан башлагъанды: бир зат бла жубаныр ючюн да, бир жукъгъа тюзелир ючюн да.

Биринчи астероидде патчах жашай эди: къып-къызыл къатапа тону, жагъасы – агъаз тери, олтургъаны – тахтада, алтын-кюмюш болмаса да – бийик тахтады.

– А-ха, келдингми? Кёп сакълатдыңг, кёп! – деп, тырман этди патчах.
«Ол мени къайдан танийды? – деп сейирсинди Ёзден жашчыкъ. –
Ол мени биринчи кере кёреди!»

Патчахла дуниягъа ат башындан къараучуларын Ёзден жашчыкъ билмей эди: ала кеслерине бойсунмагъан адам болмагъан сунадыла.

– Берлакъ атла, игирек кёрлюгюбюз келеди, – деди патчах, кимге эсе да патчах болгъанына чексиз ёхтемлене.

Ёзден жашчыкъ тегерегине къарады да, чёгер жер тапмады – патчахны тон этеклери битеу планетасына жайылыпдыла. Жолоучулукъда арыгъанлыкъгъа, аягъы юсюне сноелгенлей турургъа тюшдю... жукъусу келип да эснеди.

– Бизни аллыбызда эснеген адепсизликди, – деди патчах. – Биз санга эснер эркинлик бермейбиз.

– Кечгинлик, – деди Ёзден жашчыкъ, уяла-уяла. – Жол узакъ эди, чырт жукъламагъанма...

– Алай эсе уа, биз санга эснерге буюрабыз, – дегенди патчах, – не талай жылдан бери биз бир эснеген кёрмегенбиз. Бизге ол сейирлик окъунады. Алайды да, эсне! Алайды бизни буйругъубуз.

– Жунчугъанма да... энди эснеялмайма... – деп къызарды Ёзден жашчыкъ.

– Гм, гм... Алай эсе... Биз санга буюрабыз бирде эснерге, бирде...

Патчах, андан ары айтырыгъын унутуп, бир кесек ачыуланаракъ кёрюндю.

Патчахны ыразы этер ючюн, аузуна къарап, сен айтхан деп турургъа керекди. Бойсунмазлыкъны унамаз эди. Аны планетасында кесинден башха патчах болмагъаны себепден, патчахланы патчахыды. Бир насыпха, ол халал эди, жумушакъ эди, толтурулмаз буйрукъланы бермей эди.

«Мен кесими ийнаралыма: тенгиз къанатлы бол, чайка бол десем, ол а болалмаса, терслик анда туююлдю дей эди, мендеди».

– Манга олтурургъа жарарыкъмыды? – деп, арсар сорду Ёзден жашчыкъ.

– Буюрама, олтур! – деди патчах, ол айтхылыкъ тонуну бир этегин артхаракъгъа ёхтем жыя.

Ёзден жашчыкъ ангылаялмайды. Бу бурху планетачыкъны къалайында этилликди патчахлыкъ?

– Сизни уллулугъуз, – деп башлады ол, – сизге сорургъа боллукъ-муду...

– Буюрама, сор! – деди патчах, сорлугъун эшитирге ашыкъгъанча.

– Сизни уллулугъуз... патчахлыкъ этген журтлугъуз къайдады?

– Хар жерде, – деди патчах.

– Хар жерде?

Патчах, къолун адепли узатып, кесини планетасын, бирси планеталаны, жулдузланы да кёргюзтдю.

– Бары да сизникимиди? – деп, Ёзден жашчыкъ жангыдан сорду.

– Хау, – деди патчах.

Эшта да, битеу да дунялагъа чексиз-мардасыз бийлик этген патчахды ол патчах.

– Жулдузла уа сизни оноуугъузгъа сыйынамыдыла? – деп сейирсинди Ёзден жашчыкъ.

– Айхайда, – деди патчах. – Жулдузланы къалай суйсем да, алай айландырама. Оноуумдан чыкъгъанны унамайма.

Нечик сукъланды патчаха Ёзден жашчыкъ, нечик сукъланды. Аны аллай кючю, аллай онгу болса эди! Ол нечик къууанырыкъ эди, кюн батханнга къарап, бир кюннге эки жыйырма бла тёрт кере угъай да, юч жыйырма бла он эки кере; суйсе уа – жюз, эки жюз кере да. Шинтигин жеринден тепдирирге да керек туйюл эди! Былайда ариу сагъышларына териле тургъанлай, кеси къоюп кетген планетасы эсине тюздю да, энтта да мудах болду. Планетасына тансыгъы жунчугъанына таукеллик берди да, тиледи патчадан:

– Кюн батханнга къарарыгъым келеди... Тилейме, бек тилейме, манга бир хатер этсегиз эди, кюннге батар буйрукъ беригиз...

– Мен бир ийнаралгъа буйрукъ берсем, гёбелек кибик, бир гокка хансдан бирсиге учаргъа неда трагедия жазаргъа, неда тенгизде чабакъ болургъа, ийнарал а ол буйрукъну толтуралмаса, ким боллукъду терс: олму, менми?

– Сиз, сизни уллулугъуз, – деди арсарсыз Ёзден жашчыкъ. – Тюппетюз айтаса, – деди патчах. – Хар неге да аны къолундан келгенни буюругъа керекди. Ёгюзге да тартханы чакълы бир жуоклейдиле. Оноуну тюз магъанасы болургъа керекди. Халкъынга къаядан секирирге буюрсанг, жанынгдан суйген халкъынг ол къаядан кесинги секиртир. Мени хар буйругъуму тындырыргъа борчлудула, мени магъаналы буйрукъларында тындырылмазлыгъы жокъду.

– Кюнню батарыгъына уа не оноу? – деп эсертди Ёзден жашчыкъ. Бир затны бир сорса, ол соргъанына тюз жууап тапхынчы тынчлыкъ да тапмагъанды.

– Сени ючюн кюнню да батдырырма. Кюнню батарыгъына буйрукъ берирме. Алай буйрукъ берирден алгъа кёп затны тергерге керекди,

патчахны акъылманлыгы алапат тергеуледеди. Хар тергеуню кесини заманы барды.

– Кюнню батдырыр заманынгы къачаннга тергейсе? Къачан бата-рыкъды кюн?

– Гм, гм, – деди патчах, къалын рузламаны чапыракъларын бирем-бирем аудура. – Кюнню батдырлыкма... гм... гм... бююн батдырлыкма, ингирде, эки жыйырма минут сегизге ишлеп. Ол заманда кёрюрге мени буйругъуму мычымайын толуучусун.

Ёзден жашчыкъ эснеди. Суюген заманында кюн батханны кёрюр амал болмагъаны бек осалды! Кертисин айтханда, ол энди эриге да башлагъанды.

– Кете барайым, – деди патчахха. – Мени мында этер ишим къалмагъанды.

– Кетме, къал мында! – деди патчах. Ол бек ёхтемленип эди, «жамауатым» дерге бир адам тапханына, андан да айырылып, къурлай къалыргъа суймейди. – Къал мында, мени ёзюрюм болурса, суйсенг а – министр.

– Министр неге?

– Гм... юстициягъа – тёреге.

– Мында киши жокъду. Кимни жойдурлукъса?

– Къармай кетсек, табылыр, – деди патчах. – Мен алыкъа битеу журтума айланып, къарап бошамагъанма. Мен бек къарт болгъанма, жаяулай жюрюген къыйынды, жюрюялсам да, патчахха ушагъыусузду, файтон бла айланырча уа жер жокъду.

Ёзден жашчыкъ ийилди да, планетаны бирси жанына энтта бир къарады.

– Мен къарадым! – деди ёзденчик. – Анда да киши жокъду.

– Алай эсе, кесинг кесинге соруу эт, – деди патчах. – Бек къыйын олду. Башхалагъа соруу этгенден эсе, кесинге соруу этген кёп да къыйынды. Кесинг кесинги аямай, къаты соруу эталсанг, акъылман болгъанынгы шартыды.

– Кесим кесиме сорууну къайда да эталлыкма, – деди Ёзден жашчыкъ, – аны ючюн мында къалгъанны магъанасы жокъду.

– Гм, гм... – деди патчах. – Мени планетамда бир къарт чычхан жашай болур дейме, гылыу чычхан. Кече сыйын шыхырдагъанын эшитеме. Сен ол къарт гылыугъа этер эдинг соруу. Бир-бирледе аны асмакъгъа асаргъа чыгъарыр эдинг оноу. Аны жаны сени къолунгда боллукъду. Аны ючюн алгъын чыгъаргъан оноунгу кесинг бузарса да, жазыкъсыннган оноу чыгъарырса. Ол бизде жангызды, аны къалай жоюп къоярбыз, ол къарт гылыуну аяргъа керекди.

– Мен суймейме асмакъгъа асаргъа да, асмакъгъа асылыргъа да, – деди Ёзден жашчыкъ. – Мен кетдим, жолум узакъды, заманым да жокъду.

– Угъай, кетмейсе, – деди патчах.

Ёзден жашчыкъ, кетерге атланып тургъанлай, патчахны жанына тиерге болмады.

– Сизни уллугъуз берген буйрукъну мен мычымай толтурур ючюн, – деди Ёзден жашчыкъ, – акъыллы оноу этсегиз ушагъуулуду. Сёз ючюн: «Мычымайын ахшы жолгъа бар», – десегиз. Мени сартын, ол оноугъа байтамал тап кезиудю...

Патчах бир сёз да айтмай тынгылайды. Ёзден жашчыкъ, таукел билалмай, бир кесек турду, терен ахтынды да жолуна тебиреди.

– Келечи этип жибереме, – деп, патчах аны ызындан кычырды. Ол кезиуде патчахны сыфатын кёрген, аны буйругъуна онгсунмазгъа базынмаз эди.

«Къужур халкъдыла бу уллула», – деди кеси кесине Ёзден жашчыкъ, узакъ жолну къората.

XI

Экинчи планетада зынттыу жашайды.

– О, ма келди да къалды, мени эркелетирик келди! – деп кычырды ол зынттыу, Ёзден жашчыкъны узакъдан окъуна кёргенлей.

Зынттыу махтанчакъла кеслерин дунияны тутуругъу сунуп, жамауат да алагъа асыры къууаннгандан чаби-чаби этип туругъа борчлуу сунадыла.

– Кюн ахшы болсун! – деди Ёзден жашчыкъ. – Къалпагъынг бир сейриликди.

– Баш къакъгъан заманда керекди, – деп ангылатды зынттыу. – Мени бла саламлашсала, мен бу къалпакъны тешип, баш ийип ышарама. Не медет, бери келген да жокъ, мени бла саламлашхан да жокъ.

– Эшта да? – деп сейирсинди Ёзден жашчыкъ. Ол бир жукъ да ангыламады.

– Къол аязларынгы бир бирге къагъып, чаби-чаби этчи, – деди анга зынттыу.

Ёзден жашчыкъ чаби-чаби этди. Зынттыу къалпагъын ёргерек кётюрдю, башын хурметли чайкъады.

«Ол къарт патчахдан эсе, мында мажалыракъды», – деген оюм Ёзден жашчыкъны эсине келди. Энтта да чаби-чаби этди. Зынттыу да энтта да къалпагъын ёргерек кётюрдю, башын хурметли чайкъады. Бу, чаби-чаби эте, къарс къагъа, ол къалпагъын ёргерек кётюре, башын хурметли чайкъай, бир беш минут чакълы саламлашдыла да, Ёзден жашчыкъ эрикди.

– Къалпакъны тюшюрюрю ючюн а, не этерге керекди? – деп сорду жашчыкъ.

Зынттыу эшитмеди. Кеслерин сымарлагъан адамла махтаудан башха сёзлеге сангыраудула.

– Сен мени керти да кёлюнг бла суюнюнюп эркелетемисе? – деп сорду Ёзден жашчыкъгъа.

– Ол къалайды – суюнюнюп эркелетген?

– Ол а – бу планетада мен хар кимден да чырайлыма, мен хар кимден да тизгинлиме, хар кимден да байма мен, акъыллы да менме.

– Да сени планетангда сенден башха адам жокъду!

– Сен мени махта, къууанганча эт, мен ыразы болурма. Сени аны ючюн ненг къорайды!

– Къууанганма, махтайма, – деди да Ёзден жашчыкъ, инбашларын аз жыйыра, – андана санга не къыймат?

Алай бла, ол зынттыудан къачды да кетди.

«Къужур халкъдыла бу уллула», – деди кеси кесине Ёзден жашчыкъ, узакъ жолну андан ары къората.

XII

Ючюнчю планетада ичгичи жашай эди.

Ёзден жашчыкъ анда кёп мычымады, алайда жюреги уллу къууанмады.

Ёзден жашчыкъ бу планетагъа келгенинде, ичгичи киши, къара тынгылауну басып, тюрлю-тюрлю шешаладан тизилген аскерлеге аралып тура эди.

– Неди бу этгенинг? – деп сорду Ёзден жашчыкъ.
– Ичеме, – деди мугурайгъан ичгичи.
– Нек?
– Унутур ючюн.
– Нени унутур ючюн? – деп, ичгичиге жаны ауруп сорду Ёзден жашчыкъ.
– Ыйлыкъгъанымы унутургъа, – деди да, баштёбен болду ичгичи киши.
– Неден ыйлыгъаса? – деп сорду Ёзден жашчыкъ, ол жазыкъгъа болушур дыгалас эте.
– Ичгениме ыйлыгъама! – деп ангылатды ичгичи, андан сора ауундан сёз чыгъарыргъа онгсунмады.
Ёзден жашчыкъ алайдан жунчуп, абызырап кетген эди.
«Къужур халкъдыла бу уллула», – деди кеси кесине Ёзден жашчыкъ, узакъ жолну андан да ары къората.

XIII

Тёртюнчю планета иш кёллю адамныкъды. Ёзден жашчыкъ келгенде, башын кётюрюп къараргъа да тапмагъанды заман.

– Иш къолай болсун! – деди Ёзден жашчыкъ. – Тютюнюгюз ёчюлюпдю.

– Юч бла эки – беш. Беш бла жети – онеки. Онеки бла юч – онбеш. Сау бол. Онбеш бла жети – жыйырма эки. Жыйырма эки бла алты – жыйырма сегиз. Сирнек тартыргъа бошамайма. Жыйырма алты бла беш – отуз бир. Уф! Алай бла, барысы да, беш жюз бир миллион алты жюз жыйырма эки минг жети жюз отуз бир.

– Беш жюз миллион неди?
– Э? Энтга да мындамыса? Беш жюз миллион... Неди?.. Билмейме... Ишим асыры кёпден, башымы къашыр заманым жокъду! Гыр-гыр этер кибик, ойнай-ойнай турмайма! Эки бла беш – жети...
– Беш жюз миллион неди? – деп, дагъыда сорду Ёзден жашчыкъ. Бир затны бир сорса, анга жууабын тапхынчы тынар къылыгъы жокъду.

Иш кёллю адам башын кётюрдю.

– Эки жыйырма бла он төрт жыл жашайма бу планетада, андан бери мени жаланда юч кере чырмагъандыла. Биринчи кере, жыйырма бла эки жыл мындан алда, къайдан палахха чыкыгъан эсе да, бери бир дуу-дуу къамыжакъ учуп келгенди. Ол алай дууулдады, алай дууулдады... мен ол заманда къошхан чотда төрт халат этген эдим. Экинчи кере, онбир жыл мындан алда, жел аурууум къозгъалгъанды. Ишим, жашауум да – олтургъанлай тургъаным ючюн. Айланып турургъа, жюрюй-жюрюй турургъа заман жокъду. Мен иш кёллю адамма. Ючюнчю кере... ма бу! Алай бла, барысы да беш жүз миллион...

– Беш жүз миллион неди?

Иш кёллю адам бу сабийни жуабын къайтаргъынчы, тынчлыкъ тапмазлыкъын ангылагъанды.

– Беш жүз миллион гитче затчыкыла, бир-бирде хауада кёрюноу-чюле.

– Чибинле?

– Угъай-угъай, былай бир гитчечикле, жылтырауукыла.

– Бал чибинле?

– Угъай-угъай. Былай бир гитчечикле, алтынчыкыла, алагъа къарагъан телилени акъылчыкылары толмаз муратладан толуп къаладыла. Мен а иш кёллю адамма. Телисине аралып туруп амалым жокъду.

– Жулдузла?

– Хау-хау. Жулдузла.

– Беш жүз миллион жулдуз? Сен аланы уа не этесе?

– Беш жүз бир миллион алты жүз жыйырма эки минг жети жүз отуз бир. Мен иш кёллю адамма. Жик-жигине дери тергерге керекме.

– Сен ол жулдузланы барысын да не этесе?

– Къалай не этесе?

– Хау. Не этсе?

– Бир жукъ да этмейме. Ала менидиле.

– Жулдузла сенимидиле?

– Хау.

– Да мен патчахны кёргенме, ол...

– Патчахла мюлк жюрютмейдиле. Ала билген – патчахлыкъ. Аны иши арталлыда башхады.

– Жулдузла санга неге керекдиле?

– Бай болургъа.

– Байлыкъ неге керекди?

– Жангы ачылгъан жулдузланы сатып алыргъа.

«Муну тергеую ол ичгичиге ушайды», – деп ойдады Ёзден жашчыкъ. Соргъанын а тохтатмады:

– Жулдузланы барамталаргъа жараймыды?

– Жулдузла кимнидиле? – деп, мурулдап сорду ол иш кёллю.

– Билмейме. Кишини да угъай.

– Алай эсе уа, меникиледиле. Аланы кьолгъа этерге биринчи мени эсиме тюшгенди.

– Алай а жараймыды?

– Айхайда. Сен бир налмас тапхан эсенг, аны уа иеси жокъ эсе, ол сеникиди. Сен бир айрыкам тапхан эсенг, аны да иеси жокъ эсе, ол да сеникиди. Сени эсинге бир алапат, тамаша оюм келген эсе, ол санга келгенди, анга патент аласа да, ол да сеникиди. Жулдузла менидиле, манга дери аланы ууучларгъа кишини эсине тюшмегенди.

– Тюзлюк бла алайды, – деди Ёзден жашчыкъ. – Сен а аланы неге жаратаса?

– Оноуларын этеме, – деди иш кёллю. – Санайма, жокълайма, дагъыда санайма. Ол бек кыйынды. Алай мен иш кёллю адамма.

Алай ол таурухла Ёзден жашчыкъны кьандырмадыла:

– Мени чилле жаулугъум бар эсе, мен ол кьол жаулукъну боюну-ма кьысып, биргеме алып кетерге боллукъма, – деди ол. – Мени гокка хансым бар эсе, мен аны юзюп, биргеме алып кетерге боллукъма. Сен а жулдузланы биргенге юрюталлыкъ туйюлсе!

– Мен а аланы банкда сакъласам а?

– Ол дегенинг? Къалай?!

– Ма алай: ненча жулдузум болгъанны санайма, къагъытха жазама. Ол къагъытны уа кюбюрге салама да, киритин этеме.

– Ол тамаммыды?

– Эшта да.

«Сейирди! – деп, ойлады Ёзден жашчыкъ, – алапат окъунады». Алапат дегенинге, оноунга сыйынмазлыкъ мюлкюнг да мюлкмюдю?

Мюлкню, байлыкъны Ёзден жашчыкъ кесича ангылай эди, уллуланы тергеулерине ушатмай.

– Менде бир гюл барды, – деди ол, – мен аны хар эрттенликде сугъарама. Мени юч вулканым барды, мен аланы ожакъларын хар ыйыкъдан тазалайма: ючюсюню да, ол ёчюлюп тургъанны да. Сакълыкъ игиди, хата аздан чыгъар. Мени вулканларыма да, мени гокка хансыма да мени хайырым жетеди. Жулдузлагъа уа сенден чыртданда бир хайыр жокъду...

Иш кёллю адам аузун ачды да, не айтыргъа билмей, андан сёз чыгъаралмады. Ёзден жашчыкъ а андан ары жолуна атланды.

«Къужур халкъдыла бу уллула», – деди кеси кесине Ёзден жашчыкъ, узакъ жолну андан да ары кьората.

XIV

Жетинчи планета да кесича бир тюрлю эди. Барысындан да ол гитчеди. Анда жангыз бир чыракъ бла ол чыракъгъа къараучудан сора жукъ жокъду. Ёзден жашчыкъ бир ангылаялмайды кёкде ажашып тургъан бу гитче планетачыкъда – не юйлери, не адамлары болмагъан планетачыкъда – бу чыракъ да, бу чыракъгъа къараучу да неге керекдиле.

«Бу да, ол бирсилеге ушаш, кьоланыракь болур. Алай, ол патчахча, ол зынттыуча, ол иш кёллюча, ол ичгичича кьолан а туююдю. Ол чыракь жандырса, бир жулдуз неда бир гокка ханс туугъаннга ушайды. Ол чыракьны жукьлатса, бир жулдуз неда бир гокка ханс жукьлагъаннга ушайды. Аламат жумушду. Ариу болгъаны ючюн, ол керти да хайырлыды».

Ол планетагъа жете-жетгенлей, чыракьгъа кьараучугъа: «Танг ахшы болсун!» – деп саламлашды. – Бусагъатда чырагъынгы нек ёчюлтдюнг?

– Адет алайды, – деди чыракьчы. – Ахшылыкь кёр.

– Ол а не адетди?

– Чыракь ёчюлтген. Ингир ахшы болсун.

Энтга да жандырды чыракьны.

– Энди уа нек жандырдынг?

– Адет алайды, – деди чыракьчы.

– Ангыламайма, – деди Ёзден жашчыкь.

– Аны не ангыларыгъы барды? – деди чыракьчы. – Адет адетди.

Танг ахшы болсун.

Чыракьны ёчюлтдю.

Чыракьны ёчюлтгенден сора, кьызыл чалдишли кьол жаулукь бла мангылайында терлегенин сюртдю да:

– Кьыйынды мени ишим. Бир заманлада аны магъанасы болгъанды Эрттен сайын жандыра, ингирледе ёчюлте тургъанма. Кюнню кюн узуну солуп, кече сайын жукьудан кьаннганма...

– Артда уа адетми тюрленгенди?

– Адет тюрленмегенди, – деди чыракьчы. – Палах анданды! Мени планетам жылдан-жылгъа теркден-терк бурулады, адет а алгъынлай турады.

– Энди уа кьалай? – деп сорду Ёзден жашчыкь.

– Да ма алай. Планета бир минутха тёр-тёгерек бурулады, башымы кьашыргъа бир такыйкьа заманым жокьду. Бу чыракьны хар минутдан бирер кере жандырып ёчюлтеме.

– Сейир-тамаша! Сени бир кюннюгю узунлугъу жаланда бир минутду!

– Бир сейирлиги жокъду, – деди чыракъчы. – Биз былайда ушакъ этгенли, башы-аягъы сау бир ай толгъанды.

– Саулай бир ай?!

– Айхай! Отуз минут. Отуз кюн. Ингир ахшы болсун!

Биягъы чыракъны жандырды.

Ёзден жашчыкъ чыракъчыны бекден-бек жарата башлайды: ол адам сёзюне керти болгъаны ючюн, ишин ажымсыз этгени ючюн.

Кюнню батханына, ингир алагъа энтта бир къарар ючюн, шинтигин алгъаракъ тепдире-тепдире туруучу кюнлерин эсгере, Ёзден жашчыкъны бу жангы шуёхуна болушуругъу келгенди.

– Эшитемисе, – деди чыракъчыгъа, – мен бир амал билеме: сен неллай бир суйсенг да, къачан суйсенг да, аллай бир солурукъса.

– Мени солургъа суймеген заманым жокъду – дегенди чыракъчы.

Быллай басымсыз адамгъа да эринчек болургъа жарай кёреме.

– Сени планетачыгъынг бир бурхучукъ кибикди, – дейди Ёзден жашчыкъ, – юч атлам бла тегерегине айланырукъса. Кюнню ызындан баргъанлай турсанг, хайда солу да солу, хайда солу да солу, суйгенинг чакълы бир солу.

– Ай, андан манга не хайыр? – деди чыракъчы. – Дунияда неден да бек жукъуну сюеме, жаным-тиним – жукъу.

– Сора сени ишинг хоча туююлдо, – деп жарсыды Ёзден жашчыкъ.

– Хау. Мени ишим хоча туююлдо, – деди чыракъчы да. – Кюн ахшы болсун.

Чыракъны ёчюлтдо.

«Ма, адам десенг – адам, – деди, кетип бара, Ёзден жашчыкъ кеси кесине. Аллай керти адам бла патчах да, зынтыгу да, ичгичи да, иш кёлю да тенгсинирге бюсюремез эдиле. Баям, ол алагъа ушамагъаны ючюн, жангыз кесини къайгъысын этмегени ючюн».

Ёзден жашчыкъ ахтынды.

«Аны бла шуёх болсам эди, – деп да ойлады. – Алай чыракъчыны планетасы бек гитчечикди, бурхучукъду. Анда экеуленнге жер жокъду...»

Ол алаамат планетачыкъны артыкъда нек жаратханын кеси кесине сездирирге да базынмайды: анда, жыйырма бла тёрт сагъатха кюнню батханына къарап, ингир алагъа бир минг бла тёрт жюз бла эки жыйырма кере суйюнюрге боллукъду!

XV

Алтынчы планета бешинчиден он кере абаданды. Къалын китаплагы жазыучу бир акъсакъал аппа анда жашайды.

– Хош кел, хош кел! Ма бир жолоучу да келди, – деп, Ёзден жашчыкъны кёргенлей, жарыкъ сёлешди.

Ёзден жашчыкъ солуу алыргъа, стол юсюне чёкдю. Ол не къадар жол къыдыргъанды!

- Сен къайдан чыкъдың? – деп сейирсинди аппа.
– Бу ахырзаман уллу китап неди? Сен мында не этесе? – деп сорду Ёзден жашчыкъ.
– Мен географма, – деди аппа.
– Географ неди?

- Алим – Жер жюзюнде тенгизле, баргъан суула, къалала, таула, къум аулакъла къайда болгъанларын билген алимди.
– Не сейирликди! – деди Ёзден жашчыкъ. – Ма бу ишди, чынтты иш!

Географны планетасына тюрслеп къарады. Ол бир заманда да кёр-мегенди быллай къудуретли, суйдюмлю планетаны.

- Сени планетанг бек ариуду, – деди ол. – Сизде тенгизле уа бармыдыла?

– Мен аны билмейме, – деди географ.

- О-о-о, – деди Ёзден жашчыкъ, жарсыулу созуп. – Таула уа бармыдыла?

– Билмейме, – деди географ.

– Шахарла, къалала, къутуруп баргъан суула, къум аулакъла?

– Мен аланы да билмейме.

– Да сен географса да!

– Тюппе-тюз айтаса, – деди географ. – Мен географма, жолоучу туююлме. Манга жолоучула бек керекдиле, ала уа жетишмейдиле. Географла шахарланы, таулары, суулары, тенгизлени, къумлары санауларынын жюрютмейдиле. Географ – асыры магъаналы адамды, жортууулда айланыргъа заманы жокъду. Ол отоундан тышына чыкъмайды. Географ жолоучулагъа къонакъбай болады да, аланы хапарларын жазады. Аладан бирлери магъаналы хапар айтса, ол жолоучу керти адам болгъанын бла къалгъанын географ тюз билирге керекди.

– Нек?

– Да ол жолоучу ётюрюк айтса, география китапла да ётюрюк айтырыкъдыла. Аракъыдан артыгъыракъ уртлаучу адам болса, ол да бир палахды.

– Нек?

– Ичгичи адамны сюзюлген кёзлери эки да, юч да кёредиле. Аллай адамны сёзюне ышанып, бир тау болган жерде географ эки да, юч да тауну белгилерге боллукьду.

– Мен биреуленни таныйма – ол бек осал жолоучу боллукь эди.

– Осал да болур. Жолоучу тап адам болса да, аны айтханына да толу ийнаныргъа жарамайды.

– Къалай ийнанаса? Барыпмы къарайса?

– Угъай-угъай. Ол асыры къыйынды. Жолоучу шагъатлыгъын кёр-гюзтюрге керекди. Сёз ючюн, ол бир уллу тауну тапхан эсе, ол таудан ташла келтирсин, уллу ташла.

Географ сагъайды, сескенди:

– Сен кесинг да жолоучуса да! Сен узакъдан келгенсе! Хапар айт кесинги планетангдан, айт хапар!

Географ къалын китапны ачды, карандашын да жютючюк къыйды. Жолоучуланы хапарларын алгъа карандаш бла жазадыла. Жолоучу айтхан хапарын шатык шартла бла бегитгенден сора, шакъы бла жазадыла. Адет алайды.

– Тынгылайма, – деди географ.

– Санга айтырча мени планетамда алай сейирлик затла жокьдула, – деди Ёзден жашчыкъ. – Мени анда хар затым да бек гитчечикди. Барды юч вулкан. Экиси сагъайыпдыла, бири уа эртте ёчюлгенди. Дагъыда аз тюрлю зат болмайды... сагъайып да къалыр.

– Хата азданды, – деди географ да.

– Аладан сора мени бир гюлюм барды.

– Гокка хансланы жазмайбыз, – деди географ.

– Нек?! Аладан ариу жокьду жукь!

– Гокка хансла эфемердиле.

– «Эфемердиле» дегенинг неди?

– Географияны китаплары дуняда бек сыйлы китапладыла, – деп ангълатды географ. – Ала бир заманда да эски болмайдыла. Тау бир жерден башха жерге кёчмейди. Тенгизни суу да къурумайды. Биз ёмюрлюк, тюрленмезлик затланы жазабыз.

– Да ёчюлген вулкан жангырыргъа да боллукьду, – деп, Ёзден жашчыкъ географны сёзюн бёлдю. – «Эфемер» неди?

– Вулкан ёчюлдюмю, боркъулдаймы турады, бизге, географлагъа, аны башхалыгъы жокьду, – деди географ. – Тау таулай турады: жеринден тепмейди, тюрленмейди.

– «Эфемердиле» дегенинг а неди? – деп, энтта да сорду Ёзден жашчыкъ, ол бир затны бир сорса, анга шатык жууап тапхынчы къамамайды.

– Эфемер – терк къорарыкъ, кёп турмазлыкь затды.

– Мени гюлюм да кёп турмаймы къорарыкъды?

– Айхайда.

«Мени ариукачыгъым, мени къууанчыым ёмюрлюк тюйюлдю, – деди кеси кесине Ёзден жашчыкъ, – дуняда кесин къоруулар саууту заты

да жокьду, жаланда ол тёрт шинжиси. Мен а аны кьоюп кетгенме, ол а мени планетамда жаппа-жангызлай кьалгъанды!»

Гюлно кесин кьоюп кетгенине Ёзден жашчыкь биринчи кере со-кьуранганды. Алай терк окьуна эсин жыйды, кишилик кьайтды, таукел болду.

– Мен кьалай ары барсам, тап болур? – деп сорду географдан.

– Жер планетагъа да бир жорт, – деди географ. – Аны бёкем хапары чыгъады...

Ёзден жашчыкь географны планетасындан Жер планетагъа кетген-ликге, кесини планетасында кьалгъан гюл акьылын бийлегенди.

XVI

Алайды да, Ёзден жашчыкь жетинчи планетагъа, Жер жюзюне, ке-лип тюшдю.

Жер – алай бош планета туююдю! Аны тегерегинде, Жер жюзюнде, жюз бла онбир патчах (ол санда – негрле да), жети минг географ, тогъуз жюз минг иш кёллю, жети миллион бла жарым ичгичи, юч жюз бла онбир миллион зынттыу-гынтылы – барысын да бирге тергесенг, эки миллиард чакълы акьылбалыкь болгъан адам жашайды.

Жерни уллулугъун сизге ангылатыр ючюн, жаланда чыракъчыланы юслеринде юлгю келтирейим: дуниягъа хауа чыракъла жайылгъынчы, алты континентде тёрт жюз юч жыйырма эки минг беш жюз он бир адам ишлегенди. Ала эшикде фатеген чыракъланы ингирде жандырып, эрттенликде ёчюлтюп тургъандыла. Былай бир жанындан къарагъанда, ол тамашадан кёзлеринг къанмазла. Аскер сатырла кибик, чыракъчыла жюрюшлерин, гыллыуларын бир заманда да бузмагъандыла. Балетде тепсегенле да алагъа сукъланыр эдиле.

Жангы Зеландия бла Австралияны чыракъчылары сахнагъа биринчи чыгъадыла. Чыракъларын жандырып, жукъларгъа кетедиле.

Аланы ызларындан кезиу Чын кьыралны чыракъчыларындады. Кеслерини тепсеулерин тындырып, ала да жабыула артына ташаядыла. Энди кезиу Россейни бла Индияны чыракъчыларына жетеди. Аладан сора – Африка бла Европа. Аладан сора – Юг Америкада. Андан сора –

Шимал Америка. Ала чырт бир заманда да жангылмагъандыла, кесине кезиу жетгинчи сахнагъа бири да чыкъмагъанды. Ол алай алапат эди, айтып айталмазча алапат!

Жаланда Жер жюзюню тѣппесинде, шималны ортасында чыракъчы жылдан жангыз бир кере жандыргъанды. Юг полюсда да аны кибик би-реулен бир жылгъа бир кере бир жандыргъанды, ол экиси тынч, къайгъ-ысыз жашагъандыла: бир жылны ичинде кеслерини ишлерине жаланда экишер кере узалгъандыла.

XVII

Айтхан хапарынгы татыуун магъаналы чыгъарыргъа тузун-мысты-сын къурашдыра башласанг, суюсенг-суюмесенг да, ѳтюрюкчюкле да алапат тап келишедиле. Чыракъчыланы юслеринден айта келип, кер-тиден бир кесек сѳдегейирек кетгенме. Бизни планетабызны кеслери танымагъанла хапарыбызны терс ангыларгъа боллукъдула, аллай гу-рушхалыкъ барды. Жер юсюнде адамла кѳп болгъанлыкъгъа, тарлыкъ сынамайдыла. Аланы – эки миллиард адамны – бирге жокку жыйып, ѳре суюсенг, ала барысы да узунлугъу да, эни да жыйырмашар миль болгъан ѳзенде эркин сыйынырыкъдыла. Суюсегиз а, Шош океанны бир гитче айрыкамчыгъында сыйындырайым битеу да Жер жюзюнде жамауатны.

Айхайда, абадан адамла сизге ийнанырыкъ туююлдуле. Ала кес-лери бир бек кѳп жер алгъан сунадыла. Ала кеслери кеслерин бир бек магъаналылагъа санайдыла, баобаб кибик. Сиз а, сабийле, аланы – аба-данланы – кеслерине санатыгъыз, тергетигиз. Ала аны жаратырыкъдыла, жанлары-тинлери – тергеген. Сиз а заманыгъызны ол арифметикагъа бѳлмегиз. Аны кереги жокъду. Сиз манга алайсызда ийнанасыз.

Алайды да, Жерге тюшгенлей, бир жан-жаныуар да кѳрмей, бек сейирсинди. Жангылып, ажашып кетип, не эсе да бир башха планетагъа къоннган окъуна суннанды. Ёзден жашчыкъ терен сагъышха кирип тургъанлай, юзmezде ай жарыкъны тюрсюнюне ушагъан бир тогъайчыкъ къымылдады.

– Ингир ахшы болсун! – деди нек эсе да Ёзден жашчыкь.

– Ахшылыкь кёр! – деди жилин да.

– Мен кьайсы планетагьа тюшгенме?

– Жерге, – деди жилин. – Африкагьа.

– Алай эсе, Жерде адамла жашамаймыдыла?

– Бу кьум аулакьды. Кьумлада жашамайдыла. Жер а уллуду.

Ёзден жашчыкь ташха олтурду да, кёзлерин кёкте кётюрдю.

– Жулдузла нек жылтырагьанларын билсем эди, – деди сагьышлы;:

– баям, эртге-кеч болса да, хар ким кесини жулдузун жокьлай турургьа жана болурла. Кьарачы, майна анда болургьа керекди мени планетам, тюз бизни башыбызда... Кёзге урунмайды. Нечик узакьды анга дери, нечик узакьды!

– Ариу планета болур, – деди жилин. – Сен а мында, бу Жерде, не этериксе?

– Мен кесими гюлюм бла сёз болуп кетгенме, – деди, жашырмай, Ёзден жашчыкь.

– Алай эсе уа...

Экиси да шош болдула.

– Адамла уа кьайдадыла? – деп Ёзден жашчыкь, шошлукьну бузуп, сёлешип башлады. – Кьум аулакьда жангьызыкьны сынайса...

– Жангьызыкьны адамланы араларында да сынарса, – деп эслетди жилин.

– Сен сейирлик жанса, – деди ол. – Бармакьдан базыкь туююлсе...

– Кючюм а патчахны бармагьындан да онглуду, – деп жууап этди жилин.

Ёзден жашчыкь ышарды.

– Сен патчахны бармагьындан кючлю кьалай болурса? Аякьларынг окьуна жокьдула. Жортуулгьа окьуна атланаллыкь туююлсе...

– Не уллу кеме элтгенден да узакьгьа элталлыкьма мен сени, – деди да жилин, Ёзден жашчыкьны инчигини тегерегине кюмюш билезик кибик чулгьанды.

– Мен хар тийгеними топуракьгьа кьайтарама, топуракьдан жаратылгьан топуракь болады, – деди ол. – Сен а тазаса, кесинг да жулдуздан келгенсе, кёкден тюшгенсе...

Ёзден жашчыкь сёз кьайтармады.

– Жаным ауруйду санга, – деди дагьыда жилин. – Сен бу кьаты Жерде, состар таш кибик Жерде, бир жиликсиз жанса, кьарьусузса. Планетангы кьююп кетгенинге сокьуранып, жанынгдан тойгьан кюнюнде мен санга болушаллыкьма. Мен болушхан...

– Ангьыладым, – деди Ёзден жашчыкь. – Алай сен хар заманда элберле бла нек сёлешесе?

– Мен билмезлик элбер жокьду, – деди жилин.

Экиси да сёз таусдула.

XVIII

Ёзден жашчыкь къум аулакьны кьыдыра айланнганында, жан-жаныуар болуп, жангыз бир гокка хансчыкьгъа тюбегенди. Ол гокка хансчыкь – бир бек гитчечик, юч-тёрт чапыракьчыгъы, ала да – мут-хузчукьла...

– Кюн ахшы болсун! – деди Ёзден жашчыкь.

– Ахшылыкь кёр! – деди гоккачыкь.

– Адамла уа кьайдадыла? – деп, адежли сорду Ёзден жашчыкь.

Ол гокка хансчыкь бир кере жаны бла керуан озгьанны эртте кёрген эди.

– Адамла? Хау, хау... Ала кёп тьойюлдюле. Беш-алтымы болура... огьесе жетими?.. Мен аланы кёргенли бир талай жыл болады. Узайгьандыла, табылмазла. Жел кьайры урса да, ары алып кетеди. Аланы тамырлары жокьду, ол бек тапсызды.

– Сау кьал, – деди Ёзден жашчыкь.

– Сау айлан, – деди гокка хансчыкь.

XIX

Ёзден жашчыкь бийик таугъа ёрлегенди. Эндиге дери кесини тобугьуна жетген юч вулканындан башха тау кёрмегенди. Ёчюлген вулкан а Ёзден жашчыкьны шинтиги эди.

Быллай бийик таудан кьарап, битеу планетаны да, аны адамларында кёрюр мурат эте эди. Кёргени уа – бизле кибик, жютю, иничке кьяяла.

– Кюн ахшы болсун! – деди Ёзден жашчыкь нек эсе да.

– Кюн ахшы болсун... болсун... болсун... – деди кьяя кьызы.

– Сен кимсе? – деп сорду Ёзден жашчыкь.

– Сен кимсе... сен кимсе... кимсе... – деди кьяя кьызы.

– Шуёх болайыкъ, мен жангызма, кесим, – деди Ёзден жашчыкъ.
– Кесим... кесим... кесим... – деди кыя кызы.

«Не кужур планетады бу! – деп ойлады Ёзден жашчыкъ. – Къупа-къургъакъ, ийнеледен толуп, тузлу. Адамла да – бир гуларакъла. Сен айтханны кыайтарып айтадыла ансы... Мени планетамда уа гюлюм бар эди – мени ариуум, мени кыуанчым, мени ийнагъым. Хар заманда да сёлешип, ол алгъа башлай эди».

XX

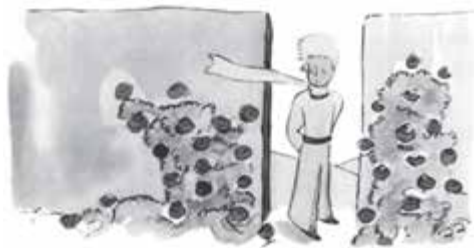
Къумланы, кыяланы, кыарланы да кыдыра келип, ахырында жолгъа чыгъады. Жолла уа адамлагъа элтедиле.

– Кюн ахшы болсун! – деди ол.

Ол салам берген – гюлледен топпа-толу бахчады.

– Ахшылыкъ кёр! – дедиле гюлле.

Ол гюлле барысы да кесини жангыз гоккасына ушагъанларын кёрдю Ёзден жашчыкъ.

– Сиз кимсиз? – деп сорду ол, сейирсингенден тили тутула.

– Биз – гюлле, – дедиле гюлле.

– Эшта-эшта... – деп сейирсинди Ёзден жашчыкъ.

Кёлю сынды, кесинден насыпсыз мискин болмагъан кибик кёрюндю. Аны гоккачыгъы айтханнга кёре, аны кибик битеу гъаршда да жокъ эди. Былайда уа, жангыз бир бахчада окъуна, тюз аны кибик, беш минг гюл ёседиле!

«Быланы кёрсе, аз кыозумаз эди! – деп ойлады Ёзден жашчыкъ. – Манга кюлкюлю кёрюнмез ючюн, халек жётел этип, бууала кыысханча этип, ёле тургъанча этип, дыгалас этер эди. Мен а аны жизелигине гузба этип айланыр эдим, ауругъаннга кыарагъанча, алай болмаса, мени да ыспассыз этер ючюн, ол керти да ёллюк эди...»

Артада уа былай сагъыш этди: «Мен а, битеу да дунялада менден насыпшы болмагъан сунуп, бир бош гюлге ёхтемленип тургъанма. Битеу мюлкюм: бир бош гюл, тобугъуму бийиклиги юч вулкан, аланы да бири ёчюлюп, энди хазна кыозгъалмазча ёчюлюп... да сора мен не тюрлю ёзденме...»

Ёзден жашчыкъ кырдыкга аууп жиляды.

XXI

Ма ол кезиуде алайгъа Тюлкю келеди.
– Эсенлик, – деп саламлашды Тюлкю.
– Эсенлик, – деп, саламын къайтарды Ёзден жашчыкъ. Тёгерекге къарады, жукъ кёрмеди.
– Мен мындама, – деп эшитилди ауаз. – Алма терекни тубюнде...

– Кимсе сен? – деп сорду Ёзден жашчыкъ. – Нечик ариуса сен!
– Мен Тюлкюме, – деди Тюлкю.
– Мени бла бир кесек ойна, – деп тиледи Ёзден жашчыкъ. – Къайгъымы чачар эдинг...
– Мен сени бла ойнаяллыкъ туююлме, – деди Тюлкю. – Мен юйюрсюнмегенме, кийикме.
– Ах, кечгинлик, – деди Ёзден жашчыкъ.
Бир кесек сагъыш этип сорду:
– Ол а къалайды – юйюрсюндюрген?
– Сен бу тийреден болмазса, – деп эследи Тюлкю. – Сен мында не излейсе?
– Адамланы излейме, – деди Ёзден жашчыкъ. – Ол а къалайды – юйюрсюндюрген?
– Адамланы ушкочлары барды, ала уугъа жюрюйдюле. Ол бек тынгысызлыкъды! Тауукъла да жаядыла. Бир игиликлери олду. Сен тауукъламы излейсе?
– Угъай, – деди Ёзден жашчыкъ, – Мен шуёхла излейме. Ол а къалайды – юйюрсюндюрген?
– Ол унутула баргъан магъанады, – деди Тюлкю. – Байламлыкъ къурагъаннга алай айтадыла.
– Байламлыкъ?
– Тюпеш-тюз ма алай, – деди Тюлкю. – Сен манга алыкъа бош бир гитче жашчыкъса, тюз ма сени кибики жюз минг башха жашчыкъла кибики. Сен да манга керек туююлсе. Мен да санга керек туююлме. Мен санга бош бир тюлкюме, жюз минг бирси тюлкюледен бири менме. Сен мени юйюрсюндюрсенг а, биз бир бирге керек боллукъбуз. Сен манга битеу дуняда жангыз бир боллукъса. Мен да санга боллукъма битеу дуняда жангыз бир...

– Мен ангылай башлагъанма, – деди Ёзден жашчыкъ. – Бир гюл барды... баям, ол мени юйюрсюндюрген болур...

– Болур. Нек болмайды? Болур! – деди Тюлкю. – Жер жюзюнде аз тюрлю зат болмайды.

– Ол бу Жерде туююлдю, – деди Ёзден жашчыкъ.

Тюлкю бек сейирсинди:

– Башха планетада?

– Хау.

– Ол планетада уучула бармыдыла?

– Угъай.

– Нечик зауукъду! Тауукъла уа бармыдыла?

– Угъай.

– Кёкде да, Жерде да татыу жокъду! – деп ахтынды Тюлкю.

Бир кесекден биягъы ушакъны башлады:

– Бу жашаудан безгенме. Мен тауукъланы марайма, адамла уа мени марайдыла. Тауукъла барысы да бирчадыла, адамла да барысы да бирчадыла. Тауукъладан да, адамладан да эрикгенме.

Сен мени юйюрсюндюрсенг эди, кюн жарыгъы жашаууму жарытырыкъ эди. Сени атламынгы мингледен айырып танырыкъма. Адамланы атламларын эшитир-эшитмез, хар заманда да къачып бугъама. Сени жюрюшюнг а мени бир ариу макъам кибик чакъырлыкъды, ташадан туурагъа чыгъарыкъма. Артда уа ары къара! Кёремисе, майна анда, сабанлада, будай баш къусамыды? Мен мирзеу ашамайма. Будай башла манга керек туююлдюле. Жарсыугъа, будай сабанланы мен сан этмейме. Сен а алтынчачса. Сен мени юйюрсюндюрсенг, къалай алаMAT боллукъду! Алтын будай манга сени эсертгенлей турлукъду. Будай башланы шош желчикде шыбырдагъанларын ангыларыкъма, сюерикме...

Тюлкю, сёлешгенин тохтатып, Ёзден жашчыкъгъа къарап, иги кесек турду. Артда айтды:

– Тилейме... юйюрсюндюр мени!

– Къууанып юйюрсюндюрюр эдим, – деди Ёзден жашчыкъ, – алай мени заманым бек азды. Манга алыкъа шуёхла табаргъа да, тюрлю-тюрлю затланы да билирге керекди.

– Жаланда юйюрсюндюрген затларынгы магъанасын терен билирге боллукъду, – деди Тюлкю. – Эндиги адамла жукъ билирге жетишмейдиле. Ала хазыр затланы тюкенледен сатып аладыла. Шуёхланы сатхан тюкенле уа жокъдула да, аны ючюн адамланы энди шуёхлары да жокъдула. Шуёхунг боллукъну сую эсенг, мени юйюрсюндюр!

– Юйюрсюндюрюр ючюн, не этерге керекди? – деп сорду Ёзден жашчыкъ.

– Тёзерге, сакъларгъа, – деди Тюлкю. – Алгъа ма алайда олтур, арлакъда, кырдыкга, ма алай. Мен санга кёз кыйырым бла къарай-къарай турурма, сен а сёлешме. Сёзле бир бирни ангыларгъа чырмагъан окъуна этедиле. Алай хар кюнден бир кесекчик жууугъуракъчыкъ олтур...

Ёзден жашчыкъ биягъы жерге экинчи кюн да келгенди.

– Хар кюнден бир заманда келе турсанг иги эди, – деп тиледи Тюлкю. – Ма, сёз ючюн, сен сагъат тёртде келе турсанг, мен сагъат ючден дыгалас этип башларыкъма. Ол айтылгъан сагъатха не къадар жууукълаша барсакъ, ол къадар насыплыдан насыплы боллукъма. Тёртде уа къайгъы этип башларыкъма. Мен насыпны багъасын алай билликме! Сен хар кюнден башха заманда келгенлей турсанг, мен жюрегими къайсы сагъатха хазырларгъа биллик тюйюлме... Мардадан чыкъмазгъа керекди.

– Марда уа неди? – деп сорду Ёзден жашчыкъ.

– Эртте унутулгъан бир затды ол, – деп ангылатды Тюлкю. – Ол аллай бир затды, аны ючюн бир кюн битеу башха кюнлеге ушамайды, бир сагъат – битеу башха сагъатлагъа. Ма, сёз ючюн, мени мараучуларымда бир ариу марда барды: хар орта кюнде ала элдеги кыззла бла

тепсейдиле. Къаллай алапат кюндю орта кюн! Ол кюн төгерекге айлана кетиучюме да, жюзюм бахчалагъа окъуна жетиучюме. Алада ол ариу марда болмай, эслерине тюшген кюнледе тепсеселе, битеу кюнле бир бирлерине ушап, манга бир солуу алыр кюн чыкъмай къаллыкъ эди.

Алай бла Ёзден жашчыкъ Тюлкюню юйюрсюндюрдю. Андан ары атланыр заманы да жетди.

– Сен эсима тюшген сайын, жилий-жиляй турлукъма, – деп ахтынды Тюлкю.

– Кесингсе терс, – деди Ёзден жашчыкъ. – Мен сени инжитирге суймей эдим, кесинг къадалып юйюрсюндюртгенсе...

– Хау, алайды, – деди Тюлкю.

– Жилляр ючюн!

– Хау, жилляр ючюн.

– Да сора ол санга къыйынлыкъды.

– Угъай, – деди Тюлкю, – зауукълукъду. Сары алтын кибик будай башланы юслеринден айтхананымы эсинге тюшюр.

Бир ауукъну тауушсуз туруп, дагъыда къошду:

– Бар да, ол гюллеге энгта да бир къара. Сени гюлонгча гюл дуняда болмагъанны алайда ангыларса. Мени бла саламлашып кетерге къайтсанг а, мен санга бир керти затны тасхасын айтырма. Санга мен берлик саугъа ма олду.

Ёзден жашчыкъ гюллеге къараргъа кетди.

– Сиз мени гюлюме чыртданда ушамайсыз, – деди ол алагъа. – Сиз алыкъа бир жукъ да туйюлсюз. Сизни киши юйюрсюндюрмегенди, сиз да кишини юйюрсюндюрмегенсиз. Мени Тюлкюм да алгъын алай эди. Жюз минг бирси тюлкюледен бир башхалыгъы жокъ эди. Мен аны бла шуёх болгъанма, энди ол битеу да дуняда жангыз бирди, аны кибик жокъду.

Гюлле, симсиреп, жукъ айталмадыла.

– Ариуласыз, алай... магъанасызсыз, – деди Ёзден жашчыкъ. – Сизни ючюн жан берген къыйынды. Айхайда, озуп баргъан бир жолоучу мени гюлюмю да сизге ушатырыкъды. Манга уа сизни барыгъыздан да жангыз ол сыйлыды. Мен хар кюнден, сизни угъай, аны сугъаргъанлай тургъанма.

Мияла къалпакъ бла, сизни угъай, аны жапханма. Желден сакълай, шымылдыкъ жабыу бла аны мен къоругъанма. Аны ючюн мен ёлтюргенме къуртланы, гёбелек болургъа юч-тёртюсюн къоя. Аны тарыкъгъанына да, махтанганына да мен тынгылагъанма. Сёлешмей тохтаса да, анга къулакъ салгъанлай мен тургъанма. Ол – мениди.

Ёзден жашчыкъ Тюлкюге къайтды.

– Сау къал... – деди ол.

– Ахшы жолгъа... – деди Тюлкю. – Ма санга мен айтырыкъ керти затны тасхасы: жютю кёрген – жалан жүрекди. Бек магъаналы зат кёзге урунмайды.

– Бек магъаналы кѳзге урунмайды, – деди кеси кесине Ёзден жашчыкъ, эсинде игирек тутар ючюн.

– Хар кюнюнню гюлюнг ючюн жашагъанса, ол гюл санга алай сыйлы анданды.

– Хар кюннюмю гюлюм ючюн жашагъанма... – деди кеси кесине Ёзден жашчыкъ, эсинде игирек тутар ючюн.

– Бу керти затны терен магъанасын адамла унутхандыла, – дегенди Тюлкю, – сен а унутма: сен юйюрсюндюргенле ёмюрден ахыргъа дери санга аманатдыла. Сени гюлюнг аманатды санга.

– Мени гюлюм аманатды манга... – деди кеси кесине Ёзден жашчыкъ, эсинде игирек тутар ючюн.

XXII

– Кюн ахшы болсун, – деди Ёзден жашчыкъ.

– Ахшылыкъ кѳр, – деди темир жолчу.

– Бу этген ишинг неди? – деп сорду Ёзден жашчыкъ.

– Жолоучулары ашырама, – деди темир жолчу, – поезддеде мингишер адамны жибереме: бир поезд онг жанына, бирси поезд сол жанына.

Жарыкъ терезелери бла жылтырай, жел этдире, жер тепдире, жер бла бирге уа стрелкачыны юйчюгюн къалтырата, – поезд окъ ургъан кибик озду.

– Нечик ашыгъадыла! – деп сейирсинди Ёзден жашчыкъ. – Ала не зат излейдиле?

Аланы излегенлерин ол поездни сюрюп баргъан окъуна билмейди, – деди темир жолчу.

Бирси жанына да, чыракълары бла жылтырай, бугъасы ёкюре, энгта да бир поезд мукъут этип сызылды.

– Ол сагъатха къайтыпмы барадыла? – деп сорду Ёзден жашчыкъ.

– Угъай, была башхаладыла, – деди темир жолчу.

– Ала тургъан жер аманмы эди?

– Биз жетмеген жерден мажал жер жокъду, – деди темир жолчу.

Ючюнчю поезд да, жүрюшюн бузмагъанлай, сызылып кетди.

– Алгъа кетгенлени къууупму барадыла, жеталырламы? – деп сорду Ёзден жашчыкъ.

– Быланы аладан, аланы быладан хапарлары да жокъду, – деди темир жолчу. – Кими жукълап, кими теке къалкъыу эте бара болурла. Сабийледиле бурунларын терезелеге жабышдырып барычула.

– Не излегенлерин уста билгенле сабийледиле, – деди Ёзден жашчыкъ, – кюнню кюн узунуна къолу неда буту юзюлген гинжини эркелетирле. Ол алагъа бек сыйлыды, бек багъалыды. Иллеую сыйырылгъан сабий жиягъанлай турады.

– Насыплыла, – деди темир жолчу.

XXIII

– Кюн ахшы болсун, – деди Ёзден жашчыкъ.

– Ахшылыкъ кёр, – деди саудюгерчи.

Алимле жаппа-жангы чыгъаргъан, суусаплыкъны кесген гагуланы сатады. Бир бюртюкчюкню жутсанг, сау ыйыкъны суу ичеригинг келмейди.

– Сен быланы нек сатаса? – деп сорду Ёзден жашчыкъ.

– Заманны аяргъа байтамал затчыкъладыла, – деди сатыучу. – Устала тергегеннге кёре, хар ыйыкъда элли юч минут аяргъа боллукъду.

– Ол элли юч минутха не этерге боллукъду?

– Не суюсенг да.

«Элли юч минут бош заманым болса, шауданнга нек бармаз эдим?..» – деп ойлады Ёзден жашчыкъ.

XXIV

Мен авариягъа тюшюп, суусапны къандыргъан гагуланы хапарына да тынгылай, ахыр уртрам суууму тауусханлы бир ыйыкъ озгъанды.

– Хау, – дедим мен Ёзден жашчыкъгъа, – битеу сен айтхан хапарла бек сейирдиле, алай мен алыкъа айрыпланымы бузугъун тапмагъанма, ишлемегенме. Мени бир тамычы сууум къалмагъанды, мен да бек насыплы боллукъ эдим, ойнай-ойнай барып, шауданнга къаплансам.

– Мени шуёхум Тюлкю...

– Жаным-кёзюм, мен бусагъатда Тюлкю къайгылы туююлме.

– Нек?

– Да! Суусапдан ёлгенлеге сукъланмайма...

Айтханымы терен магъанасын сезалмай, кеси айтханны тутуп:

– Охо, сени къачан эсе да бир шуёхунг болгъан эсе, аны ючюн ёлген сейирмиди? Ма мени шуёхум тюлкюдю, мен анга бек къууанама...

«Къоркъууну уллулугъун ангыламайды. Ол бир заманда да не ачлыкъ неда суусаплыкъ сынамагъанды. Аны ашы-суууда – кюнню шууасыды¹...»

¹ Шууа – кюн таякъ.

Мен аны эшитдирип айтмагъанма, ичимден сагъыш этгенме. Ёзден жашчыгъ а кёзюме къарап айтды:

– Мен да ичерик эдим суу... кел, бир къую излейик...

Арыгъан къолларымы жайып айтдым: чексиз-къыйырсыз къум аулакъда танымагъан-билмеген къуюланы излегенден не магъана? Къалай-алай болса да, излерге чыкъдыкъ.

Сёлешмей, сёз къоратмай, кёп жюрюдюк: къарангы да болду, кёкде жулдузла да, къурмач чачылгъанча, жайылдыла. Суусаплыкъ бир кесек къалтырата, жулдузланы тюшюмдеча кёреме. Ёзден жашчыкъны сёзлери башымдан кетмей эдиле да, сордум:

– Сора суусаплыкъ не болгъанын сен да билесе?

Соргъаныма шатык жууап къайтармай, бошунакъгъа айтды:

– Жюрекге да керек болады суу...

Мен ангыламадым, къайтарып да сормадым. Сёзюн артыкъ къоратмаучусун биле эдим.

Арыгъанды. Юзmezге чёкгенди. Къатында олтурдум. Тынгылайбыз. Сёзню ол башлады:

– Жулдузла нечик ариудула, былайдан кёрюнмегенликге, анда мени гюлюм ёседи.

– Айхайда, алайды, – дедим, ай жарыгъы жарытхан къум толкъунлагъа къарай.

– Къум аулакъ ариуду, – деп къошду Ёзден жашчыкъ.

Ол кертиди. Къум аулакъны мен хар заманда да жарата эдим. Олтураса къум тебеде. Бир зат керюнмейди. Бир зат эшитилмейди. Шошлугъ а нюр жайгъан кибикди...

– Билемисе, къум аулакъны игилиги недеди? – деди ол. – Къайда эсе да бирде, аны теренинде, шауданла саркъадыла...

Мен сейирсиндим, тамашагъа къалдым, ол юзmezден нюр нек жайылгъанын энди ангыладым. Эртге-эртте, мен гитче жашчыкъ болгъан заманымда, бир эски юйде, оюла тургъан юйде жашагъанма. Айттугъа кёре, ол юйде уллу ырысхы: алтын-кюмюш, накъут-налмас... букъдурулуп эди. Айхайда, аны бир киши да тапмагъанды, бир киши да бир заманда да излеген да болмаз. Ма аны ючюн ол юйге бир хыйны этилген кибик, аны жюрегинде бир тасхасы, жашыргъан заты бар эди...

– Хау, – дедим мен. – Юй эсе да, жулдуз эсе да, къум аулакъ эсе да аланы алай ариу этип тургъан, кёзге илинмеген илишанларыдыла.

– Мени шуёхум тюлкюню айтханына келгенинге бек къууандым, – деди Ёзден жашчыкъ.

Артда уа къалкъыды, аны да къоюнума алып барама. Кёлюм толупду. Бир бек сыйлы, бир бек омакъ гинжинича элтеме. Ол бусагъатда манга кёз гинжимден да сыйлыды, багъалыды. Угъай, угъай, къуру манга угъай, битеу да Жер жюзюнде мындан сыйлы бир жукъ да жокъду. Ай жарыкъда аны акъ мангылайына, бирге къысылгъан кирпичклерине, сериуюн желчик эркелетип тарагъан алтын чачына къарайма да алай

сейрсинеме. Бу жаланда тыш къабукъчугъу эсе, кёзге урунмагъан даражасы уа неллай бир болур...

Аны жарты ачылып тургъан эринлери ышардыла да, сагъышларымы андан да ары къозгъадыла: бу къалкъып тургъан сабийде, Ёзден жашчыкъда, неден да бек терилтгени – аны узакъ планетасында гюлге кертилиги, чынты суймеклиги. Жукълап тургъан заманында окъуна ол суймекликни жилтини аны жалан жүрегинде жылтырагъанлай турады. Ёзден жашчыкъны жашауун жарытхан чырагъы, мени кёзюм кёрмеген чырагъы, аны жүрегинде жана болур... Чыракълагъа сакъ болургъа керекди, суху жел ёчюлтмесин...

Мен алай бара эдим... танг аласында къуюгъа жетдим.

XXV

– Адамла бу суху жүрюген поездлеге къонадыла, не излегенлерин кеслери да ангыламайдыла, – деди Ёзден жашчыкъ, – ма аны ючюн аланы жүреклеринде хошлукъ жокъду. Чепкен сокъгъан кибик, ары да бери да озгъан поездлеге тагъыла айланадыла...

Бир кесек тынгылап, дагъыда къошду:

– Магъанасыз дыгалас...

Биз тапхан къую Сахараны бирси къуюларына ушамайды. Мында къуюла юзмезде бош бир чунгурладыла. Бу чынты элдеги къуюду. Былайлада уа эл жокъду, ма аны ючюн, кёзлериме ышанмай, тюшюмде кёрген сунганма.

– Нечик сейирди, – дедим Ёзден жашчыкъгъа, – мында хар зат да хазырды: жип да, челек да...

Кюлдю да, жипден тутуп, кёчер агъачны буруп башлады. Кёчер агъач желни тансыкълап тургъан айланжюк кибик жырлады.

– Эшитемисе? – деди Ёзден жашчыкъ. – Биз къуюну уятханбыз да, ол а жырлап башлагъанды...

Ол мадаралмаз эди.

– Сууну мен кесим чыгъарайым, – дедим мен, – сени кючюнг жет-мез.

Топпа-толу челекни акъыртын чыгъарып, къуюну таш хунасыны кыйырына тамам салдым. Кёчер агъачны бурулгъан таушуну жыры къулагъымдан кеталмайды, челекде суу да алыкъа кълтырай турады, анда да кюн жарыкъдан жаратылгъан жулдузчукъла тепсейдиле.

– Бу суудан уртларыгъым келеди, – деди Ёзден жашчыкъ, – къанарыгъым.

Ол не излегенин мен энди билдим!

Челекни кётюрюп, жашны эринлерине жетдирдим. Кёзлерин кысып ичеди. Бу бек алапат, таушлукъ сый эди. Бу суу алай бош суу туююлдо. Бу жан дарманды. Жулдузла тюбюнде узакъ жортууудан, кёчер агъачны жырындан, мени эки кълуму кючюнден жаратылгъан сууду бу суу. Жюрекни жапсаргъан саугъады бу суу. Мен гитчечик болгъан заманда, жангы жылда саугъаларым алай жылтырай эдиле: назы терекде жаннган чыракъчыкъла, кече ортаны намазында орган согъулгъаны, ахлуларымы къууатлы ышаргъанлары.

– Сени планетангда, – деди Ёзден жашчыкъ, – адамла бир бахчада беш минг гюл ёсдюредиле... излегенлерин а тапмайдыла...

– Тапмайдыла, – дедим мен да.

– Ала излегенин уа жангыз бир гюлде, бир уртлам сууда табаргъа боллукъду...

– Хау, боллукъду, – дедим мен да.

Дагъыда айтды Ёзден жашчыкъ:

– Кёзле уа сокъурдула. Жюрек бла излерге керекди.

Мен да ичдим суу. Солууум эркин айланады. Танг аласына кълум алтын тюрсюню болады, бал кибик. Бир насыпха, аны кёрген да насыпды. Мен неден болургъа керекме мудах?

– Сен айтхан сёзюнге табылыргъа керексе, – деди Ёзден жашчыкъ жумушакъ ауаз бла, жаныма кысылып олтура.

– Не сёзюме?

– Эсингдемиди айтханынг... нохтачыкъ... мени кълзучугъума... Ол гюлюню аманаты мендеди.

Хуржунумдан суратчыкъланы чыгъардым. Ёзден жашчыкъ алагъа къарады да, кюлюгюн тыялмады:

– Сени баобабларынг хобусталагъа ушайдыла...

Ала уа – мени ёхтемлендирип тургъан баобабларым!

– Сени тюлкюнгю кълуакълары... мюйюзле кибик!

Ол энтта да кюлюю.

– Шуёхум, бош кюлесе. Мен бир заманда да сурат эте билмегенме, буугъан жилянланы айтмай кълйсакъ: ичинден да, тышындан да.

– Охо, кълйгъырмаз, – деди ол, мени жапсара. – Сабийле алай да ангыларыкъдыла.

Къозучукъгъа нохтачыкъ да ишледим. Аны Ёзден жашчыкъгъа бердим да, жүрегим бир сейирлик жыйырылды.

– Сени эсинге бир зат келгенди да, манга айтмайса...

Эшитмегенча тынгылады.

– Билемисе, – деди ол, – мен сизни Жерге тюшгенли тамбла бир жыл толлукъду...

Къымсыз болду. Артда къошду:

– Мен былайдан бек жууукъда тюшгенме...

Къызарды.

Биягъы жүрегим, Аллах билсин, нек эсе да къалтырады. Кёлюм толду. Сормай а къоймадым:

– Сора, бир ыйыкъ мындан алда, биз шагъырей болгъан эрттенликде, сен былайлада бошдан айланмагъанса, адамланы жылыуларындан минг къычырым узакълыкъда? Былтыр тюшген жеринге къайтханлыгъынгды?

Ёзден жашчыкъ бютюнда къызарды.

Мен а, арсар бола, къошдум:

– Жыл тола келгени ючюнмю, огъесе?..

Ол энтта да къызарды. Ол мени бир соргъаныма да жууап къайтармады, алай а, къызара эсе, «хау» дегенни магъанасын тута болурму?

– Тынгысызма, – деп башладым.

Мен айтханнга хазна къулакъ салмай:

– Сен ишинги этерге керексе. Айрыпланынга бар. Мен сени былайда сакъларыкъма. Тамбла ингирде къайтырса...

Аны ючюн кёлюм тынчаймады. Тюлкю эсима тюшдю... Кесинги юйюрсюндюртсенг, артда жилиргъа да тюшеди.

XXVI

Къуюдан узакъ болмай бурунгу хуна жарты-къурту оюлуп турады. Экинчи кюнню ингиринде, ишими бошап, мен ары къайтханда, узакъдан окъуна кёрдюм Ёзден жашчыкъ, аякъларын да салындырып, ол хунаны къыйырында олтурады. Аны ауазын да эшитдим.

– Унутханмыса? – дей эди. – Ол арталлыда былайы туююлдо.

Баям, ол ким бла эсе да ушакъ этеди.

– Хау-хау, былтыр эди, бюгюн кюнню кюннге келишеди, алай башха жердеди ансы...

Мен теркирек атладым. Хунаны жанында андан сора мен кишини кёрмейме, не эшитмейме. Ёзден жашчыгъ а энтта да кимге эсе да:

– Хау, айхайда. Сен мени ызымы юзmezде табарыкъса. Алай сакъла.

Мен бюгече ары келликме.

Ол хунагъа дери жыйырма атлам барды, мен кёрген а жокъду.

Бир кесек тынгылагъандан сора, Ёзден жашчыкъ сорду:

– Сени ууунг а игимиди? Сен мени кёп къыйнама!

Къурушуп къалгъан кибик тохтадым, жүрегим да тохтагъан болур эди, алыкъа бир жукъ да ангыламайма.

– Энди кет, – деди ёзден жашчыкъ. – Мен былайдан энишге секирликме.

Кёзлерими энишге жибергенлей, ол къурушхан санларым ёрге силкидиле. Ол хунаны тёбенинде, башын Ёзден жашчыкъгъа кётюрюп, къапханы кёз къакъгъынчы ёлтюрюючу сары жилинчыкъ чулгъаныпды.

Хуржунумда керохха узала, жилинчыкъгъа чапдым, ол а, аякъ тауушха сагъайгъан болур, ташланы орталары бла сыптырылды да кетди.

Мен да хунаны тюбюне жетерге, Ёзден жашчыкъ да къююума тюшдю. Къардан да акъ эди аны бети.

– Эсинге не келгенди, балачыкъ! – деп сынсыдым. – Сен жилинла бла не ушакъ жүрютесе?

Боюнундан кетмеучю алтын боюнлугъун тешдим. Хончаларын¹, мангылайын да сууукъ суу бла сыладым. Зор бла къую суудан ичирдим. Андан сора жукъ сорургъа базынмадым. Кёзюме тюрслеп къарады да, боюнума къолчукълары бла чырмашды. Тузакъгъа тюшген чыпчыкъны жүрегича, жүрекчигини тыпырдагъанын эшитеме.

– Машинангы бузугъун тапханынга къууаннганма. Энди сен юйюнге къайталлыкъса... – деди Ёзден жашчыкъ.

– Сен къайдан билесе?

Жашаудан умутум юзюле тургъанлай... умут да этмей тургъанымлай, айрыпланнны бузугъун тапханымы сюйюнчюсюн айтып, Ёзден жашчыкъны къууандырыргъа ауузум энди ачыла тура эди!

Мен соргъаннга жууап къайтармай:

– Мен да бюгюн юйге къайтырыкъма, – деди.

Дагъыда мудах къошду:

– Мени жолум иги да узакъды... иги да къыйынды...

¹ Хонча – баки.

Къалай эсе да хар не да бир тюрлю эди. Мен аны, къагъанакъ сибийни кибик, къююнума къаты къысып-къучакълап тургъанлыкъгъа, ол сыптырылып, тайып бара эди, былай бир тюрлюшюр шорха теренлигине тартып сыйыргъан кибик, мен да къолларымда тутуп тыялмагъанча...

Къайры эсе да бир узакълагъа сагъышлы къарайды.

– Менде сени къозучугъунг къалады. Орунчугъу да. Нохтачыгъы да...

Ышаргъан да этди, мудах ышарды.

Кёп сакъладым. Эсине келе тургъаннга ушайды.

– Балачыкъ, къоркъгъанмы этдинг?

Ахырда къоркъурукъ эсе! Ол а шошчукъ къюлдю:

– Мени къоркъууум алдады, бюгече...

Биягъы мени ичими сууукъ алды, не эсе да бир ажымлы палах боллугъун жюрегим сезеди. Ярабий, муну къюлгенин энди мен бир заманда да эшитирик тюрлюшюрмеми? Аны къюлгенин къум аулакъда сууукъ шауданнга ушатама.

– Балачыкъ, къалай къюлгенинге энтта да тынгыларыгъым келеди...

Кюлмеди, ышармады.

– Бюгече бир жыл толлукъду. Мени жулдузум былтыр мен тюрлюшюр жерни тюрлюшюр башында тохтарыкъды... – деди Ёзден жашчыкъ.

– Бери тынгылачы, балачыкъ, была барысы да – жилин да, жулдуз бла тюрлюшюр да – бош бир шайтан тюрлюшюрдедиле, алайды да?

Жууап къайтармады.

– Бек магъаналы зат – кёзюнг бла кёрмезликди... – деди ол.

– Хау, айхайда...

– Гюл да ма алайды. Бир узакъ жулдузда ёсген бир жангыз гюлню сие эсенг, нечик хычыуунду кечеги кёкге къарагъан. Жулдузла – балли терек чакъгъан кибик.

– Хау, айхайда...

– Суу да ма алайды. Ол сен манга берген суу музыка кибик эди, кёчер агъачны бла жипни макъамы согъула эди. Эсингдемиди? Нечик алапат эди.

– Хау, айхайда... Хау...

– Кече жулдузлагъа къарарса. Мени жулдузум бек гитчечикди, мен аны санга кёргюзталмам. Алапат игичикди. Ол санга бу жулдузладан бири боллукъду. Жулдузлагъа сюрлюшюр къарарыкъса... Ала барысы да сени шурхларынг боллукъдула. Арта уа мен санга бир саугъачыкъ этерикме...

Кюмюш ауазчыгъы бла къюлдю.

– Ах, балачыкъ, балачыкъ, нечик сиеме мен сени къюлгенинги!

– Санга къюарыкъ саугъам ма олду... суу бла бирге.

– Къалай алай?

– Хар кимни да жулдузлары башхадыла. Бирлеге – жортууулгъа кетгенлеге – ала жолну кёргюзтедиле. Бирсилеге бир бош жилтинчик-

ледиле. Алимлеге чеги-кыйыры болмагъан илмуду. Мени иш кёллю танышыма – алтын. Ол адамланы барысына да жулдузла тилсизледиле. Сени жулдузларынг а аланыкыладан арталлыда башхаладыла.

– Къалай алай?

– Сен кече кёкге къарарса, анда уа мен жашагъан, мен кюлген жулдуз боллукъду, битеу жулдузланы кюлгенлерин эшитириксе. Кюле билген жулдузларынг боллукъдула сени!

Кеси да кюмюш ауазчыгъы бла кюлдю.

– Ачыуунг сынса, бушууунг сел болса (адам сарнагъанлай турмайды), сен къачан эсе да бир мени таныгъанынга къууанырса. Сен мени ёмюрлюк шуёхумса. Сени да мени бла бирге кюллюгюнг келликди. Бирде уа былай терезени ачсанг, санга хычыуун боллукъду... Сени терезеден кёкге къарап кюлгенинге шуёхларынг сейирсинирикдиле. Сен а айтырса алагъа: «Хау, хау, жулдузлагъа къарасам, мен хар заманда да кюлюучюме!» Ала уа сени акъылдан тайгъан сунарла. Ма аллай тузумыстысы татыгъан оюн къуарарма мен санга...

Энтта да биягъыча кюлдю.

– Жулдузланы орунларына мен санга саугъагъа бир талай кюмюш къонгурочукъла берген кибик...

Энтта да кюлдю. Артда, терен сагъышха кирип:

– Билемисе... бюгече... сен... келмесенг игиди.

– Сени жангызлай къоярыкъ тюйюлме.

– Сен мени термилген сунарыкъса... ёле тургъан окъуна сунарыкъса. Алай болуучуду. Келме, керек тюйюлдю.

– Сени жангызлай къоярыкъ тюйюлме.

Не эсе да бир къайгъысы бар эди.

– Ангылаймыса... жилин ючюн да... ол сени къапса уа... жилинла огъурсуздула... алагъа бирлени къапхан бизге бал къапхан кибикди, – деди Ёзден жашчыкъ.

– Сени жангызлай къоярыкъ тюйюлме.

Эс жыйды, тынчайды:

– Аны ууу экеуленнге жетмез...

Бюгече аны кылай кетгенин мен эслеялмадым. Шыбыртсыз тайганды.

Къууа барып жетгенимде, терк, таукел баргъан жюрюшюн бузмай:
– А, сенмисе... – деп къойду.

Мени къолумдан тутду. Терен кыайгъысы болгъаны эсленеди.

– Бош келесе сен мени бла. Жюрегинг ачып, чанчып кыарарыкъса манга. Санга мен ёле тургъанча окъуна кёрюнюрюкдю. Ол керти туююдю...

Мен тынгылайма.

– Билемисе... жолум бек узакъды. Мени тёрт саным, тёммегим асыры ауурдула. Аланы кётюрюп элталлыкъ туююлма.

Мен тынгылайма.

– Жабагъы арытхандан башха туююдю. Жарсыр кереги жокъду.

Мен тынгылайма.

Бир кесек кёлю толду. Дагъыда кесин къолгъа жыйды:

– Билемисе, бек алапат боллукъду. Мен да жулдузлагъа кыарай турлукъма. Жулдузла уа жырылдагъан кечер агъачлары бла эски къуюла кибик жырларыкъдыла. Хар бири да суусабымы кыандырлыкъды...

Мен тынгылайма.

– Сагъыш бир эт, нечик сейирди! Сенде беш жюз миллион кыонгуручукъ боллукъду, менде уа – беш жюз миллион шауданчыкъ...

Хапарны тохтатды, жиляр ючюн тохтатды...

– Да ма, келдик. Энди кесим бир атлайым.

Бир атлады да, къркъуп, юзmezге чёкдю.

Артда былай айтды:

– Билемисе... мени гюлюм... ол манга аманатды. Ол алай кыарыусузду, алай амалсызды! Алай ачыкъ кёллюдю. Тёрт магъанасыз шинжиси барды. Дунияда зорлукъдан кесин кыорууларгъа аладан сора жугъу жокъду...

Мен да олтурдум, борбайларым кырккылып олтурдум.

– Жолубуз былайда айырылады... – деди.

Кёп мычымай кыопду. Жангыз бир атлады. Мен а тебалмай кыалдым.

Аякларыны тийресинде сары элия маталлы бир зат жылтырады. Бир такъыйкъаны кзурушуп турду. Ых демеди. Артда жыгъылды: акъыртын, терек аугъан кибик. Акъыртын, шумсуз. Юзmez битеу тауушланы жутуп къояды.

XXVII

Андан бери алты жыл озду.. Мен алыкъа ол хапарны бир кишиге да сагъынмагъанма. Сау-эсен къайтханыма къууаннган шуёхларым мудахлыгъымы артыкъ сан этмедиле. Айхайда, мудах эдим, алагъа уа: «Бош-бош, бир бек арыгъанма...» – дей эдим.

Къалай-алай эсе да, жюрегиме бир кесек сабырлыкъ кирди.

– Бир кесек, – дейме, – бир кесек... Ишексиз билеме: кесини планетасына къайтханды: танг жарыгъанда мыллыкчыгъын табалмагъанма. Ол алай ауур да туююл эди. Кече сайын жулдузлагъа тынгыларгъа уа сюеме: беш жюз миллион къонгурочукъгъа...

Ай, не медет, не медет?... Къозучукъгъа нохтачыкъ эте туруп, баучугъун унутуп къойгъанма! Энди Ёзден жашчыкъ къозучугъун тагъаллыкъ туююлдю. Кесим кесиме соруучума: ала анда не эте тура болурла, Ёзден жашчыкъны планетасында? Къозучукъ гюлню ашагъан эсе уа?

Бир-бирде кесим кесиме айтычума: угъай, айхайда, угъай! Ёзден жашчыкъ кече сайын гюлню мияла къалпакъ бла жабыучуду, къозучукъгъа да кёз-къулакды... Анда тап тура эселе, мен да насыплыма. Жулдузла уа барысы да акъыртынчыкъ кюледиле.

Бир-бирде уа кесим кесиме айтычума, бир-бирде бир бек керекли затны унутуп да къоюучуса, ол заманда аз тюрлю зат болмаз! Ингирлени биринде ол мияла къалпакъны унутуп къойгъан эсе уа, ол кече уа къозучукъ да къобюрчегинден жашыртын чыкыгъан эсе уа? Ол заманда къонгурочукъла барысы да жиляйдыла...

Сейир-тамаша затла дунияда кёпдюле. Сизге да – Ёзден жашчыкъны суйгенлеге – манга кибик, ол затла сансыз, магъанасыз туююлдюле: жети кёкден да озуп, анда, къайда эсе да бирде, биз бир заманда да кёр-

меген кьозучукъ биз танымагъан гюлню ашаса, битеу да дуня башха тюрлю боллукъду.

Кёкге къарагъыз. Кесигизден соругъуз: саумуду ол гюл, огъесе?.. Кьозучукъ ашап кьойгъан болурму? Кёрюрсюз: хар не да башха тюрлю боллукъду...

Бир заманда да бир абадан адам аны магъанасын ангыларыкъ тьююлдю!

Мени сартын, былайы дуняда бек ариу, бек мудах жерди. Къум аулакны ма бу тыгъырыкъчыгъыны сурагъан китапны аллында бетинде да ишлегенме, алай, сиз игирек эс бурур ючюн, ол суратны энтта да бир ишледим. Ёзден жашчыкъ, учуп келип, Жер юсюне биринчи кере былайда кьоннганды, тас да былайда болгъанды.

Бу суратха тюрслеп иги къарагъыз, ким биледи, Африканы къум аулагъына келгенигиз болса, кьайда да былайны танымай кьоймагъыз. Сизге былайтын озаргъа тюше, кьор болайым, ашыкъмагъыз, бир кесек сабыр болугъуз бу жулдузну тубюнде! Сизни кьатыгъызгъа алтын чачлы гитче жашчыкъ туракъласа, аны кюлгени кюмюш кьонгуроучукъну зынгырдагъанына ушаса, сизни сорууларыгъызгъа жууап кьайтармаса, сиз, айхайда, ол ким болгъанын сезериксиз. Ол кезиуде, кьор бола, тилейме сизден, мени мудах кёлюмю жапсарыргъа унутмагъыз, мычымай манга жазыгъыз аны кьайтханын...

Магомед ГЕККИ
кёчюргенди.

МЕН ЖЫРЫМ БЛА КЪОНАКЪМА СИЗГЕ...

Фахмулу малкъар назмучу Сарбашланы Зуфаргъа (1942–1978) быйыл 80 жыл толлукъ эди. Жарсыугъа, огъурсуз къадарны оноуу бла аны жашау жолу 36 жылында юзюлгенди. Болсада Зуфарны аты миллетибизни эсиндеди, жазгъан назмулары, алагъа кере къуралгъан жырлары халкъыбызны ниет хазнасында тийишли жерлерин алгъандыла.

«Миллетибизни кюмюш ёнлю поэти» (Бешпайланы Муталип) Сарбашланы Зуфар 1942 жылда 25 октябрьде Булунгу элде туугъанды. Экижыллыкъ жашчыкълай халкъы

бла бирге кечгюнчюлюк азабын сынагъанды. Атасы Сарбашланы Шыйыхны жашы Жукъа кечгюнчюлюкде ауушхан эди. Анасы Аккайланы Къайсынны къызы Бислимаатха кеп ачыу сынаргъа тюшеди: таулу тиширыуну алты сабийинден жаланда экиси – жашы Зуфар бла къызы Ани – сау къаладыла. Зуфарны сабий жыллары Къыргъызстанны Ош областыны Наукат районунда ётгендиле. Ата журтуна къайтхандан сора, ол КъМКъУ-ну тарых-филология факультетини малкъар бёлюмюнде заочно окъуйду (1962–1968). Окъуй тургъанлай, Зуфар КъМАССР-ни радио бла телевидение комитетини алгъа оператору, 1968 жылдан а радио бериуени корреспонденти болуп ишлейди. Ишчи нёгерлерини арасында аны намысы жюрюйдю, ишинде салынган борчну тынгылы толтуруп турады. Зуфар кеп махтау сёз эшитеди, махтау къагъытлагъа да тийишли болады: СССР-ни Радио бла телевидение комитетини, Маданият къуллукъчуланы профсоюзларыны ара комитетини, КъМАССР-ни журналистлерини Союзуну Правленини да Сыйлы грамоталары бла саугъаланады.

1960 жылланы экинчи жарымында Зуфар назмучулукъ ишге кёлю бла берилип башлайды. Аны ал жазгъан чыгъармаларындан бири «Къызгъа жууап» (1966) деген назмусу эди. Жашлыкъгъа тийишли таза сюймеклик бла байламлы жарыкъ сезимле бу назмуну ёзеге эдиле. 1969 жылда жаш поэт «Шуёхлукъ» альманахны биринчи номеринде «Солдатны ахыр сёзю», «Атамы юю» деген назмуларын басмалайды. Сайлама назмулары уа малкъар жаш поэтлени «Эжиу» (1974) эм «Тагы суула» (1976) деген лирика жыйымдыкларына къошулуп чыгъадыла.

Кесини лирика назмуларында Зуфар туугъан жерине тансыкълыкъ суусабыны юсюнден аслам айтады. «Бешик жылы-

уун кѳоюп кетген» Булунгуну, атасыны оюлган журтуну кѳо-
рюмдюлери поэтни жюрегинде мудах саггышла туудурадыла:

*Кеси жашауумда эки кере ётдюм
Кѳарт Чегемни кѳепюрлеринден.
Туугган элим, мен сени танымай ёсдюм,
Кѳөгет кѳапмай тереклерингден.
Эски ныггышха тийишдиле кѳартла,
Кѳарайма элге туурасындан.
Атамы юйю а оюп жалдатла,
Заты да кѳалмады хунасындан...*

(«Атамы юйю»)

Баям, ма ол себепден Зуфар да, анасы да, эгечи Ани да,
Азиядан кѳайтхандан сора, жашаргѳа Яникойда тохтайдыла.

Зуфарны татлы шуѳхлары кѳеп эдиле. Кѳечгюнчюлюкден
сора келген тѳлюню фахмалу келечилери – Ахматланы Ибра-
гим, Гуртуланы Салих, Шауаланы Хасан, Мокѳаланы Маго-
мет, Беппайланы Муталип, Толгѳурланы Камал, Бегийланы
Абдуллах, Аттоланы Магомет, Хучиналаны Магомет, Этез-
ланы Бахауутдин, башхала да аны бек ариу кѳрюучю эдиле.
Ол уллу-гитче да бирча суйген огѳурлу жаш эди. Хар кимни
да жюрегине хычыуунлукѳ, заукѳлукѳ да берген ол аламан
назмучугѳа – алггыш айтмагган жокѳ эди... Алай Зуфаргѳа
айтылган алггышла кѳабыл болмадыла, 36-жыллыкѳ жашны
жарыкѳ муратлары да толмадыла. 1978 жылны февраль айыны
17-де, юйюр насыбын кѳууаргѳа деп, арбазыны кѳабакѳлары
уллу тойгѳа ачылганда, Сарбашланы Зуфар ажымлы жоюлду.
Бююнлюкде аны назмулары окѳуучуну жюрегинде тынгысыз
оюмла туудурадыла: баям, Зуфар кеси да сезе болур эди заман-
ны кѳеп тюрсюнлюгюн, белгисизлигин, ашыггышлылыгын:

*Заман озар ашыггышлы,
Шо кѳууун да жетмезсе.
Жаш жылларынг седирерле,
Не болдула, билмезсе...
Унутма кюнню озгганын,
Жыл да ызындан барад,
Хайырын кѳр такгѳыйкѳаны:
Келлик белгисиз кѳалад...*

(«Заман»)

Зуфарны лирикасы бла шаггырейлене барсанг, аны жашау-
гѳа сейирлиги, суймеклиги, тансыкѳлыгѳы чексиз-мардасыз

болгъанын кӛресе. Аны «Нечик игиди жашагъан» деген назму-
сунда «къуюлгъан» тизгинле айтылгъаннга шагъатдыла:

*Атхан тангнга салам бере,
Нечик игиди жашагъан!
Ана кӛолда сабий кӛре,
Нечик игиди жашагъан!..*

*Ёмюр да ахырсыз болуп,
Кӛалай игиди жашагъан!
Кӛартлыгъындан да кӛутулуп,
Сейир игиди жашагъан!*

*Муратынга толу жетип,
Нечик игиди жашагъан!..*

Бирде Зуфар назмуларында жашлыкъы бла ёхтемлене, жа-
рыкъ умутларын, жюрек тасхасын жашырмай, тизгинлеге сый-
ындырады, аланы жарыкъ макъамлы этеди:

*Къууанчдан толу – мени жюрегим,
Кӛатында олтуруп турама.
Ийменч сӛзлеринг, кӛара кӛзлеринг –
Барын да тюшюм сунама.*

(«Тюбешиу»)

Бирде уа аны башын мудах сагъышла, жюрегин а тынгы-
сызлыкъ бийлеп да кӛоядыла, нек дегенде «насып, ырысхы,
жашау ууахты – белгисиздиле хар инсаннга» («Ӕсингдемиди,
бир жол кӛонакъгъа...»). Ол себепден жашны сабыр ауаз бла
айтылгъан къадардан тилеги эшитиледи:

*Жашлыкъ, сен мени атып кетме,
Ӕмилик ат жыкӛгъанлай.
Кӛарт-кӛарыусуз, тишсиз этме,
Хатам жетмей тургъанлай.*

(«Жашлыкъ, сен мени атып кетме...»)

Иги кӛууумлу Зуфар жашау жарыкълыкъына, огъурлу-
лугъуна кӛууаныргъа ашыкӛгъанлыкъгъа, айтханыбызча, жа-
зыуу анга кюйсюз «саугъа» хазырлап эди: аны «атхан тангнга
салам бере», «муратына толу жетип», «оюлмазлыкъ журтла
ишлеп», «суйгенине гюл узата» туруп насыбы болмады...

Зуфар, къадарны огъурсуз оноун жюрегинден сезе, жашау-
ну алдаулугъуну юсюнден жазады:

*Къоюп кетдим, сиз къалдыгъыз,
Жашлыкъ жылларым.
Тюшюмдеча алдадыгъыз,
Жюрек къылларым.*

*Сунуучуем ёмюрлени
Тюрленмей барлыкъ,
Жаш жылла уа – тау кёллени
Ичинде балыккъ...*

(«Жылла»)

Кесини къысха жашауунда Сарбашланы Зуфар, атын миллет адабиятда, маданиятда да айтдырып, кёзден-кёлден да кетмезча ыз къояргъа жетишгенди. «Анала» деген назмусуна кёре жазылгъан жыр бюгюнлюкде да таулу тиширыулагъа айтылып тургъан алапат гимнди. Битеу да жер башында аналагъа, ала-ны «бешик тутхан къолларына» махтау бере билген Зуфарны жюрегинде суймеклик сезими, ана сютню татыуу, тазалыгъы да аны ма бу назму тизгинлерине тюшюп къалгъаннга ушайды:

*Гюл къысымча, жюрегими саугъагъа,
Келтиргенме жырым бла, анала,
Махтау болсун бешик тутхан къоллагъа –
Ёмюрлени тутуругъу болгъанла!*

*Ёз къабынын къол аязда сакълагъан,
Сабийим деп, кече-кюн да жокълагъан,
Къол жылыуу дарман болгъан жарагъа, –
Ёмюрюгюз узакъ болсун, анала!..*

Зуфар ананы сыйлы сыфатын чыгъармачылыкъ төрüne чыгъаргъанды («Анама», «Анала»). «Кюн ахшы болсун, анала!» деген назмусунда дуняны битеу аналарына да алгъыш сёзюн айта, «жюрек къылымын» кенг кереди, «жашау къууанч, ёмюр юлош» берген тиширыулагъа тилегин жыр-гъа бёлейди:

*Мен жырымы алып келгенме
Танг жарыгъыны нюрюнде...
Мен жырым бла къонакъма сизге, –
Мамыр жашау-гъа къалала!
Дуня жарыгъын бергенсиз бизге, –
Кюн ахшы болсун, анала!*

Зуфарны назмуларында жыр деген ангылам терк-терк къатланады. Ол къурагъан тизгинле жырланыугъа тартынадыла.

Аллай ёлномсюз юлгюледен бири Зуфарны «Жашлыкъ» деген назмусуна кёре къуралгъан жырды: ол миллет музыка искусствобузда унутулмазлыкъ, не заманлада да кесини философия магъанасын, аны бла бирге уа лирикалыгъын да тас этмезлик чыгъарма болуп къалгъанды. Тюркде жашап, ишлеп тургъан жерлешибиз, жазычу Мызыланы Къаншаубий бу назмуну, кёчюрюп, кёп санлы тюрк халкыгъа саугъа этгенди, Зуфарны атын да Ата журтундан кенге айтдыргъанды.

Зуфар жазгъан назмулагъа ариу макъамланы белгили фахмулу композитор Жеттеланы Мустафир салгъанды, аланы Жанатайланы Исмайыл ариу ёню бла айтханды. Аллаи жырланы санында «Студент жылла», «Мамырлыкъ» деген жырла да болгъандыла.

«Жашлыкъны» эс этип окъусанг, анда Зуфар кесини жашауун, ажымлы къадарын бир жашырын белгилени кючу бла суратлагъанын ангылайса:

*Къоюп кетди жарты жолда жашлыгъым, –
Жашауумда бек зауукълу заманым.
Тенгизлени кенглигинде толкъунум,
Жокъду энди сени табар амалым...*

Жашау череги тохтаусузду. Ол, тумалап, биргесине кёп затны элтеди. Алай Зуфарны аты жууукъларыны, ахшы тенглерини, аны таныгъанланы-танымагъанланы, саулай да миллетини эсиндеди, нек дегенде жаш поэт кесини инсан борчун жарыкълыкыгъа, насыпха къууум этиуде кёргенди:

*Таза ниетни буйругъу бла
Жырлай келгенме къонакыгъа.
Хар таулуну ауазы бола,
Жырын элтирге узакыгъа...*

(«Салам алейкум, таулула!»)

Зуфарны чыгъармачылыгъында айырмалы сыфатладан бири – тангны сыфаты – окъуучуну эсин бийледи. «Хош кел, огъурлу танг!» деген назмусунда «огъурлу танг», «сары танг», жангы, жарыкъ кюнню, келир насыпны, толлукъ муратланы белгисича, эстетика магъанадан толуду:

*Хош кел, огъурлу тангым,
Ёмюрюмю бир кюнню!
Сен дуния жарыгъым,
Келир кюнюмю нюрю...
Атхан тангнга салам бере...*

*Сары тангны нюрюнде
Келтир бизге насыпны!
Санга тубей хар кюнде,
Табайыкъ къууанчлыкъны!*

Миллетине, туугъан жерине айтылгъан баш алгъышладан бири поэтни «огъурлу тангынг атсын» деген фикириди. Сёз ючюн, «Булунгугъа» деген назмуда ачыкъланнган оюм аны тынгылы фахмусуна шагъатды:

*Гоппайны жыл саныча,
Ёмюрюнг алай барсын.
Хар палахдан сакъланыргъа,
Огърулу тангынг атсын!*

Танг къарангыдан жарыкъгъа ётдюрген кёпюрча, жашлыкъны жырыча, «ёмюрню жарыкъ кезиуюча» суратланады. Аны сыфаты кенг магъаналыды: ол къарангы кечени бла жарыкъ эрттенни араларында заманны белгилеп чекленмей, миллет тарыхны къыйынлыкъ бетлерин алышындыра келген жарыкъ жашауну илишанычады. Лирика жигит, кёчгюнчюлюк азапдан къутулуп, туугъан жерини «таза хауасы» бла эркин солуйду, аны жюрегинде къууанч сезим бла байламлы назмула да къанатланадыла:

*Танг ахшы болсун, таулула!
Къууанчлы кел, эрттенлик!
Нюрю тёгюлген танг бла
Башлансын жашау кенглик!*

(«Танг ахшы болсун, таулула!»)

Жарыкъ жулдузу замансыз ёчюлген, «жашлыгъы жарты жолда къоюп кетген» жаш поэтни чыгъармачылыкъ хазнасы отуз жылны ичинде заманны ауур жюгюню тубюнде басылып тургъанды. Кеч басмаланнган эсе да, Сарбашланы Зуфарны «Ёмюрюмю бир кюню» (2010) деген жангыз китабы, аны фахмусуну ёлюмсюз эсгертмесича, малкъар адабиятны хазнасында сыйлы жерин тапханды. Бюгюнлюкде Зуфарны алгъыш назмулары, жырлары, сыйлы къонакъча, «таулу юйлеге жарыкъ салам бла киредиле» (Мокъаланы Магомет).

САРБАШЛАНЫ Алёна,
филология илмуланы доктору

САРБАШЛАНЫ Зуфар

ХОШ КЕЛ, ОГЪУРЛУ ТАНГ!

Хош кел, огъурлу тангым,
Ёмюрюмю бир кюню!
Сен – дуния жарыгъым,
Келир кюнюмю нюрю!

Таулу киши къонагъын
Бет жарыкълы алгъанча,
Кенг-кенг ачып къабагъын,
Хант къангала салгъанча,

Сюйюп, къучакъ кереме,
Ачып кёкюрегими.
Юйден чыгъа келеме,
Къабыл эт тилегими!

Сары тангны нюрюнде
Келтир бизге насыпны!
Санга тюбей хар кюнде,
Табайыкъ къуанчлыкъны!

* * *

Кече да, кюн да кёрюнюп турады
Сени бет сыфатынг кёзюме.
Назмуларыма нюрюнг урады,
Жолукъмай къалсам да кесинге.

Бюгюн а сени ашыра келгенме,
Кече шошлугъунда биргенге...
Эринлеринги жылыуун билгенме, –
Жетген а жокъду билгеннге!

* * *

Бир ариу сёз да табалмадым, излеп,
Сюймеклик жырла алгъандыла барын.
Акъылым жетип да жазалмам, эслеп,
Сёз хуржунумму?! Туююлдю къалын.

Алай кӱолума уа алгъанма кӱалам,
 Жазар ниетлиме санга бир салам.
 Ариулугъунгу назмумда санамам,
 Уучума деп да кӱарылгъач аталмам.

Кӱгюрчюн кӱанатлы жюрек тауушум
 Эшитилир назмумда, иги тынгыла.
 Кӱыйынды жашау жолумда ауушум –
 Кӱадар болушур, сен тюз ангыла.

Адам дунияны, элия жарыккъча,
 Кӱысха заманына болады ие.
 Сау ёмюрлени ма биз жашарыккъча –
 Алданма, жылланы бошуна ие.

* * *

Нек тыйылгъанын эркин солуууму
 Билалмай кӱалгъанем, ызынгдан кӱарай.
 Санга бергенли жюрек жылыууму,
 Турама, келлик кюнлени санай.

Ким биледи, кӱадар тюбетирми бирде?
 Ахшы умутнуча сакълайма аны.
 Кӱрмей кӱалсам да сени ёмюрде,
 Эсгерирсе, тилейме, Сарбаш Зуфарны.

КЮН АХШЫ БОЛСУН, АНАЛА!

Сюйген жырымы алып келгенме
 Танг жарыгъыны нюрюнде.
 Жюрек кӱылымы сизге кереме,
 Сабийлик ауаз – ёньюмде.

Мен жырым бла кӱонакъма сизге, –
 Мамыр жашаугъа кӱалала!
 Дуния жарыгъын бергенсиз бизге, –
 Кюн ахшы болсун, анала!

Бешикге сабий бӱлеген кӱолла,
 Кӱан башлыкъла да жуугъансыз.
 Сиз, жигитлени да эрлик жолгъа
 Ашыра, азмы чыкӱгъансыз?!

Жашау кѳууанчым, ёмюр юлюшюм
Сизсиз болмазед, анала.
Мен барыгѳызгѳа салам береме, –
Кюн ахшы болсун, анала!

* * *

Чапхыч атда кёз тутдурмай
Баргѳан жашча элимде,
Уучу огѳун терс кѳутултмай! –
Тапдыргѳанча жерине,

Сюймеклик да жол кёл алад,
Киши андан ычхынмаз.
Тауда, тюзде бирча барад,
Жарты жолда тыйылмаз.

Кетмезлик кѳонагѳынгды ол,
Тенгим, анга ахшы бол.
Санга уа кечмем мен бу жол, –
Терк талчыкѳгѳанса сен, онг кѳол!

* * *

Жашлыкѳ, сен мени атып кетме,
Эмилик ат жыкѳгѳанлай.
Кѳарт-кѳарыусуз, тишсиз этме,
Хатам жетмей тургѳанлай!

Ашны татыуун чыгѳартхан
Ёхтем заманымса, жашлыкѳ!
Жашаугѳа жарыкѳ кѳаратхан
Ахшы умутумса, жашлыкѳ!

Тау сууну да аллын тыйып,
Чыракѳла жандыртхан жашлыкѳ
Сабанлада тирлик жыйып,
Элпекли жашатхан жашлыкѳ!

* * *

Сен кесинг эшитмеген сёзлериме –
Кѳуруда эсимде тургѳанынга ийнан!
Кёз-кѳаш бермей озгѳаныма уа ийнанма,
Мен сени суймейме десем да, ийнанма!

* * *

Дунияда кѐп жыр эшитдим,
Ашыра бу жылланы.
Ахырында уа оюм этдим –
Сайларгъа бешик жырланы.

ЭЛИМЕ

Мен сени эсгереме, унуталмайма,
Сенсиз – кюнум да жылча кѐрюнеди.
Кѐп кюрешгенликге, ычхыналмайма:
Суймеклик тузакъ мени бийлеги.

Да не хайыр озгъан жауунну къуугъандан,
Алай мен, тѣзалмай, жокълайма, кечир.
Жокъ эди игиси къол жуугъандан,
Ол таукеллик да манга къачан келир?

Тенгден жашыргъан болмаучу эди сѣюзом,
Санга ниетими жашырдым андан.
Эрча суюлди, бой салдырмады тѣюзом –
Жаланда ажалды сыйырлыкъ жандан.

БУЛУНГУГЪА

Мен дуниягъа жаратылып,
Ауазым сенде эшитилди.
Ана сютден ѳпкем къалкъып,
Кюн биринчи кѐрюндю.
Жер бетинде ал атламым
Болдунг ѳмюр жолума.
– Анам! – деп, алгъа айтханым
Сенде болгъанды, мында.

Ма бюгюн мен, ол жылланы
Эсгере, къарай санга,
Ашыгъып келген санланы
Бошладым орамларынга.

Гоппайны жыл саныча,
Ўмюрюнг алай барсын.
Хар палахдан сакъланырча,
Огъурлу тангынг атсын!

Ныгъышда къартла олтургъан –
Таулу адет – бурунгу.
Намыс юйлерин толтургъан
Туугъан элим Булунгу.

ТЮБЕШИУ

Къууанч хапарла эшите турайым
Шо жашауунгдан, ишингден.
Мен сени излеп къайда табайым,
Узакъ кетгенме элингден.

Экибиз бирге барыгучу жолчукъ –
Шорхалы сууну боюнунда.
Сенича ариу ёсген болурму
Таулу ананы къолунда.

Тюбешир кюнле жете келелле,
Ашыгъып жолгъа чыгъайым.
Биргеннге иште, жашау юлюште
Санга нёгерлей къалайым.

Къууанчдан толу – мени жүрегим,
Къатынгда олтуруп турама.
Ийменч сёзлеринг, къара кёзлеринг –
Барын да тюшюм сунама.

МЕНИ САЙЛА

Бир мени, бир мени сен сайла,
Къыйнамам ёмюрде жанынгы.
Жалын этмей жанарма санга,
Жылыта къышынгы, жайынгы.

Булбулла жырлагъан кезиуде,
Тансыкълайма сенде ауазны.
От жукълайды кюйген кесеуде,
Тюшюнде жел суна аязны.

Жел суна аязны, жел суна.
Мен кесимме, кесим, ол кесеу.
Отуму жукълата жаз суула,
Къайгъыгъа жол кесе, жол кесе.

Мен сениме, сениме саулай,
Аллынга муратынг келгенлей.
Бир мени, бир мени сен сайла,
Жалын этмей жансам кесеулей.

Балтадан да, отдан да къача,
Ол эки кёзюнгден къабына,
Ичимден жүрекни да ача,
Мен жашайма санга табына.

Къыйнамам ёмюрде жанынгы,
Кюл болгъунчу жанарма санга.
Жылыта къышынгы, жайынгы,
Бир мени, бир мени сен сайла.

БИЗНИ БАЙЛАГЪАН

Жарады бизни байлагъан –
Бир жаны сенсе аны.
Ма олду бизни сайлагъан –
Бир жаны менме аны.

Акъны айыргъан къарадан
Жан къайгъыны сурады.
Саркъады къаны жарадан,
Жокъду тохтар мураты.

Кетдиле мажалла, кертиле.
Кетселе да, умут келтире.

Сехлени да кенгнге кердиле,
Насыпны уа бизде кёрдюле...

* * *

Билмединг сен не арый, не тала да,
Хар бир адамны сюерге кьалгъанда.
Энди аякъ тюбюнгде жер таяды...
Ала уа – алгъынча, кьарын кьайгъыда.

* * *

Сууукълугъунг болду манга жардам.
Сууукъса да – ачитмайды жарам.
Жашайса сен, жүрегими жара,
Ачитмаса, сау болмайды жара...

* * *

Тонну кийип келсенг да сен чюйре,
Кёкде жулдузуму да ёчюре.
Бютюнда бек сюер ючюн тийре,
Жюрегинге тюйре мени, тюйре.

Башха тауну кеси тауу суна,
Чыдам
керек кюнде тауусула,
Жауларыбыз бизге – тенгсиз дерле,
Арабызда суугъа – тенгиз дерле...

ЭНИСЕЙ

Сормайса, ансы айтырем –
Жаз келсе, терекле чакъгъанын.
Сормайса, ансы айтырем –
Жел урса, гюлле нек акъгъанын.

Тар Босфорда да болгъанем,
Эслегенем анда бир ариу.
Не насыпдан да толгъанем,
Артха кьалмай кьайтырча кьарыу.

Ким болгъанын ол биледи,
Тюрк кьызчыкъды, аты – Энисей.
Сау аламны да бийлейди,
Жюреги тюз бизни Енисей.

Нюр – тийреси, нюр – кеси да,
 Кёзюне къарасам, уяла.
 Энди тюшюм бир келсин да,
 Къыстарыкъма кери, уяна.

Энди айтмам, сорсала да,
 Жангы ай орналгъан орамда,
 Къыл къобузну сокъсала да,
 Нек айтама таулу орайда.

ТЮЗ ОЮМ

Сюймеклик сингнген болса жүрегинге,
 Тюз оюм узалмайды жүгенине.

Бирда жокъду дей эдим сенден ариу,
 Жокъду дей эдим сенсиз жашар къарыу.

Жашаргъа уа онг чыкыгъан эди бизге,
 Кюн да нюр ие эди жерибизге.

Ол нюрден кёзлерибиз бирден къамай,
 Чыдамгъа чаба эдик, алып къама.

Башыбыз жетишмеди хыйсапларгъа –
 Баш болду ийнагъыбыз хыйлалагъа.

Тохтады кёзюбюзню къамагъаны,
 Тохтады жарабызны къанагъаны.

Хынычы болуп къалгъанды халыбыз,
 Сюймеклик туююдю энди ханыбыз.

Энди сен кёрюп да болмайса мени,
 Батдыра, тюзлюк батханча, кемени.

Энтта тюз оюм узакъды биягъы.
 Терсликни уа бир ауурду таягъы.

Ол оюм бизде болалмаса алчы,
 Жашаунуча, ётмеги да – бир ачы.

* * *

Келгендиле оноучула,
Халкъны мюлкюн тонаучула.

Этин чийлей ашаучула,
Къалай суйсе жашаучула.

Уят да, бет да жокъ болду,
Хыйлачыдан тийре толду.

Аямагъан къартны-жашны,
Ёксюзледен сермей ашны.

Тоялмайын ашап тургъан,
Келди төрге Аллах ургъан.

Бешишлерин бизге атай,
Болуп къалды ёге ата.

Къара десенг, ол акъды дер,
Бирни айтып, бирни этер.

Неле болса айтылгъанлай,
Къалды халкъым атылгъанлай.

Къайнамайды къазаныбыз,
Эшитилмейди азаныбыз.

Былай барса къадарыбыз,
Тюкге тиймез мадарыбыз.

* * *

Къол аяз файда келтирмейди бир жукъ,
Сен анда жүрегинги да элт туура.
Къол аяз бир къысылсын да – жундурукъ...
Дуния былай, тюрленмейин турса.

* * *

Айтханымдан ары таймам,
Хар зат иги, хар не тамам.

Кёзбау эте ариу айтмам,
Алай къыйын кюнде атмам.

Санга иги болгъан хар ким –
Жүрегиме дарман, хаким.

Сюеме демей, бол къаты –
Жашауубуз келмез къайтып.

Къыйынды бюгюн тюз къулгъа,
Ушай суусуз къалгъан къуугъа.

Алгъа чабып баргъан жарлы
Алгъа кёрюр алда жарны...

Къыйнама бу жол кесинги,
Барын да жый да эсинги –

Акъыл угъай, насып сайла,
Къалыр ючюн жерде саулай.

Саулукъ туююл эсе дойна,
Къарыуунга кёре ойна.

Кимге ариуду жалгъашхан,
Кимге уа кючдю жарашхан.

* * *

Санга къадар берген ууахтыгъа
Адамлыкъны салгъанса ёлчемге.
Бир жан базмаз сени ууатыргъа –
Билесе да – ёлмезсе ёхчеге...

* * *

Ким жарлыды, ким а байды.
Ким сабырды, тынчды, ким ёртенди.
Ким сакъатды, ким субайды.
Ажалгъа уа ким да, не да тенгди.

* * *

Башынгы кётюр да,
Ким эсе да сун да кесинги,
Оюлур кёпюр да,
Муратха жолунг да кесиле.

* * *

Не бийик болса да тау,
Не къыйын эсе да жол
Аны тёппесине,
Кишиге да этмей дау,
Къаячы ёрлейди,
Жукъ да алмай эсине.

* * *

Телилигинг сенде – байлыкъ,
Болалмайса акъылбалыкъ.
Къамичиден къача эсенг,
Бурулмайса хайнюхча сен...

* * *

1

Бетинг да бир тюрлюдю, бир жугъур жара,
Къарачайны къадау ташыча бир къара.

Менден сен бюгюн не излейсе,
айт, ачыкъ –
Ётмек сенде, менде да энтта да – ачы...

Сыйынмайса
къадар санга салгъан жолгъа.
Кел, энди бол сабыр,
жууаш да бол жоргъа.
Хайыр,
хата да жокъду бюгюн бёрюден,
Ары къайда жууукъ болгъанды бериден...

2

Аз тартсанг да – ауурчукъ,
Кёп этесе дауурчукъ.
Кимди сени кёоймагъан,
Ит къанынгдан тоймагъан?

Къан жугъу кёолларынгдан,
Гудуда кёолайынгдан
Энди келмейди бир жукъ,
Кенг болду да хар жууукъ.

* * *

Сен ушама парийге,
Кеч болгъанды, бар юйге.

Жулдузла да чыкъдыла,
Жарыргъа ашыкъдыла.

Барындан да эм жарыкъ,
Хар къайда да жарарыкъ

Жулдузунг – юйде ана,
Бетинден кюнюнг жана.

Бек сюеди сабийин,
Жюрекде жангыз бийин.

Бош ушайса парийге,
Кеч болгъанды, бар юйге.

* * *

Эсге алмай аппа айтханны,
Унутдукъ тобагъа къайтханны.

Къартынгы къарыуу – сёзюнде,
Жашынгы уа кючю – тёзюмде.

Жанымдан да жууукъ жууукъла –
Бир бирге хатерсиз, сууукъла,

Душманнга да, жаугъа да жырлай,
Бир бирни ашаргъа хазырла.

Биз жашайбыз, жашаумуду бу?
Эшикни ачалмазча жабыу,

Тёреге айланды да къалды,
Алдадан тюзюбюз да талды.

Тыш, жалгъан саналады тенгнге,
Кёзюбюз кёргенни да женге.

Жанында орналады жауунг,
Кюлкюге бурулады дауунг...

Эсге алмай аппа айтханны,
Унутдукъ тобагъа кайтханны.

Къартынгы къарыуу – сёзюнде,
Жашынгы уа кючю – тёзюмде.

КЮРТ

С. Соколкиннге

Адам болгъан ёхтем эсе,
Орус болгъан да – ёхтемлик.

Дуниягъа къоркъуу келсе,
Кишиликегге этер тенглик.

Тёзе-тёзе кетер да ол,
Бирден айтыр тюзюн-терсин.
Тауда да
 курт алады жол,
Бу къар жауа эрикдирсе...

* * *

Таякъ – алгъа атламынг –
Алай тиер тийгенде.
Базыныргъа адамынг
Кёрюнмесе тийреде.

Жангы жылынг келтирсин
Уллу кючюн арыусуз.
Айталмайса кертисин,
Гитче болсанг,
 къарыусуз.

* * *

Алгъынча суймейме,
 аны билесе.
Анга ийнанмасанг, ийнанма,
 энтта да керти,
Жюрегими
 алгъынча сен бийлейсе,
Алай
 башхалагъа да ачылады кирити...

* * *

Тёппелери оюла,
Этеклери оюула,

Аргъы сыртда къаяла
Борбайланы къыярла.

Сакълайдыла шашханны,
Мыйыдан ажашханны.

Башларына къар жаууп,
Тюплеринде сакъ жауун.

Тау тенг болур ёзеннге,
Кёкден жулдуз юзгеннге.

Ётюрюг а кимге бойсунады?
Аны билмей кьалдыкъ жукъудан.
Ол кесин темирден бош сунады,
Эсленеди бети жууукъдан.

Этилсе бир бирге ийнанмазча,
Кертиге ётюрюк табылыр.
Бир бирге кьарасакъ, ийманнгача,
Тюзлюкге да алдау табыныр...

СЫЙЫРМАЙМА

Сен мени сюемисе,
Сюймемисе огъесе?
Жанымда сюелмейсе,
Жанымда жукъ жогъ эсе.

Кёлюнге жеталмайма,
Аллай бир бийикди да.
Ал атлам эталмайма,
Хар халинг кийикди да.

Жулдузла жанадыла,
Кёк налтек оюучады,
Къайгъымы жаядыла –
Сюйгенинг оюнчады.

Сёз берип, артха алгъан
Ёз кесингсе бу жерде.
Умутла битеу – жалгъан,
Чачыладыла желде.

«Кёзюме кьара бери,
Сен эсенг да жан дарман,
Зат да сунма абери,
Ызынгдан чабып бармам», –

Деп айтса да жүрегим,
Буйрукъгъа сыйынмайма.
Кьолунгдады жүгеним,
Аны мен сыйырмайма...

* * *

1

Кетедиле заманла:
Иги бола аманла,

Аман бола игиле,
Болмачыгъа ийиле.

Ахча санап терлеген,
Итде битни тергеген.

Сюйгенлени сюргенле,
Сюргенлени сүйгенле.

Къазанлаша, юйлеше,
Къырал мюлкню юлеше.

Алдан келген мардала
Сёдегейге бардыла.

2

Муратла оюлдула,
Умутла жоюлдула,

Мадарла къоюлдула,
Мардала союлдула.

Не да бош – тюп баш болду,
Жюрегинг ташдан толду,

Борбайынг жумушады,
Кёрге төр да ушады.

Ышандыкъ кока сёзге,
Не этгин башха ёзге?

Ашыкъды хар ким төрге.
Ийнаннган – бизге төре...

* * *

Жорукъдан да таймай,
Ишимден да талмай,
Бир да шош жашайма,
Кёлдегин айталмай...

КЪАЙДА МАНГА

Къайда манга андан жууукъ,
Алай ол – буз кибик, сууукъ.
Анга къысха жолум – тузакъ,
Жулдузлагъача, бир узакъ.

Къайда манга андан татлы,
Жарыйды, кюнча, къууатлы.
Алай андан келген жарыкъ
Ажалымады жарарыкъ.

Къайда манга андан таза,
Жарсыууму жангы жаза:
Кёкде – Аллах, жерде – патчах,
Эки кёзю – эки палах.

Къайда аныча жумушакъ,
Алай эталмайбыз ушакъ,
Эки кёзю – эки огъум,
Къышха этедиле согъум.

Къайда манга андан ариу,
Эсге келмез ахыр ауруу,
Къадарымда эски жазыу,
Тюшлериме келген жазым.

Къайда манга андан къаты,
Ансыз къайгъым къайда къалды!
Эки кёзю – эки алдау,
Кимге – алдау,
манга уа – дау...

Онгузлукъну къадарды дей,
Жолу-къолу да тарды дей,
Жюгенлени да бошладыкъ,
Мадарладан да бошадыкъ.

Къайда манга андан халал,
Бирде – тузлу,
бирде уа – бал.
Эки кёзю – эки къама,
Айтхан сёзю ачы къаба.

ЁЗДЕНЛАНЫ Абдуллах

Барын столгъа салып,
Анамы уятханбыз.

Атам анга саугъагъа
Чилле жыйрыкъ алгъанды.
Мен ишлеген суратны
Да къатына салгъанды.

Жарыгъанды анамы
Бети бюгюн, жай кюнча.
Аны ариу къарамы
Къууандырады, гюлча.

Битеу элде да жокъду
Мени анамдан иги,
Ишлеген жеринде да
Махтайла тирилигин.

Мен да бек кюрешеме
Аныча адам болургъа.
Бюгюн аны байрамы –
Эркинди ол солургъа.

ТОПЧУГЪУМ

Топ-топ, топчугъум,
Тёгерекди тончугъунг.
Къызгъылдымды бетчигинг,
Жумушакъчыкъ этчигинг.

Топ-топ, топчугъум,
Сыйдамчыкъды жолчугъунг.
Ойнадым, зауукъ этдим,
Бек арыды къолчугъум.

Топ-топ, топчугъум,
Ариу, сыйдам жолчугъунг.
Тюйюлгенден тоймадынг,
Менде къарыу къоймадынг.

Топ-топ, топчугъум,
Чабып жетгенди жукъум.

БИЗ БИР ИШЧИ ЮЙЮРБЮЗ

Биз тёртеулен болабыз:
Атам, анам, Лейля, мен.
Эгечим – сабий садда,
Мен – тёртюнчюге ётген.

Атам агъач устады,
Анам – кийим тигиучю.
Лейля да гинжисине
Минчакъчыкъла тизиучю.

Мен а, чаганы алып,
Жай кюн бахчагъа барып,
Аны хансын артама,
Юйге арып къайтама.

Атабыз да арыйды,
Алай бети жарыйды,
Ишден къайтып келгенлей,
Юйде бизни кёргенлей.

АНАМА САУГЪА

Атам бла кенгешип,
Бюгюн эртте тургъанбыз.
Отоуланы тазалап,
Гюллеге суу къуйгъанбыз.

Татыулу аш этгенбиз,
Сора чай къайнатханбыз.

Келчи, сен да бир тынчай, –
Кёкден жылтырайды ай.

СУРАТЧЫКЪ ИШЛЕДИМ

Тамата къарындашым
Узатды къарындашын:
«Ма, ишле сен суратчыкъ –
Не ёгюзчюк, не атчыкъ».

Олтурдум да столгъа,
Ишледим мен суратчыкъ –
Бир акътуякъ тор атчыкъ,
Узункюулакъ жоргъачыкъ.

Къарады къарындашым,
Ышарды, булгъап башын:
«Бек ариу эшекчикди,
Аперим санга», – деди.

КЮЧЮКЧЮГЮМ

Аппа келтирди манга
Бир ариу акъ кючюкчюк,
Сютчюк къуйдум да анга,
Тоюп жатды акътюкчюк.

Ой, кючюгюм, кючюгюм,
Терк ёссюн сени кючюнг.
Ич сютчюк, ич хурчюкъ,
Жукъла да, эт хур-хурчюкъ.

Сен уллучукъ болгъанлай,
Биз фермагъа барырбыз,
Экибиз да кютерге
Къой сюрюучюк алырбыз.

Ой, кючюгюм, кючюгюм,
Терк ёссюн сени кючюнг,
Бёрюлени къууарса,
Къойланы къорууларса.

КИШИУЧУГЪУМ

Кишиу, кишиу, кишиучукъ –
Бир ариу жылытюкчюк.

Боюнчугъун сыладым,
Тас этдим да жилиадым.

Кишиуум аны эшитди,
Мур-мурчюкъ эте, жетди:
«Мияу, энди алай этмем,
Къатынгдан кери кетмем».

Ышыды ол башчыгъын
Мени жалан бутума,
Къаймишледи санчыгъын,
Чёгюп къалды къатыма.

Кишиуум ма аллайды,
Ёшюнчюгюн жалайды.
Сютчюк келтирсе анам,
Кишиуну кърулай къоймам.

НАЗЫ ТЕРЕКЧИК

Сюеледи сыртда
Ёребаш терекчик,
Юсюне жабышып
Кёп жашил ийнечик.

Ол жашил терекчик
Хорлатмайды желге,
Тамырларын терен
Жибергенди жерге.

Терекчик къоркъмайды
Къаты боранладан.
Къар аны сакълайды
Ачы сууукъладан.

Бирде орналады
Байрам отоулада –
Сабийлеге къууанч
Жангы жыл тойлада.

БИЛМЕЧИ АХМАТЧЫКЪ

Не сейир, не алапат,
Къайда ёсгенди Ахмат?
Келтир десенг салтаны,
Алып келир балтаны.

Кёргюзт десенг чёмючно,
Келтирир ол чёгючно.
Берчи десенг ашыкьны,
Узатады кьашыкьны.

Кьайсыды десенг айыу,
Ол бёрюню кёргюзтюр,
Тор атны орунуна уа –
Кьызыл кьолан ёгюзю.

Бешжыллыкь Ахматчыкьгьа
Кюледи эгешчиги,
Юч жылы толмагьанды –
Алай биледи хар затны.

ТЕЙРИ КЬЫЛЫЧ

Кёк кюкюреди,
Сакь жауун жетди,
Ол тегерекни
Кьаты жибитди.

Кёп да бармайын,
Жауун тохтады,
Чыгып булудан,
Кюн да кьарады.

Табийгьатдагьы
Тюрсюнле бары
Жьыйылгьандыла –
Кьарагьыз ары.

Кьызыл, кёк, сары
Эм башхалары,
Жия болгьанлай,
Сырт башларында

Тизилгендиле,
Мылы кёгюнде,
Жим-жим жылтырай,
Кёрюнедиле.

БАЛ ЧИБИН

Танг аласын сезгенлей,
Кьаягьа кюн тийгенлей,

Жортууулгьа чыгьаса,
Гюлню жауун сыгьаса.

Арымайса-талмайса,
Керексиз айланмайса.
Бюгюн этер ишинги
Сен болжалгьа салмайса.

Ишлейди хар бир санынг,
Темирден болур жанынг.
Биргенге ууунг, балынг —
Кьайдан жьыяса барынг?

Татыуун унутмайды
Балынгы ашап кёрген.
Ууунг да уллу дарман —
Саусузгьа солуу берген.

САБАН ЧЫПЧЫКЬЛА

Жаз башы келеди,
Жылыга жерни.
Кюн кьызыу тиеди,
Жарытып элни.

Жашил болгьандыла
Ёзенле, тёшле.
Элде барадыла
Жаз башы ишле.

Ашыкь ойнайдыла
Элде жашчыкьла.
Жетдиле мычымай
Сабан чыпчыкьла.

Акьсыл ёшончюкле,
Ариу кёксюлчюкле –
Кьуртла излейдиле
Жипи кёлчюкледе.

Терекле чакьсала,
Кьуртла да чыкьсала,
Табийгьатны сакьлай
Биледиле ала.

КЁЗЧЮКЛЕРИ ЖЫЛТЫРАЙ

Сабийчикле школдан,
Ойнай, тынч келедиле,
Къарт Жемият суу алып
Баргъанын кёредиле.

Ма, сумканы ал, Ахмат,
Бусагъатдан жетейим,
Жемиятны челегин
Мен арлакъгъа элтейим, –

Деп, Мухаммат, сумканы
Къойду да нёгерине,
Къартны челегин алып,
Ашырды юйлерине.

– Ой, аперим, жашчыгъым,
Узакъ ёмюрлю болгъун,
Къылыгъынгы жаратдым,
Уллу насыпдан толгъун...

Эшитмегенча этгенди
Жашчыкъ аны айтханын.
Кёзчюклери жылтырай,
Кёрго эдинг къайтханын.

ЖАЗ БАШЫ ЖАУУН

Кёк кюкюрейди къаты,
Тауланы гюрюлдетип.
Сакъ жауун да келеди,
Бийик сыртладан ёгюп.

Брхыла саркъадыла,
Топуракъ, зыгъыр ташый.
Кёпчюйдюле ёзенле,
Жауун суучукъла татый.

Ашыгъышып, жашчыкъла
Ташыйдыла ташчыкъла.
Ишлейдиле кёлчюкле
Эм ариу кёпюрчюкле.

Кёлчюкде жюзедиле
Къагъытдан къайыкъчыкъла.

Къууанып кюледиле
Жаланаякъ жашчыкъла.

ЫННАДА КЪОНАКЪДА

Мен жашайма шахарда,
Ыннам а — бир тау элде,
Суху черек боюнунда,
Батырла туугъан жерде.

Мен ыннагъа барама
Жай солугъан кезиуде.
Окбур заманым жетсе,
Къайтып келеме кюзде.

Къалай ариуду тауда
Чууакъ кюнде табийгъат,
Минип жортургъа суйсенг,
Табылады эшек, ат.

Барды кёкбаш эшеги
Ата къарындашымы.
Чюеллеп, жыгъып мени,
Кёп ачытды башымы.

Алай бирда къоркъмайма
Ол хайырсыз жоргъадан,
Къышха отун ташыйма,
Кёкбашха жюклеп, таудан.

КЪАШХА ТАЙЫМ

Аппам саугъагъа бергенди
Бир аламат ариу тайчыкъ.
Мангылайында къашхасы –
Чууакъ кёкде толгъан айчыкъ.

Узун иничке бутчуклары,
Тик тургъан къулакъчыкълары,
Къундузча, жылтырай сырты,
Чыммакъ-акъ туякъчыкълары.

Жалкъасы – таралгъан жибек,
Ёшюнюнде – ёхтем жүрек.
Кёзлеринде жилтин ойнай,
Къатына кишини къоймай.

Ма, кьашха тайым, биченчик,
Андан сора аша жемчик.
Жюрюшчюгонг – тѣбенгичик,
Чапханчыгъынг – кьаты желчик.

Эки жылдан чариш болса,
Бек алларында келирбиз,
Бу жерледе бир кишиге
Оздурмабыз биз экибиз.

АКЪСЫЛ ТЕКЕ

Барды бизни аппаны
Ариу акъсыл текеси.
Къарыулуду ол кеси,
Мюйюзлюдю тѣппеси.

Сакъаллы ѳхтем теке –
Сюрюу аллында жери.
Аркъасында ол мени
Элтеди ары-бери.

Гумхотчугъун сыласам,
Ол боюнун узатады,
Ачыуланса, сыртындан
Мени жерге атады.

Пырх-чырх этип, аллымда
Аякъларын кьагъады.
Таякъ алып сюелсем,
Кѣзлери от чагъады.

Аллына бичен салсам,
Ачыуу терк кетеди,
Боюнун сылап, минсем а,
Чюеллемей элтеди.

Акъсыл теке бла мен
Бек иги шуѳхлабыз,
Биз сюрююню кютерге
Аппагъа болушабыз.

МЕНИ ЫННАМ

Билемисиз, кимди ыннам?
Врачды ол, кѣпню кѣрген.

Огъурлуду мени ыннам –
Адамлагъа саулукъ берген.

Уруш отунда ѳтдюле
Ыннамы жаш жыллары,
Ёлюмден кьутхардыла
Кѣп солдатны кьоллары.

Ыннам, орденлерин тагъып,
Чыкъса байрамда орамгъа,
Жаш да, кьарт да, сейирсинип,
Къарайдыла бу адамгъа.

Мен да, ѳхтемленип, аны
Къатында атлайма алгъа,
Быйыл жетгенди жыл саным,
Къууанып барлыкъма школгъа.

Эте ыннамы ыразы,
Окъурма дайым «бешлеге»,
Аныча билимли болсам,
Жарарма мен да кѣплеге.

КЪОНАКЪ БЛА КЮЗГЮ

Бир кюн Къонакъ кюзгюде
Кирли бетчик кѣргенди, –
Кимни бети болур бу,
Не жакъгъанды? – дегенди.

– Бетин жуумайын, манга
Къарагъанны сюймейме,
Кирли бетни кѣрсем а,
Ышармайма, кюлмейме, –

Дегенди кюзгю жашха. –
Терслигинги элесенг,
Бетинги жуууп келсенг,
Ийнакълай да билирме.

АНА ТИЛИМ

Ана тилим, туугъан тилим,
Тѣрт аякъланып баргъанда
Окъуна, мен сени сюйдюм.
Ыннам кьоюнуна алгъанда,

«Ариу балам, чууакъ кюнюм», –
Деп, кёзюме къарагъанда,
Мен къууандым, жарыкъ кюлдюм –
Ол ийнакълагъанын билдим.

Хар кимни да ана тили
Ана сютю бла бирге
Терен сингип къаннга, жаннга,
Кетмей къалады ёмюрге.

Бираз уллуракъ болдум да,
Жюрюп башладым школга.
Ана тилни хайырындан
Чыкъдым билим берген жолгъа.

Андан бери кёп суу саркъды,
Ана тилим – жол нёгерим.
Ёз тилинги билмейсе деп,
Айтмазла мени тенглерим.

Кеси тилин сансыз этип,
Башха тилге сукъланнганны
Жокъ арталлыда жюреги.
Билирге суйгеннге аны,

Бир кишини дауу жокъду.
Неңча тилни билсенг да сен –
Ана тилге болушлукъду,
Терен билимге жетерсе.

Ана тилим – ёхтемлигим,
Сенсиз этмез заман мени.
Жашарса сен ёмюрлеге,
Къууандыра тёлюлени.

НАРТИА

(Баргъаны)

ЖЫЙЫРМА БИРИНЧИ КЕСЕГИ

НАРТ КЪАРА-ШАУАЙНЫ ЖИГИТЛИКЛЕРИ

КЪАРА-ШАУАЙ «БАРСА-КЕЛМЕЗДЕ»

Шауай бла Гемуда ура-бере кетелле,
Жети жол айырылгъан бир ёзеннге жетелле.

Нарт, орта жолну сайлап, хаман жорта киреди,
Ол бир зыккыл жашчыкъны ачы жилий кёреди:

– Нек жилийса, – деп сорад, – не болгъанды, эй, улан?
– Жашайем, – дегенди ол, – мен атам, анам былан.

Жумушха ийген эди, уой, экисин да хан,
Ала къайтмай туралла, олду мени жилиятхан.

Батыр, ма бу жол бла кетгенлерин билеме,
Алларына къараргъа мен кюн сайын келеме.

Анда уа тогъуз башлы эмегенле жашайла,
Жолукъгъанларын, тутуп, къой этинлей ашайла.

Ол жерни аты «Барса-Келмез» деп, ма алайды,
Жигит, ары барма сен, баргъан анда къалады.

– Къоркъма, мен эмегенле излей жолгъа чыкъгъанма,
Сылыкъланы кёбюсюн къопмаз кибики жакъгъанма.

Сау эселе, мен атанг-ананг бла къайтырма,
Атыш-тутуш ишледен санга хапар айтырма.

Нарт Шауай Гемудагъа барад аякъ алдырып,
Чыгъаргъады акъылы эмегенлени къырып.

Эмегенле жагъада эрише тура элле,
Къол таш атып демлеше, дауурдан къыра элле.

Нарт батырны кёргенлей, уллу-уллу сёлеше,
Бютюнда къозгълдыла, атын, кесин юлеше.

Тогъуз эдиле ала, жетиси – къарындашла,
Экиси уа – эгечле, къызгъыл-сары тюкбашла.

– Ишигиз кьолай болсун, чийбыдыр менгиреуле,
Сора жол тыйып жарау этелле сизде деуле?!

Мен билип, оюн этген ныгышланы сайлайды,
Нарт Элде адетибиз, кылыгыбыз алайды.

– Не келеди адетден? – дейд тамата эмеген. –
Жол сакълайбыз былайда, башхад да биз излеген.

Сеничаланы тутуп, къарыуларын сынайбыз,
Хорлатханланы жыртып, кесибизни сыйлайбыз.

Кёп болмайын, экеулен кьолубузгъа тышгенди,
Къазаныбызда уа кёп адам эти бишгенди.

Арыкълалла да ала, эт алдыра турабыз,
Бир кесекден аланы жез къазаннга урабыз.

Бзларындан къарарыкъ адамланы сакълайбыз,
Иги болду келгенинг, бюгюн тоюп жукълайбыз.

Хайда, кьошул оюннга, къарыуунгу кёрейик,
Сени ашардан алгъа, бир кесек безирейик.

Шауай: – Болсун! – дегенд да, кьол ташны сермеп алгъанд,
Нарт жаланда атаргъа жарым къарыуун салгъанд.

Кьол таш а антау тенгли, уллу къара таш эди,
Нарт Шауай а алп жигит, пелиуан да жаш эди.

Жамчысын да тешмей, ол кьол ташны быргъап ийгенд,
Кёзкёргенден аууп, таш бир къая жухха тийгенд.

Оспар эмегенлени кьуругъанды жанлары,
Харам жүреклеринде сууугъанды къанлары.

Ала, бир бирин малтап, баш ургъандыла анга:
– Керти нёгер болурма, – дегенди бири, – санга!

– Ахшы къатын болурма! – дегенди бир тишиси.
– Кьул-къазагъынг болурбуз! – дегендиле бешиси.

– Къарауашынг болурма! – дейд башха къыз, жалына,
Кечер эсе деп, ала жыгъылалла аллына.

– Ийислиле, келмегиз биригиз да къатыма,
Биринг а жангы кырдык салсын тулпар атыма.

Къалгъаныгъыз аллымда, – дейди, – сатыр тизилсин,
Къачаргъа умут этген кьутулмазлыгъын билсин!

Нарт жашха къарыулары жетмезлигин билдиле,
Эмегенле, бек къркъуп, аллында тизилдиле.

Ол аш салгъан алп атны нохтасындан тутханды,
Гемуда уа Шауайгъа былай эт деп айтханды:

– Желкелерине аз-маз сырпын тартып къроярса,
Деу суюклери эрип, барысын да жоярса.

Къара-Шауай Гемуда айтхан кибик этгенди,
Жангыз бирлери кълып, ол гузаба этгенди.

– Элт мени кълагъызгъа! – деп, нарт буюргъанды, дейд,
Эмегенни ызындан кълагъа баргъанды, дейд.

Аны тёрт кълбыргъасы бирер кълчырым болуп,
Кенг, уллу арбазлары адам суюкден толуп.

Шауай деу эмегенни, уруп, башын алады,
Сора сырпынын, сылап, дейд, кълнына салады.

Нарт жашчыкълны атасын, анасын да табады...
Аланы кърюп, жашчыкъл алларына чабады.

Андан, атланып, Шауай нарт элине кълйтады,
Деу санлы атасына толу хапар айтады.

АЛИКЛАНЫ КЪАЙТЫУЛАРЫ

Пелиуан Къара-Шауай – нарт Дебетни туудугъу,
Алп Алауганны Минги тауда ёсген уругъу.

Жашлыгъындан башлап, ол айланыргъа суюгенди,
Артыкълыкъл этгенлеге кълулу ауур тийгенди.

Жаз башында нарт жолун Уллу тюзге салгъанды,
Анда бир уллу элге, дейд, тюртюлюп кългъанды.

Ары-бери бурулмай, гюрбежиге баргъанды,
Салам берип жашлагъа, Шауай былай соргъанды:

– Элде киши кърюмей, адамыгъыз кълйтады?
Анга жашладан бири: – Сабанда! – деп айтады. –

Биз, ишибизни бошاپ, былай солуй турабыз,
Энди уа, кезиулешип, хаман салта урабыз.

Былай уллу санлыса, кълчюнг да алай болур,
Салтачыбыз арыгъанд, болуш, бир кесек солур.

– Кётюралмаз! – деп бири масхараргъа къалады,
Жукъ да айтмай жашлагъа, нарт салтаны алады.

Бир ургъанлай, тѣшно да, темирни да кюл этед,
Алайдан жаш-къуш къауум гузаба къачып кетед.

– Бу ким болуп келди? – деп бир бирине соралла,
Нарт батырны кесине жукъ айтыргъа къоркъалла.

Элиреги: – Ныгъышда чал къартлагъа айтайым,
Оноуларын билип, – дейд, – мен ызыма къайтайым.

Къартла бек чамландыла гузаба келген жашха:
– Биз – бир халкъны урлугъу, болуп барабыз башха.

Башсызла, сиз къонакъны нек сынаргъа къалдыгъыз,
Элибизге сиз уллу, кетмез айып салдыгъыз.

Къонакъны алгъа сыйлап, хапар алай соралла,
Сизнича билмечиле бизге къайдан чыгъалла?!

Гюрбежиге баргъанды сора къартладан бири:
– Аланла, къолай болсун ишигиз! – дегенд тири. –

Узакъ жерледен къонакъ жаш келгенин билгенме,
Жигитни сыйлы къонакъ этерге деп келгенме.

Тарпанны жашла эркин тѳой сабаннга уралла,
Шауайны Уллу Къонакъ Юйге элтип баралла.

Ашай-иче, нарт батыр сѣлешед былай айтып:
– Жууукълукъну сеземе, жюрегим сизге тартып.

Бир аслыкъдан болурбуз деп кѣлюме келеди,
Айтмаса да жюрегим, не эсе да биледи.

– Биз нартлабыз, – дейди къарт, – Аликланы бутакъдан,
Онсегиз жыл болады, биз келгенли узакъдан.

Нарт элни таматасы нарт Алауган болгъанды,
Ол, къатынсызлай къалып, эмеген кыыз алгъанды.

Эмеген а – хамашхар – бизни ашап башлайды,
Эл къоркъады да, жерин кече бла ташлайды.

Сен эшитип, саумуду, Уллу Тейри налатын
Берлик, неда шаумуду мухар эмеген къатын?

– Мен нарт Алауган бла ол къатындан туугъанма,
Эшта, жюрегим тартып, сизге келип къалгъанма!

Жокъ болгъанды эмеген, элде – жангыз кесибиз,
Уой, къуру журтда къалып, бек къыйнайды эсибиз.

– Къууандырдынг, – дейди къарт, – бал жакъдынг кѣлюбюзге,
Эйра¹, кѣтюрюлейик, къайтайыкъ элибизге!

– Суююнчю! – деп, жашчыкъла орамлада чабалла,
Журтларына къайтыргъа нартла бирден къобалла.

Да, узакъ жол къоратып, нартла элге кирелле,
Юлерин, халжарларын, арбазларын кѣрелле.

Нарт Алауган халкъындан жүрек кечим тилейди,
Эллерине биягъы бийлик этип тебирейди.

Тыпырлары сууугъан юйледе от жагъалла,
Оюлгъанны жангыртып, сабан иште чыгъалла.

Элде кѣп болду ариу, кюн кѣзюн да къамата.
Энди деу Шауай эди нарт оюнда тамата!

КЪАРА-ШАУАЙ БЛА ЮЧ СИБИЛ ЗАТ

Бир эрттенликде Шауай агасына келгенди:
– Атам, бер манга изми, жумушум бар, – дегенди. –

Ана жууукъларымы таныр заман болгъанды,
Юйден чыкъмай тургъандан тѣрт саным да талгъанды.

Элхур ёзеннге барып, барны-жокъну кѣрейим,
Тулпар Гемудагъа да жол зауугъун берейим.

– Балам, – дейди Алауган, – анда адам жашамайд,
Аз да эмеген къылыкъ нарт къылыкъгъа ушамайд.

Элхур ёзеннге баргъан керти ахырзаманды,
Ары жеталгъан батыр Нартда бек аз болгъанды.

Бар, барама дей эсенг, алай сакъ бол кесинге,
Жыйын болуп чабарла эмегенле юсюнге.

Тулпарын, жууундуруп, арпа бла тойдурду,
Жол аллында къабаргъа, ол бир ирик сойдурду.

Къара-Шауай сырпынын къылкъайракъгъа биледи,
Тейри-Ханнга жал бара, болушурун тиледи.

¹ *Эйра* (межд.) – къууанчны белгилеген сѣз.

Тау жерледе кыйналып, бара-бара кетгенди,
Аты бла кьутургъан кьобанладан ётгенди.

Бара-кете, нарт батыр кенг ёзеннге киргенди,
Атасы айтхан Элхур бу болгъанын кёргенди.

Ёзенни ортасында бир зат букью этгенди,
Къара-Шауай олсагъат ары жортуп жетгенди.

Жетсе, юч деу эмеген сопакълаша туралла,
Тереклени кьобарып, бир бирлерин уралла,

Къызыл къанла къусдура, доммайлача ёкюрюп.
Олсагъатдан тохтайла, Къара-Шауайны кёрюп.

– Ишигиз кьолай болсун, эй, гондай эмегенле,
Не ючюн жетгендиле сизге бу аман кюнле?

Асланлача талаша, ёзенни къан этгенсиз,
Бир биригизни сояр халгъа къалай жетгенсиз?

– Эй, адам улу, туугъан кьардашлабыз ючюбюз,
Тюнелели туйюше, кюйюп къалад ичибиз.

Атабыздан юч сыйлы зат къалгъан эди бизге,
Юлешалмай аланы, чапдыкъ бир бирибизге.

Келишдик да, хорлагъан хорлагъанына кёре
Сайлар деп ол затладан, кьол таш атдыкъ юч кере.

Алай юч кере да тенг атханбыз, – дегендиле.
– Талашырча сиз былай, ол затла неледиле?

– Сибил бёркню кийгеннге тунузакълыкъ¹ келеди, –
Дейди бири, – дуньяда не болгъанын биледи.

Душман чабарыкъ болса, умутларын ояды:
Бичимлерин алгъадан баям этип кьояды.

Экинчи зат жантауду, аны кючю алайды:
Тартхан жеринге кийик мал жыйылып къалады.

Ючюнчю – жылтырауукъ, ариу кийиз къамчиди,
Аны сейирлиги кёз кёралмагъан кючюдо.

Къамчи бла къатылсанг, не суйсенг да этеди,
Не улуу жюкню да ол кёз къакъгъынчы элтеди.

– Да, ала уа бек ахшы, керекли затладыла, –
Дейди Шауай, ышара, – хау, алапатладыла.

¹ Тунузакъ – боллукъну билген.

Кёрсегиз а, тьююшмей, бир башха амал этип,
Сёз ючюн, келирмегиз ол уллу таугъа жетип?

Былайгъа жетгенигиз сайлагъанын аллыкъды,
Алай-алай этсегиз, тьююшюгюз къаллыкъды.

Шауайны акъылына ала разы болдула,
Ючюсю да, жел этип, тау таба къууулдула.

Нарт улан, атдан тюшюп, ол юч затны алады,
Ары-бери да бура, жаш сагъышха къалады:

– Тейри, ким да алданыр бу аламаат затлагъа,
Была бек керекдиле душманы кёп нартлагъа,

Алай рахатлыкъ келмез бу затла болгъан жерге,
Туугъан къарындашла да жау болурла ёмюрге.

Хау, къанданды быланы кёз кёрмеген ызлары.
От этгенди да Шауай, аланы айтхад ары.

Уой, алайлай тютюнден чартлагъанды юч шайтан,
Сора, къычырыкъ этип, къачхандыла алайдан.

Аланы кёрюп, Шауай тюз этгенин билгенди,
Жел этип баргъанланы ызларындан кюлгенди.

Ол кезиуге юч да деу букъу этип жетелле.
– Эй, къайда затларыбыз?! – деп гузаба этелле.

– Майна, къачып баралла, сау тийреге хахайлай,
Сюрюгюз! – дегенди нарт, ызларындан тууайлай.

Ючюсю да бир болуп, чапхандыла, къыжырап,
Алай нарт Къара-Шауай кетмегенди, сылжырап.

Чапхандыла батыргъа, къобарып бирер терек:
– Эй, ана къардашларым, сабыр этсегиз керек!

Зинзиуар – мени анам! Сиз эгечден туугъаннга,
Эй, былаймы тубейсиз, къонакъ бола тургъаннга?!

Жууукъланы таныйым, элтигиз журтугъузгъа,
Агъаларым, къоркъмагъыз, – дейд, – тиймем жугъугъузгъа.

– Ха, Алауганны къаны, бютюн суююп сояйыкъ,
Кёбюбюзню къыргъанды атанг, жыртып къояйыкъ!

Къара-Шауайгъа ала гюрюлдешип чапдыла,
Чапдыла да, батырдан ажалларын тапдыла.

Жууукъларына бара, жарты жолдан къайтмады,
Анда этген затларын атасына айтмады.

КЪАРА-ШАУАЙ БЛА БЕЛГИСИЗ АТЛЫ

Нарт Шауай жангыз кеси жортууулгъа тебрегенд,
Жолда сауут-сабалы жаш адамгъа тюбегенд.

Кимлигин айтып батыр, дейд, хапар соргъанд анга,
Ол жангыз атлы кемсиз къуаннганд пелиуаннга:

– Тура эдим тюберге суйюп санга эрттеден,
Башымдан басып тургъан бир борчуму этерден.

Аз да болмай эсимде, тюбешип къалдыкъ жолда,
Бир къыйын жумуш мени чакъырады да алда,

Бек тилейме, батыр, сен кимлигими сорма, – дейд, –
Болушлукъ керек манга, уой, жанынга къорма! – дейд.

Экиси кетип бара, ат орун кёреди нарт:
– Нек турады чачылып? – деп соруу береди нарт. –

Мен алгъаракъда бери жумуш бла келгенем,
Былайда уллу жылкы рахат отлай кёргенем.

– Деу эмегенле бла къазауат этгенме, – дейд, –
Бауну чачып, жылкыны къууалап кетгенме, – дейд.

Бара-бара, кёрдюле узакъда бир къаланы,
Суу бойнунда отлагъан алтынжал жылкыыланы.

Жаш Шауайгъа: – Мен жылкы иесин ёлтюрейим,
Хорлаялмасам, – деди, – кычырып билдирейим.

Алай айтып, арсарсыз къалагъа киргенди жаш,
Кёп демлешгенден сора, керегин бергенди жаш:

Ол эмегенни къутукъ башын къыйпап къойгъанды,
Ташын къоймай ташында, къаласын да ойгъанды.

Сора: – Жылкыгъа бир деу ажир сакъ къарайды, – дейд, –
Жылкы жаланда аны ызындан барады, – дейд. –

Жылкыларын къорургъа бек жарайд иесине, –
Къутуруп чабып къалад тыш адамны юсюне.

– Сора мен Гемудамы ажирге жиберейим,
Ол ажир аны къалай хорларыгъын кёрейим.

Нарт Шауай Гемуданы бошлагъанды жылкыгъа,
Ачы кишнегенд ажир, аллына чабып чыгъа.

Гемуда да ажирге бир арсарсыз чапханды,
Жете келип, ол аны жалкъасындан къапханды.

Нарт Шауай, жетип, нохта салады да ажирге,
Жылкыны, толкьунлатып, терк сюредице бирге.

Жылкыны сюре, артха кьарап айтад нёгери:
– Бир мазаллы эмеген кьууулуп келед бери!

Жаш, тыялмай ол деуню, Шауайны болушдурад,
Нарт, жете келип, деуню бойнуна кьылыч урад.

Жаш терк окьун чёмючюн кьан шорхагьа тутады,
Кёл кенгдире, кир кьанын тогьуп-тогьуп жутады.

Нарт батырны кьайгьыртды жашны алай этгени:
– Ай жаш, нек ичесе, кьой, ёлтюреди кьан сени!

– Жаш тьююлме, кьызма, – деп, ол улан жарыкь кюлед,
Такьыясын тешед да, толкьун чачы тёгюлед. –

Жигит, бар эди мени тёрт батыр кьарындашым:
Тёрт жарыкь тийген кюнюм, тёрт да таяныр ташым.

Бир биринден аламат батыр жашла эдиле,
Была бла демлеше, барысы да ёлдюле.

Ант этгенем аланы, амал табып, жояргьа,
Адам ашаучуланы кьанларындан тояргьа.

Эмеген кьан ичгенге дарман жокьду, билеме.
Сау бол, болушдунг манга, ыспас эте, ёлеме.

Сени хайырынг бла толтургьанма антымы,
Ёлюгюмю басдырып, кьантарыса атымы.

Кьыз алай айтыр-айтмаз, кюнча ышара ингил,
Жан бергенди, сууукьла жетип, ёчулгенча гюл.

Бушуу эте, адетде кьызны басдыргьанды ол,
Кьантаргьанды да атын, журтуна тутханды жол.

Жылкыны да аллына этип, элге кьайтханды,
Кьызны ата-анасын нарт табаргьа айтханды.

Артда жюрюп, айланып, кёп жерлеге жетгенди,
Толмай кьалып мураты, улуу ажым этгенди.

КЪАРА-ШАУАЙ БЛА КЕСИН ЁЧГЕ САЛГЪАН АРИУ

Алауганны жашы Шауай айтхылыкь батыр эди,
Батырлыкьы – кишилиги, эмда алп аты эди.

Бир ариу кьыз кесин ёчге салгьан хапар билгенди,
Билгенди да, ол кьыз тургьан бек кьалагьа келгенди.

Хуна – кьала тегереги, бир терезе ачылып,
Адам башла кьазыкьлагъа тура элле чанчылып.

Бир кьыз алпха терезеден ышармышлап кьарайды.
– Эй, ариу кьыз, неди ёчюнг? – деп, жууабын сакълайды.

– Атам токъсан тогъуз жигит жашны башын алгъанды,
Ол жюзюнчю базыкь кьазыкь, баям, санга кьалгъанды.

– Аман аууз ачдынг, алай кьоркьуу кирмез ичиме,
Сен хыйланга базаса, мен – акъылыма, кючюме.

– Сора ханнга ханбийчеси не этгенин бил манга,
Ол ханны да не этгенин, не буюргъанын анга.

Жерде ханла, ханбийчеле аз тюйюлдюле, аны,
Тары кьапха бюртюк атып, тап дегенча – айтханы.

Нартны жети бутакълыгъа¹ келтиргенди бир кюн жол,
Къара-Шауай ойлашханды: кьайсы бла барсын ол?

Алтысыны адам жюрюй тургъаны баям, туура,
Къыйыр жолну кырдык басып, аз-буз эслене тура.

Аны сайлап, тохтамайын, батыр бара бергенди,
Бир эмеген деу кьатынны ол жол жамай кьргенди.

Шауай анга: – Анай, анай, – дейд, – ишинг кьолай болсун!
Эмеген а: – Балай, балай, – дейд, – бар умутунг толсун!

Адам тюбеп иш кьалса деп тишлерими билеем,
Женгил балай болуп кьалдынг, этерими билеем!

– Бир эмеген тюбермед деп, мен Тейриге тилеем,
Эртген сайын, тюз кьопханлай, сырпынымы билеем.

Женгил анай болуп кьалдынг, да, охо, келишейик,
Сюйсенг – тутуш, сюйсенг – атыш, окъланы юлешейик.

– Угъай, – дегенд эмеген а, – мен – анайма, сен – балай,
Сора кьанлы душманлача биз тюйюшейик кьалай?

Кюнюн теге айланганнга ушамайса, былайда
Не жюрюйсе? Алай менден не хазна болсун файда.

Нарт Шауай ишин айтханды, сагъышлы болуп кьатын:
– Таматама бар, – дегенди, жолгъа тюзетип атын.

¹ Бутакълы – жол айырылган жер.

– Сау бол, амма, ана тукбум жууугъума ушайса,
Бир айт манга, бу таш жолну не хыйсапдан жамайса?

– Жашым жылкыы сюреме деп кетгенди да, сакълайма,
Тайла бу жер жарылганнга кетмез ючюн жамайма.

Къара-Шауай деуню уллу эгечине ашыкыгъанд,
Ол да нартны эм тамата эгечине ашыргъанд.

Нартха уллу эгечлери: – Биргеме бир келчи, – дейд,
Къара-Шауай бла бирге бийик тѳбеге ѳрлейд. –

Кѳремисе, ол узакъда жылтырагъан къалады,
Бир хан анда жашагъанлы, бир ауукъ жыл болады.

Мен билмейме андан сора кеси жашагъан ханны,
Хайда, ахшы жолгъа, балам, – деп ашыргъанд уланны.

Къара-Шауай, ары барып, саламлашханд хан бла.
– Ахшы улан, жумушунгу, – дейд, – айтырса тамбла.

Нартны къонакъ этгенди хан, бийчеге уа, уруша:
– Итлеге аш бер, кесинг да ол тегенеден аша! –

Дегенлейин, бийче, итлей, хуп-хуп этип ашайды,
Нартны сейир халын кѳрюп, хан хапарын башлайды:

– Жерим, элим уллу болуп, тюшөөд айланыргъа,
Биягъыча керек эдим узакъгъа атланыргъа.

Юйдегими жумушчусу жаныма къайгъы салат:
«Жумуш бла юйден кетсенг, ханбийченг кеси къалад.

Билемисе кече мында ханбийченги этгенин?» –
Дегенлейин, эштип къойдум жүрегими тепгенин.

Ингир ала юйге къайтып келеме да, къарайма,
Не этерик болур къатын деп, ташадан марайма.

Къала тюбю юйден бир деу эмеген чыгъып келед,
Анга жарыкъ тюбей, къатын хаман юсюне ѳлед.

Кирелле да акъ къалама, тѳшегиме жаталла,
Къучакълашып, бир бирине ийнакъ сѳзле айталла.

Танг атханлай, деу эмеген кетер жолун табады,
Мени кѳрюп, къыжыракълап, ѳлтюрюрге чабады.

Сырпын бла сермейме да, ауур жаралы болад,
Бир мазаллы эди да ол, менден къачып къутулад.

Бу саякъны андан бери гатча итлей тутам,
Итле бла ашатама, ит оруннга атама,

Къара-Шауай ханны уллу жийиргеннгенин кӛргенд.
Сора ариу кызыны ёчюн ол ханнга айтып бергенд.

– Эй-я, сора ол къалада кьойма бир жаны барны!
Анга, баям, ол эмеген айтханды бу хапарны.

– Ариу кызыны ёчге салып, жигитлени жыялла,
Эталмагъан сылтау бла, союп, ашап къоялла.

Хан жеринден хыны турду, кӛзю, сӛзю къутуруп:
– Жигит эсенг, ол къаладан бир жан кетмез къутулуп! –

Шауай кызыны къаласына боран этип жетгенди,
Ол къалада бир сау инсан кьоймай, кырып кетгенди.

КЪАРА-ШАУАЙ БЛА ЭММЕЧЛЕ

Жъара-Шауай, атлы болуп, чачын аяз тарайды,
Кимни, нени кӛреме деп, тӛгерекге къарайды.

Къарап, тюзде жангыз ёсген деу терекни кӛреди,
Гемуданы ары буруп, чаба-жорта береди.

Жетеди да, нарт, тулпарын солутургъа къантарып,
Ауанада таянады, кеси да жолдан арып.

Ол юч сейир алма кӛред, ючюсю да башхала:
Бири – жашил, бири – акъсыл, бири да – кызыл-ала.

Терек кеси, алмала да тюрлю кӛрюнюп нартха,
Батыр улан сейир этгенд: – Къара бу аламатха!

Гемудасы, тынгылатып, нартха былай айтады:
– Ол жашилин ашагъаннга жылдан жашлыкъ къайтады.

Акъсыл алма, – дейди, – къатын ауруулары кьууады,
Андан къапхан къаратоннга тулпар бала тууады.

Къызыл алма къазауатчы уланлагъа болушад,
Андан къапхан душманлагъа залим болуп согъушад.

Къара-Шауай алмаланы ючюсюн да юзгенди,
Тулпарына миннгенлейин, ол бир къайгъы сезгенди.

Алайлайын юч да атлы кыжырашып жетелле:
– Нек юздюнг, – деп, – алмаланы?! – уллу къаугъа этелле.

Бири, жете келгенлейин, дертин нартха бурады,
Ол, кылычын жылтыратып, бойнун марап урады.

Нарт, ийилип, кылыч аузун башы бла иеди,
Араларын таплыкь бла айырыргъа сюеди.

Ат а нартха: – Ол ючюсю сени не хазна аяр,
Сырпынынгы чыгъармасанг, башынг къап кибик таяр!

Къара-Шауай, мычый турмай, деу сырпынын сууургъанд,
Анга жара тюшюргенни сурх шибля кибик ургъанд.

Бирсилери, нартдан къоркъуп, тешгендиле бёрклерин,
Окъа чачлы батыр кызла ачхандыла бетлерин:

– Аллах-Аллах, – дегенди нарт, – башым бедишлик болду,
Билмегенлей, сырпынымдан жаш тиширыу жоюлду!

Алай айтып, нарт батырны кёлю окъун толгъанды,
Сакъалыны бир жаны да, къарча, чыммакь болгъанды.

– Бизни сыйлы жерибизге ырхы кибик жетгенсе,
Бу терекни алмаларын юзюп, палах этгенсе,

Эммечлебиз¹, ханбийчеге жашау берген ол эди.
Аны кемсиз кючю тозмай, хорламлагъа жол эди, –

Дегендиле кызла, – энди ол жараусуз терекди,
Аны ючюн, батыр, аны адурургъа керекди.

– Эй, кечгинлик, аскер кызла, терслигим уллуду бек,
Билмей этдим, ёсе берсин – биягъы чагъар терек.

– Жети жылгъа ол юч алма эте эди; энди, – дейд
Бири, – чакъмаз, алма этмез: жау кюлу жетгенди, – дейд.

Ол кезиуде, жер гуулдап, къанатлыла гузаба
Учхандыла: аскер келе болгъанды ала таба.

– Ыхы, энди ханбийчебиз ийматынгы юйюрюр,
Кётюрюр да, жерк къазыкълай, уруп, жерге кийирир!

Къачсанг иги эди, алай энди уа жетер кысха,
Не да болсун, батыр улан, хыны этме хан кыызгъа.

Жууаш болсанг, азап берип, ачы ёлюм сынатмаз,
Тёрт санынгы отда кыызгъан темир бла сылатмаз.

Алгъа бизни ёлтюрлюкдю, келепен таякьды кыыз,
Ким биледи, кюн жашатыр сени: бек саякьды кыыз.

¹ Эммечле – эр кишилеге къажар аскерчи кызла; амазонки.

Атлы аскер терк жетгенди, букъу этип, обукъдан:
– Башсыз гырайт, – дегенди ол, – терк аллымда тобукълан!

Мен айтхылыкъ ханбийчеме, сен а – бош бир жер кири!
Кесинг да къайдан чыкыгъанса, айт, – дегенди, – терк бери?!

Алмаланы хапарларын билгенде уа, элия
Чартлагъанды кёзлеринден, окъ атхан кибик жая.

Эки къызны тутдурургъа башлагъанлай, аланы
Алларына сюелгенди: – Терекден алмаланы

Мен юзгенме, аскер бийче, ачыуунгу манга бур,
Ол къолунгда сырпынынгы тилингча ойнат да сур!

Аллай оспарлыкъ арталда къутуртуп ханбийчени,
Къара-Шауайгъа чапханды: – Бусагъат, – деп, – мен сени!..

Алай атдан чартлап, жерге къалай тюшгенин да къыз
Эсегинчи, эр къойнунда силкиннгенди амалсыз.

Эммеч аскер, ханбийчеге окъ тиер, къылыч кесер
Деп, абзырап тургъанлайын, былай сёлешгенди эр:

– Намысыма келишмейди къызла бла урушхан,
Билип хата этмегенме, бийче, болма гурушха, –

Кюбесин да, къылычын да нарт тешип атханд жерге:
– Энди, бийче, – дейд, – эркинсе не сюйсенг да этерге.

– Эй, къутулур умут этме, кечаллыкъ туююлме, нарт,
Жан сакълар сылтау излеме, башха оюлум да бард. –

Кююш сурун тартханды да, бир эмеген сыфатлы,
Бир мазаллы, темир санлы, темир къанатлы атлы

Терк жетгенди да, чапханды, кёрмей батырны жукъгъа,
Сора демлеш башланнганды, ханбийчеге зауукъгъа.

Кёк жашнагъан сунар кибик, от чагъа къылычлары,
Къызадан къыза баргъанды алчагъыр¹ къылыкълары.

Жукъ эталмай киши кеси, темир аты да нартха,
Бхтырыла башлагъанды сур къазауатчы артха.

Темир адам жаннган кёмюр кибик къызыл болгъанды,
Жауун жетип, тылпыу эте, ол къурушуп къалгъанды.

Къыз аскерин бурлукъ эди нарт батырны юсюне,
Алай кёзю къарагъанд да, хайыр этгенд кесине.

¹ Алчагъыр – демлешчи.

Бир тенгизни кыйырында, жашил агъач талада,
Сыйлы кьонакъ болгъанд батыр жарыкъ мермер кьалада.

Отоуланы байлыгъындан не чомарт да кёз алмаз,
Алтын-кюмюш – тепсилери, саууту – накът-налмас.

Тюрлю-тюрлю дамлы ашла, ичерик сыйыннгысыз,
Батыргъа кеси кьарайды, – аскербек да, хан да къыз.

Сёз да айтмай, сыйынады къыз аскер оноууна.
Ханбийче алып кетеди кьонакъны отоууна.

Эммечле да, бирер жесир улан бла безирей,
Кьалгъандыла, узакъ кёкде Чолпан жулдуз кезирей...

Ариу санлы эммеч бийче, нарт батыргъа бюсюреп,
Буйрукъ халда сёлешгенди: – Сен мында кьаласа! – деп.

Эриксем а мен санга да этиучюмю этерме,
От кьойнумда кюерсе да, суугъа быргъап кетерме.

Къара-Шауай, атын жерлеп, сёлешгенди бийчеге:
– Унутмасам, келирме, – деп, – энта да бир кечеге.

Нарт уланны жиберирге кёзю, дейд, кыялмады,
Алай кючю-сёзю ётюп, батырны тыялмады.

Къайтып келе деу терекни, кыйналса да, аудургъанд,
Сора тулпар Гемудасын Нар Эли таба бургъанд.

Келе келип, алмаларын атасына бергенди,
Бир жыл озуп Алауганны жаш жаш болуп кёргенди.

КЪАРА-ШАУАЙ БЛА ТЕНГИЗ ЭМЕГЕНЛЕ

Нарт халкъ жерде айтылгъан жигит тукъум окъ эди,
Батырлыкъ бла Нартха жетген бир да жокъ эди.

Айлана кетип, нартла заманы бир къайтмазмы,
Уой да, тангыбыз жарып, кьууанч бла атмазмы?

Бек кёп эди нартланы жылкылары, кьойлары,
Жаз башында болгъанды оюнлары, тойлары,

Усхуртуклары чариш кьурургъа суйгендиле,
Нартлагъа билдиригиз деп жашла иейгендиле.

Онбешкюнлюк чаришди деп айталла нартлагъа,
Жарау этдирип, кьурмач бередила атлагъа.

Атасына баргъанды Шауай изми тилерге,
Усхуртукланы чариш къолайларын билирге:

– Атам, Гемуда бла кёп жерлеге жегенме,
Жаннган тауладан, уллу тенгизледен ётгенме.

Усхуртуклада тукъум-тайпа чариш боллукъду,
Анда хорлагъан жигит уллу махатау аллыкъды.

Атам, мен бек сиеме къошулургъа чаришге,
Юйге сугъулуп тургъан тенг туююлмюд бедишге?

– Тулпар жашым, чаришле болуучулла бизде да,
Хорлагъанла сыйлы ёч алыгучулла бизде да.

Бармай Хазар тенгизге, жокъмуду мында оюн,
Артыкъ айланганланы ишлери болмаз доюн.

Мудах болдунг дейме, бар, батиямы берейим,
Алай берир аллында мен бир зат билдирейим.

Башха анадан туугъан бар эди жети жашым,
Аланы жарсыуларын эте, чал болду башым.

Ёсе келип, бир озгъур, залим жашла болдула,
Халкъны тонап, кеслерин кимден да баш сундула.

Харам къанлары озуп, дейд, халек эсирдиле,
Усхуртукланы уллу жылкъыларын сюрдюле.

Ызларындан, къууулуп, терк жетгенди Сосурукъ,
Алтысын да алайда гунч этгенди Сосурукъ.

Жангыз Тауас къалгъанды, балам, ол жети жашдан,
Кишиге хата этмез ол, асыры жууашдан.

Энди Усхуртуклары бизни бла жаудула,
Жарашырыкъ эдим мен, чыкъса, бир сылтау бла.

Ол тукъумну терслиги барды деп, мен билмейме,
Аны ючюн дертленип, къажалап сюелмейме.

Бар, барама дей эсенг, кесинги уа танытма,
Андан кете туруп да, айтханамы унутма.

Къара-Шауай чаришге къатышыргъа тебрегенд,
Гемуда, кетип бара, батыргъа былай дегенд:

– Усхуртуклагъа тенгиз туюю бла барды жол,
Энди чынтты сынаугъа чыгъаса: алп, эр да бол!

Къара-Шауай, ашыкъмай, кюнбатыш таба кетди,
Бара-бара, чырмаусуз Къара тенгизге жетди.

Мычый турмай, Гемуда тенгизде эркин жюздю,
Ызындан толкъунланы ол толан-толан тизди.

Суу тюбюнде балыкъдан артха къалмай барады,
Суу юсюнде желкенден башха болмай барады.

Тенгизде бир тамаша, сейир чариш кёрелле,
Тенгиз эмегенлени ызларындан сюрелле.

Эмегенлени жетип, Шауай озуп барады:
– Хазар тенгизге элтген жол къайдад? – деп сорады.

Эмегенле кёзлери от бутакъла аталла,
Кеслерин кючден тыя, нартха былай айталла:

– Эки тенгизни къошхан дорбун тешик алайдад,
Алай ары эркинлик биргебизгед, былайдад.

Тенгизни ол жанында нарт оспарла туралла,
«Суу тонгузла!» – деп, бизни къозуталла, уралла.

Сен да аладан бири болурса деп шеклибиз,
Нартла бла жабуз да, биз алагъа дертлибиз.

Аны ючюн биз сени ол тешикге иймейбиз,
Юсюбюз бла эркин ётеринги суймейбиз!

Нарт болат къылычына сабыр узала тебирейд,
Аты анга: – Ашыкъмай, хыйсап этип кёрчю, – дейд. –

Хыйла бла болмаса, биз былайдан ётмебиз,
Къарыу бла былагъа биз бир зат да этмебиз.

Женлери жокъ, кёзлери налмас ташдан къатылла,
Аны ючюн былагъа къылыч бла къатылма.

Къанатларындан башха санлары да сюекди,
Былагъа башха амал, башха мадар керекди.

Мен бу тенгиз тюбюнде ары-бери чабайым,
Суу букъусун кётюрюп, мен кёзлерин жабайым.

Ат кесин онгнга-солгъа атып-уруп башлайды,
Саулай да уллу тенгиз чайкъалгъаннга ушайды.

Суу тюбюнде тешикге кирир жерин излейди,
От чагъа эки кёзю, ат тешикни эслейди.

Тенгиз къайнап, кирленип, эмегенле – мадарсыз,
Эки алп да къутулду ол палахдан хатасыз.

Женгил жюздю Гемуда, сууну төгерек буруп,
Алларына тюбеген эмегенлени уруп.

Алай буз буштукъ бла тешик гам бегитилип:
– Бу буштукъну ачаргъа амал жокъду, мен билип.

Эй, нарт батыр, билесе: тенгиз сууда ёсгенме,
Суу тюбюнде борчуму бир айыпсыз этгенме.

Бузда ёсген сенсе да, буз буштукъну чачарса, –
Дегенди ат, – Хазаргъа жолубузну ачарса!

– Сен чабарса, мен эки аягъымы узатып,
Урурма да, атарма буз буштукъну ууатып!

Нарт батыр, жете келип, буз буштукъну ургъанды,
Тешикни ол жанында уллу толкъун тургъанды.

Сора тенгиз хыйсапсыз чайпалгъанды, чайкълалгъанд,
Усхуртукну бир элин жууаргъа аздан кълалгъанд.

Билмей не зат болгъанын, нартла къайгъы этелле,
Сагъайышып, тийрени, төгерекни кютелле.

Гемуда уа жагъагъа толкъун сюрюп чыгъады,
Юсюнде Къара-Шауай онгнга-солгъа багъады.

КЪАРА-ШАУАЙ БЛА КЪАЗАНБАШ

Къара-Шауай элине, халкъына да антлыды,
Адам кёзден ташада бир аламат атлыды.

Къара-Шауай чаришге къошулургъа келеди,
Сюйсе – бай, сюйсе жарлы зыккыл бола биледи.

Нарт элге келеди ол, атындан тюше, мине,
Хар атлагъаны сайын зыккыллары силкине.

Батырны Гемудасы маштакъ акъсау этеди,
Нарт, суусапдан кыйналып, бир мал къошха жетеди.

– Эй, кёп болсун, алан! – дейд Шауай къош таматагъа.
Къазанбаш а былай дейд, жарлы уланнга багъа:

– Атангы башы болсун, ой, аман зыккылчепкен,
Жыйын болуп окъуна жетишалмайбыз, кёпден! –

– Къош тамата, мен жарлы билмечиме да, кечир,
Ичим кюйюп къалады, манга бир суусап ичир!

– Тай кёзюмден, сенича хашкеннге¹ кечирмейме,
Айран угъай, къуру суу окъуна ичирмейме!

Жуабына малчыла артыкъ бюсюремелле,
Алай къош таматагъа терс айтаса демелле.

– Бермей эсенг, дау этмем, ансы тиер таягъынг,
Бир сорлугъум бар эди, чамланмасанг биягъы.

Тууарла ортасында неди ол къара тёбе,
Тепчилегени сайын аякъ тюбюбюз тебе?

– Эй харип, Тотур айда союмлукъ бугъады ол,
Усхуртукланы элге тоюмлукъ бугъады ол!

Да къабыргъа узуну сау юч къулач болады,
Ол отлагъан жерде, – дейд, – къара топракъ къалады.

Тотур айда болгъанед къумалыны туугъаны,
Беш къулачды мангылай кенги да ол бугъаны.

Арт омурауу да, дейд, ийнансанг, он къулачды,
Ашагъаны кюнюне сау бир арба къурмачды.

Бугъаны кири элни бахчасына жетеди,
Аумасында жюз ийнек жатып, салкъын этеди.

Нарт Ёрюзмек атына бек тынгылы къарайды,
Сосуругъ’ а тауланы тепдирирге жарайды.

Жазда мал къошларына ат ойната жетелле,
Сора айтхылыкъ нартла быллай оюн этелле:

Нартла башы айтхылыкъ Ёрюзмекни къоланы
Чаба келип секирсе, ол сен кёрген бугъаны

Тёбе сыртына эки ал аягъын салады.
Ёрюзмек этген сынау, харип, алай болады.

Сосуругъ’ а, бугъаны кётюрюрге къадалад,
Ол эки ал аягъын жерден къыйналып алад.

– Сора, келчи, – дейди нарт, – алайгъа бир барайыкъ,
Бугъаны сейирине жууукъдан бир къарайыкъ!

¹ Хашкен – юйсюз-кюйсюз жолоучу.

– Итден туугъан кимилди, анга къалай барырса,
Барсанг да, – дейд, – бек уллу къыйынлыкыгъа къалырса!

Нарт батыр Гемудасын бугъа таба бургъанды,
Къоркъаракъ этип кесин, ол сагъайып баргъанды.

Босагъадан атлагъан кибик, сейир-аламат
Бугъаны юсю бла секиргенди сора ат.

Бугъа, аланы эслеп, болмагъанча къутургъанд,
Башын энишге ийип, аягъын жерге ургъанд.

Къая оюлгъанча, ол ёкюргенди, жер къазып,
Гемудагъа чапханды, уллу кючюне базып.

Къазанбаш а узакъдан къарап къууана эди,
Бугъа экисин да гунч этерик суна эди.

Бугъа жетгенлей, тарпан аягъы бла ургъанд,
Къая турукъну кибик, къара жерге аудургъанд.

Сора батыр эки арт аягъындан тутханды,
Кётюрюп ургъанды да, бугъа жерге батханды.

– Ый, аузум къуруп къалгъан, не аманнга къатылдым.
Не берликме союмгъа? Уой, не палахха къалдым! –

Алай айтып, Къазанбаш къачды, букъулап жолу,
Къоркъгъанындан, къабышып къазан агъачха къолу.

Тууарчыла бары да жан-жанына къачдыла,
Атларына къанатла битдирдиле, учдула.

Нарт батыр, кеси къалып, къошха кирип баргъанды,
Аш ашап, ийнеклени терен къолгъа ургъанды.

Аты уа къуйрукъларын юзюп-юзюп атханды,
Къошха къайтып, пелиуан бозадан да тартханды.

Сора ол къуйрукъланы анда-мында чанчханды.
Чанчханды да, атына минип, окъча, учханды.

Экинчи кюн Къазанбаш къоркъа-къоркъа келгенди,
Анда-мында чанчылгъан къуйрукъланы кёргенди.

– Ой-хой, маржа, къошума не аман къол къатылды,
Мингден артыкъ тууарым, – дейд, – жергеми батылды?

Уой, жалчы болгъанымы мен къалай да унутдум,
Хыны-хыны сёлешип, башымы отха сукъдум.

Былаймы боллукъ эдим, тюбесем ариу айтып,
Ой, ол жол къаны боллукъ чапмагъа эди къайтып!

Чанчылгъан къуйрукъланы тартып, ишни билгенди,
Ингирге ийнек сюрюу чубур болуп келгенди.

КЪАРА-ШАУАЙ БЛА ЧАРИШЧИЛЕ

Къара-Шауай нарт чаришге къошулургъа келгенди,
Сюйсе – омакъ, сүйсе зыккыл, жазыкъ бола билгенди.

Гемуданы ингирликде отларгъа ийгенди, дейд,
Хар къайда да батыр алчы болургъа сүйгенди, дейд.

Чариш ташны аллы ёзен тулпарладан толгъанды,
Ёрюзмекни къоланы да ала бла болгъанды.

Бора-батыр миннген тарпан – ол къанкъазгъа ушагъан,
Чычхансырт а – Сосурукъну: кюннге гебен ашагъан.

Буубаш эди Сосурукъну миннген аты, тулпары,
Буубаш атны сейир эди къартла айтхан хапары.

Сюйсе, ол ат – юч аякълы, сүйсе – алты аякълы,
Адам тилни ангылагъан, сейир, темир жаякълы.

Узунлугъу – тогъуз къулач, бийиклиги – беш къулач,
Къулакълары къарыш тенгли, болмай эди чыртда ач.

Акъ тарпан а Шырданныды, ол сагъайып тургъан, дейд,
Аякълары, тепсукъ¹ эте, жерге-жерге ургъан, дейд.

Тизилип, тепсей туралла, учарыкъ къушлай, атла:
Къараторла, чубар², чууал³, къара тулпарла, акъла.

Чариш ташны тегереги адамдан топпа-толуп,
Жыйылгъанды халкъ алайгъа, той, байрам келлю болуп.

Тулпар атла, жүген юзюп, бир жанына тепсейле,
Къарагъанла нарт чаришни кёрюрге бек кюсейле.

Ол кезиуде зыккыл атлы ары келе кёрюннгенд,
Оюн келлю халкъны эси ол атлыгъа бёлюннгенд.

Къара-Шауай келе эди, зыккыллары салынып,
Гемудасы акъсай-акъсай, къулакълары салынып.

¹ *Тепсукъ* – атны жеринде тепчилеую, тепсеую..

² *Чубар* – къолан.

³ *Чууал* – къаралдым-бозгъул.

Экисини уллу кючюн бир киши да сезмейди,
Зыккыл жашны, акъсакъ атны кѳрген кюлмей тѳзмейди.

– Уой, чаришге барлыкъ энди келди! – деп къагъадыла, –
Кѳрдюк керти хорларыкъны! – деп кюлюп къатадыла.

– Ант къурутха эди юйюн, ызындан бир жан жетсе,
Дей эдиле, – бу чаришде аллына лячин ѳтсе!

– Бу маштакъда сын жокъ¹, алай чам этип, бош кюлмегиз,
Арта бу мен айтырыкъгъа, жигитле, тюртолмегиз, –

Дейди бир къарт, – атны къарын тюрбюнде – жабагъысы,
Ол бир батыр туйюл эсе, шайд сѳзюмю багъасы.

Къарт айтханнга жигит жыйын, уой, харх этип кюлгенди:
– Эй, чаришге къошугъуз! – деп, нарт алайгъа келгенди.

– Къой, харип, къой, къарнынг ашдан тоймагъан бир къарыусуз,
Бир тебресек, кюн барабыз, атчыгъынг да – жараусуз! –

Алай айтып нартла жашха, атына да кюлелле,
Чариш жолну къыйынлыгъын ала иги билелле.

Болмагъанда, Къара-Шауай Ёрюзмекге тюрбегенд:
– Эй бачама, къош мени да чаришге, – деп тилегенд.

– Да, ахшы жаш, угъайым жокъ, алай жолда къалырса,
Бу ат бла уллу махтау сен не хазна алырса.

Андан эсе бар юйюнге, жара жарлы ананга,
Саугъа керек эсе, жашым, мен ат сайлайым санга.

– Нарт Ёрюзмек, туйюлме мен не хомух, не эринчек,
Тюшюрюрге кюреширме кесиме жангы кѳнчек.

Нарт Ёрюзмек зыккыл жашха кѳлю бла эригенд:
– Ол кѳнчекни мен берейим, эй ахшы улан, – дегенд.

Сора: – Барма бир къоюгъуз, мудак этмейик аны, –
Дегенди ол, – нарт къаны бар кѳрюнеди уланы.

Бара барса, ол къарыуун, онгун да кеси билир,
Ызыгъыздан ол акъырын, сынчыкълай келе келир.

Сакъ бол сен а, – дейди жашха, – тюшме аякъ тюрбюне,
Бара-бара, юйренирсе сен да чариш эбине.

¹ *Сын жокъ* – сыны-агъачы осал.

Къара-Шауай алай бла ёч чаришге къошулду.
Ёрюзмекни халаллыгы анга бек асыу болду.

Ат кереги тал къабукъла бла бош, хаух чулгъанып,
Сюелгенди бир ат сафха нарт, ичинден къууанып.

Сюелгенде атлылагъа, атлагъа да къарайды,
Гемудагъа жетерик ат болмагъаннга ушайды.

Тиширыула арасында эки ариуну эслейд:
«Баям, бири Сатанайды, бири Агундады», – дейд.

Нарт Ёрюзмек ол чаришчи нарт жашлагъа къайтханды,
Олжанларын¹, солуу алыр жерлерин да айтханды:

– Жигит жашла, Чариш ташдан Тынай² суугъа барырсыз,
Анда кече къалырсыз да, рахат солуу алырсыз.

Андан, жоргуп, Уллу Къырым тийресине жетерсиз,
Кёк тенгизден, жюзюп-жюзюп, бу жанына ётерсиз.

Къобан сууну бойну бла Къаф таулагъа ётерсиз,
Бийик Минги тауну къарлы тёппесине ёрлерсиз.

Таудан энип, сиз Азауда ат-зат тынчайтырсыз, – дейд, –
Алайдан а бир тохтаусуз былайгъа къайтырсыз, – дейд. –

Хара³, жашла! – дегенди нарт сора, байрагъын силдеп,
Олсагъатдан тарпан атла учхандыла тёртгюллеп.

УСХУРТУКЛАНЫ УЛЛУ ЧАРИШЛЕРИ

Ёрюзмекни ол чаришде юч да аты бар эди,
Бири – къолан, бири – шауракъ⁴, бири да чубар эди.

Чаришчиле, жокку болуп, ташайдыла обукъдан,
Гемуда да жёбеледи, акъсай-акъсай тобукъдан.

– Эй, аланла, кёрчюгюз бир къушжетерни барыуун,
Ай, зауаллы кеси, билсе иги эди къарыуун?

Халкъ ызындан кюле эди, харх этип, зауукъ этип,
Баралмайды маштакъ атчыкъ, чаришчилени жетип.

¹ *Олжан* – барыр жолларын ангылатхан магъананы тутхан сёз.

² *Тынай* – Дон.

³ *Хара* – чаришни башлагъан сёз..

⁴ *Шауракъ* – кёксюлдюм-боз.

Тал къабукъдан айыллары, бузоу тери – кѣпчеги ¹,
Жамчысын да кюе кесип, жамау-жамау – кѣнчеги.

Атны чѣрчек сабийчикле къуйругъундан созалла,
Ойнай-кюле, чабалла да, аны жолда озалла.

Аты, сыртдан аугъанлайын, жагъын этип башлайды,
Шиш турад да, нарт батырны ол юсюнден ташлайды.

– Уой, Гемуда, жаным, бир айт, нек чибинлединг былай? –
Дегенд Шауай ёрге туруп, тулпарны башын сылай.

– Эй, нарт багыр Къара-Шауай, терслик жалан кесингде,
Манга этген антынг, – дейди, – нек туююлдю эсингде.

Менден башха сен бир атха сукъланмазгъа айтханса,
Айтханса да, тайгъакъ болуп, айтханынгдан къайтханса!

Эй, шуѣхум, алайды да, антынг бошду, чиригенд,
Сен антынгы жангыртмасанг, жеримден тепмем, – дегенд.

– Эй, шуѣхум, великлерин биле эдим нартланы,
Къайсы неге жарарыгъын биче эдим атланы.

– Айтырыкъса энди, жигит! – деп, бойсунмагъанды ат. –
Ант эт, ансы къара жаяу къоярыкъма бусагъат!

Къара-Шауай ант этгенлей, тулпар учуп кетеди.
Чариш жыйын, Тынай суугъа жетип, къонуш этеди.

Суу бойнунда кѣк кырдыкда тулпар атла отлайла,
Артха къалгъан атлыланы нартла анда сакълайла.

Бир заманда чаришчиле бир зыккылны кѣрелле,
Ат юсюнде жашны танып, сейирсинип ёлелле.

Маштакъчыкыны къуйрукъчугъун, жалчыгъын мырхык басып,
Эй, кеси да уф дегенлей ауарыкъ кибик азып.

Бир нарт жигит: – Муну иши, тейри, сейирд, – дегенди, –
Баям, къысха жолну танып, аны бла келгенди.

– Жашны харип алашасы, тозуп, аман арыкъды,
Мындан ары бу кѣтнорем маштакъ къалай барлыкъды? –

Деп, нарт жашла, гюрен туруп, ушакъ-лахор этелле,
Кими жарсый, кими кюле, таяныргъа кетелле.

¹ Кѣпчек – эчки, кийик тюкден толгъан сахтиян тышлы иер жастыкъчыкъ.

Къара-Шауай жукълап къалып, нартла жолгъа чыгъалла,
Къурч наладан жол ташлары кюкюрейле, чагъалла.

Чаришчиле Кёк тенгизге жыйын болуп жетелле,
Богъаз бла аны башха жагъасына ётелле.

Арып келген тарпанларын нарт жашла сорукудура,
Кийимлерин кюннге жайып, ашай-иче олтура,

Къарасала, богъаз бла зыккыл ётюп келеди,
Чариш этген жыйын мынга сейирсинип ёледи.

Жюзе келип, бир заманда ол тас болуп къалады:
– Башы жокъну, – деди бири, – дуньясы да къарады.

Эрттенликде, биягъынлай, тулпарлагъа минелле,
Къобан бойну бла нартла жорта-бере келелле.

Къобан тюзден ётюп ала Къаф таулагъа ёрлейле,
Терен къаргъа батып атла, баралмайын терлейле.

Минги таугъа Сосурукъну аты алгъалап чыгъад,
Андан къарап: – Эй, бу неди?! – деп нарт батыр къычырад. –

Аман зыккыл, къарачыгъыз, ызыбыздан келеди!
Кими сейир болад, кими, башын булгъай, кюледи.

Андан ол нарт чаришчиле эндиле Басхан таргъа,
Хар бири да хазыр болуп Уллу ёчно къытаргъа.

Энди нартла зыккыл жашха шекли болуп къарайла,
Бир зат а бард бу уланда деп, жашырын марайла.

Бир урумгъа Эл-Журтуна жетедиле, къуюлуп,
Андан Уллу Чариш ташха тебрейдиле, къууулуп.

Нарт Шауай а, ашыкъмайын, жолгъа тюшде чыгъады,
Гемуданы кишнеуонден сарыуек да бугъады.

Жигит нартла Чариш ташха зурнуклача баралла,
Жол арытхан тарпанларын сюре, къамчи уралла.

Бир заманда Шауай, жетип, жолну аллын алады,
Алады да, сабыр эте, сынап, артха къалады.

Алгъа ёте, артха къала, ол танг кесек мычыды,
Биягъынлай, алгъа чыгъып, былай айтып къычырды:

– Эй, хомухла, эй, хайт дегиз, ансы озуп кетеме,
Чариш ташха барыгъыздан алгъа болуп жетеме.

Нарт эли уа къарай эди нарт чаришни аллына,
Сосурукну буубаш аты биринчи боллукъ суна.

Бирле Ёрюзмекни къолан аты онглуд дей элле,
Бирле ёчноу Борақъаны атына тежей элле.

Тоханагъа баргъандыла сора, тюзюн билирге,
Обур къатын, бауурланып, къулагъын кысханд жерге.

Къулакъ салып къара жерге, кёп тынгылап тургъанды,
Сора, туруп, келгенлеге айтханы бу болгъанды:

– Алда келген атны аякъ алышы бир башхады,
Ол тыйгъычсыз тор тарпанны мангылайы къашхады.

Мен бир сёз да айтмаучума, тюзюн билмей, бошуна,
Ушайды ол Аликланы ат туякъ тауушуна.

Озуп бизни тулпарланы, ат келеди ма алай, –
Къалтырайды уллу ёзен, кёл сууу чайпалгъанлай.

– Да, Тохана, Алауганны уланларын къыргъанбыз,
Ит эдиле, биз алагъа къанлы оюн къургъанбыз.

Сора кимди барындан да айырма болгъан улан,
Кеси келген болмаз да нарт – къартайгъанды Алауган.

– Къалгъанланы токъсан тогъуз минг къулач тенгли озуп,
Ол келеди, чаришчиле ызындан анга къозуп.

Бир заманда Чариш ташха, учуп, зыккыл жетеди,
Усхуртукну нарт тайпасын жигит аккыл этеди.

– Эй, жаш, – дейле анга нартла, – къайдан, къалай келесе?
Тарпанынг да арымагъан кибик, алай келесе.

– Чаришчиле ызларындан кетгеними кёргенсиз, –
Дегенди нарт, – масхаралай, сиз къул сыйын бергенсиз.

– Ахшы улан, – дейле, – сора къалгъан жашла къайдалла? –
Соруп-сурап нарт жигитге, шекле-даула айталла.

– Келе къалгъан элле ала, бири бирин озалмай,
Кетип къалгъан эдим, – дейди, – ол барыугъа тёзалмай.

Ийнаныргъа суймейдиле къартла жашны сёзюне,
Шекли болуп къарайдыла аны бёрю кёзюне.

Бир заманда жетгендиле жигитле издорагъа,
Атлары да кёмюк болуп, терлегенлери агъа.

Къолан тарпан акъдан жарым къулач артха къалады,
Ючюнчю уа – ол чычхансырт буубаш ажир болады.

Энди ёчге ким тийиншли? Бир уллу даулаш чыгъад,
Шырданндыды акъ ат, аны аман аузу от чагъад:

– Баям, бу жаш, арлакъ кетип, мында бугъуп къалгъанды,
Чаришчиле жетерге уа, ол биринчи болгъанды.

Анга чариш этерге да ким эркинлик бергенди?
Нартда быллай бедишликни къайсы биринг кёргенди?!

Шырдан, аузу шыты этип, кёп чурумла этгенди,
Хар сёзю да нарт батырны мыйысына ётгенди.

Нарт Шауайны къаны къызып, бети тюрленип къалгъанд,
Ол акъ атны ат бойнуна къозуну кибик алгъанд.

Атын къартла тургъан жерге сюргенди да, тохтатханд,
Тохтатханд да, ол акъ атны къартла аллына атханд.

Не айтыргъа билмей, къартла аман абзырайдыла,
Бир – ол зыккыл кийген жашха, бир – атха къарайдыла.

– Сизни бла баргъанмеди? – деп чариш этгенлеге
Соргъандыла, жолда талай чырмаудан ётгенлеге.

Ачыуланнган, уялгъан да халларындан къайтдыла,
Къырс-зат этмей, хар затны да болгъаныча айтдыла.

Эл, къарс уруп: «Ол хорлады!» – дейди, уллу къычырып,
Нарт Ёрюзмек былай айтды, элни аллына чыгъып:

– Нартлабыз биз, нарт а сёзюн, ойламай, анстан айтмаз,
Бир айтса уа, айтханындан, ёллюк болса да, къайтмаз.

Жарлымыды, зыккылмыды жаш, анда тюйюлдю иш,
Кишилигин туура, баям этгенди уллу чариш.

Бюгюн аны бла тамам этейик ишибизни,
Тамбла уа бардырыбыз хаман эришибизни.

Къара къая сакълайд сизни, барып, садакъ атарсыз,
Кимни огъу жютю болса, ол жигитни махтарсыз!

Экинчи кюн нарт батырла тауда садакъ аталла,
Окълары уа, сызгъырышып, къаялагъа баталла.

Нарт Шауай да садагъындан, тартып, юч окъ ийгенди,
Юч огъу да тик къаягъа занг-зунг этип тийгенди.

Атханында, садакъ огъу элияча чакъгъанды,
Чакъгъанды да, къая тешип, ол жанындан чыкъгъанды.

Бу ёчно да Шауай алад, кимлигин а айтмайды,
Ингир сайын, къонакъ болуп, бир кишиге къайтмайды.

Эришлерин эртенбла къол таш атып башлайла,
Гебен тенгли ташны жашла узакъ-узакъ ташлайла.

Ахырында хомпар ташны Къара-Шауай сызгъанды,
Бек кючлюню токъсан тогъуз атлам чакълы озгъанды.

Эришиуде эл зыккылны пелиуанлыгъын кёргенд,
Нарт Ёрюзмек юч ёчно да Къара-Шауайгъа бергенд:

– Дебет этген кюбе, сырпын, айбалта да аласа,
Аласа да ёчюбюзню, бизге разы боласа.

Мен толтурдум, батыр улан, ишим бла антымы,
Алайды да энди, къонакъ, айтырмединг атынгы?

Шауай деди: – Сизни кибик чынтты да бир нартма мен,
Туз-дамыгъыз эркин болсун, жашагъыз сиз сау-эсен!

Ёч ючюннге келмегенме, ёч кесигизге къалсын,
Не да аны ол къолайсыз бёрюкёз улан алсын.

Мен ёч-саугъа алыр ючюн келмеген эдим сизге,
Къарар ючюн, таныр ючюн келгенем элигизге.

Бир ауукъдан къайтып келип танышырма адетде, –
Деди да нарт, ёч да алмай, ызына къайтып кетди.

Нарт батырны ашыргъанла: «Адаммеди, жинмеди?» –
Дей эдиле, алай аны бир киши да билмеди.

Басмагъа
ЁЛМЕЗЛАНЫ Мурадин
хазырлагъанды.

Алесь *КАРЛЮКЕВИЧ*

ШЫБЫРТЧЫКЪ БЛА АНЫ НЁГЕРПЕРИ

(*Баргъаны*)

Шыбыртчыкъ чыгъар мадар излейди

Софья гитче жолоучуну сорууун эшитгенинде да, аны тёзюмсюзлюгюн ангылай тургъанда да, анга жууап берирге ашыкъмады. Тауусум этерде ашыгъыргъа жарамайды. Тёзюм, ишни эбин ангылау дегенча, ма аллай этимлик керек болады. Гумулжукланы жангы къонакълары ма аллай эслилик этсе сюеди Ынна.

– Сен, сууну капитаны, жигит болгъанлыкъгъа, бир затны билирге керексе: жолгъа чыгъарда хар нени да тергерге керекди... Бусагъатда да ашыкъма... Ашыкъгъан суу тенгизге жетмейди. Тергеулю хазырлансанг, ол кыйын жолну жашырынын терк табарыкъса, Ажайып Чёпчюк бла да бир тилли болукъса...

Шыбыртчыкъ сагъыш этди. Тюздю, гумулжук уя – ол Верониканы кюнделиги туююлдю, столу да туююлдю... Анда хар зат да ачыкъды, бошду. Анда – тазалыкъ эм тизгинлик. Бир дерсни бошадынг, бир юй ишни бошадынг – китапны, дефтерни бир жанына салдынг да, башха китапланы алдынг. Ол да алай тынч иш туююлдю. Алай быллай жашырынлыкъ жокъ эди, жолчукъла, бир бирге эшилип, ызларын букъдуруп туююлдюле. Къамыжакъчыкъ ангылады бир кишиден да болушлукъ чыкъмазлыгъын. Аны себепли кесинги къарыуунга бла акъылынга ышаныргъа кересе. Скойсенг – жиля, койсенг – кюл...

Шыбыртчыкъ эслеп тегерегине къарады. Алгъа бир ал аягъын, ызы бла экинчи ал аягъын ёрге кётюрдю. Сол къабыргъа жанына барды.

– Къабыргъагъа аягъынг бла тийип барыргъа нек жарамайды, – деп, акъырын айтды жигит жолоучу. – Алгъа кыйсы жаны бла баргъын: сол жаны бламы, онг жаны бламы... Сол жаны бла барып бир кёрейим.

Бир ненча атлам этди. Билмей тургъанлай, Шыбыртчыкъны сол аягъы къабыргъадан учхалап, кыйры эсе да кетди. Къамыжакъчыкъ кюнден аягъы юсюнде турду. Алай, бир атлагъанлай, къабыргъа сол жанына бурулгъанын ангылады.

Ол заманда таукел атлап башлады. Башына келмеген сагъыш жокъ эди. Сёз ючюн, Вероника аны бу къыйын эшме жолда кёрсе эди деп. Анга болушуп, къарангыдан чыгъарыр ючюн деп угъай. Кесини шахар нёгерине жигитлигин бла батырлыгъын, кишиден къоркъмагъанын эм кеси чыгъар жерни излегенин кёргюзтюрге сюе эди.

Къамыжакъчыкъны атламлары бютюн уллу эм таукел бола эдиле... Бу жолоучулугъу бир сейирлик чырмашхан жолча кёрюнеди. «Не этейим? Къайдан билейим тюз баргъанымы бла къалгъанымы? Неме болса уа...» Шыбыртчыкъ кёп тюрюлю сагъыш эте эди. Эртте быллай къыйын болумгъа бир тюбегени эсине тюшдю, Вероника бла «таш – къыпты – кыгъыт» деген оюнну ойнагъанда. Жумдурукъ этсенг, сени къолунгда – таш. Эки бармагъынгы бир бирден айырсанг – къыпты. Къол аязынгы жайсанг а – къагъыт. Таш къыптыны гумух этеди. Алай къагъыт а ташны жабады. Къыпты уа къагъытны кеседи. Битеу быланы ойнагъанла тенг кёргюзтюрге керекдиле. Сен эки бармагъынгы кёргюзтсенг, сени нёгеринг а – жумдуругъун, сен къытдырдынг... Къол аязын жумдурукъгъа – ташха – кёргюзтсенг а, сен къытдынг. Шыбыртчыкъ бу оюннга юйренгинчи, Вероника хорлап тургъанды. Арта уа...

Кёп кыраллада белгили болгъан, жаратылгъан а Къытайда этген оюн аны акъылына нек келгенин ангылады. Жумдурукъну, бармакъланы эм къол аязын тюз сайлар ючюн, жоругъун ангыларгъа керек эди. Дагъыда къаллай бир такъыйкъагъа тынгыларгъа керекди оноу этерни аллында, не кёргюзтюрге керек болгъанын ойнагъан нёгерине. Алай гумулжук уяны чалман жолунда ашыгъыргъа жарамаз...

Шыбыртчыкъ тюрслеп къарай эди алгъа. Бир кесекден къайдан эсе да жарык ургъанча кёрюндю, жаннган къамыжакъла¹ болур эдиле ала. Тышына жол тапхан сунуп, ары чабаргъа умут этди. Алай жаннган къамыжакъла бирде кёрюне эдиле, бирде уа тас бола эдиле. Ол заманда атламларынгы къаппа-къарангыда этерге тюше эди.

– Ох, бир жерде чыракъны жандырырча онг болса эди, – деп, къамыжакъчыкъ Вероника бла бирге аны отоунда олтургъанча болду.

Билмей тургъанлай, аллында кюннге ушагъан төгерек затдан жарык урду. Ол топдан келген таякъла битеу калиндоргъа тийип, жарыта эдиле. Жол кёрюннгенча, къабыргъала да кенгирек болгъанча кёрюндюле. Шыбыртчыкъ Софьяны айтхан сёзлерин эсине тюшюрдю: «... хар зат да бизни муратларыбызданды».

¹ Жаннган къамыжакъ – светлячок.

– Ажайып Чёпчюк мени эшитирча не зат этейим? – деп сорду Шыбыртчыкъ кеси кесине.

Кюн таякълары уа гитче жигитибизни бетине хычыуун тийип, кесини битеу жылыуун аны юсюне ийди. Андан ары уа жол энишге элте эди. Шыбыртчыкъ тапкалада сакъ атлады. Башын ёрге этгенинде уа, бир сейир чыракъчыкъла кёрдю. Ала Верониканы отоунда чыракълагъа ушамай эдиле, тюрлю-тюрлю тюрсюнлюле эдиле. Аланы жарыкъларында бир тюрлю ингиллик бар эди.

Тапкала бошалдыла. Къамыжакъчыкъ бир тар жерчикде бир уллу темир эшикни аллында сюелди. Аны жанында къонгуроуу бар эди. Ал аягъы бла анга созулду... «Мурат этерге керекди да... – деп, эсине тюшюрдю Шыбыртчыкъ. – Къаракъумгъа жолоучулукъгъа тебиресем, не боллукъду?.. Мен аны Вероникадан эшитгенме, атласында да кёргенме аллай уллу къум ёзен болгъанын...» Аны юсюнден сагъыш этип, сууну капитаны къонгуроуну жанында тагъылгъан шынжырчыкъдан тартды. Эшикле олсагъат ачылдыла. Шыбыртчыкъ таза, эркин, жарыкъ отоугъа кирди. Аны ортасында бийик къюбюр бар эди. Жолоучубуз эс жыя тургъунчу, бир къыжылдагъан таууш эшитди. Ол къюбурде Ажайып Чёпчюк тура эди:

– Билмейме сени атынг неди, къайсы тукъумданса? – деди ол. – Гумулжукга уа ушамайса. Софьямы ийгенди сени манга?

– Хау, Ажайып Чёпчюк, кечгинлик бер, сени тынчлыгъынгы алгъан эсем. Санга умутуму хазыр этип келирге керек болгъанын мен билеме. Ол менде барды.

– Мен билеме, сени хазыр умутунг барды. Башында болгъанны къуру Софья билгенми сунаса? Айтчы, Къаракъумну нек сайлагъанса... Мен ангылагъаннга кёре, санга гумулжук уяда айланнганынг окъуна уллу жолоучулукъду. Алай туюлюмдю?

Шыбыртчыкъ не айтыргъа билмеди. Тынгылап турургъа жарамгъанын да ангылай эди. Мында бир жерде да болушлукъ табарыкъ туюлсе. Башханы акъылында туюлюмдю иш. Жууап эсине келип къалды:

– Мен билмеген затларымы билирге, кёрмеген жерлерими – кёрюрге сюеме. Бизни Белоруссиягъа ушамагъан жерледе боллукъум келеди... Узакъ жерле хар заманда да мени кеслерине тартадыла...

– Къаракъум а нек? Сен не билесе андан? Сен анда сарыукеле болгъанларын неда къаракъум тенгизлени кемсиз къутуруучуларын билемисе?

Ажайып Чёпчюк аны ойнагъан кибик этип сорду. Шыбыртчыкъ сагъышланды. Туркменистанны картасын эсине тюшюрдю, Къаракъум болгъан жерни...

– Ажайып Чёпчюк, билемисе, – деп, таукел айтды ол, – нек эсе да къатышдыргъан этесе. Къаракъумда тенгизле жокъдула. Ол къумду. Анда жашагъанла суу жетмей къыйналадыла. Сарыукле да ол жерледе жокъдула.

– Охо, охо, – деп, ыразылыгъын билдирди кюбюрде жашагъан. – Мен ойнагъан этеме. Алай бил, санга анда тынч боллукъ туююлду... Жигит жолоучу болгъанынгы уа кёреме. Заманны оздурмайкъ да, элберлеге кёчейик... Ала къыйналадыла деп да айталлыкъ туююлме. Алай санга сагъыш этерге тюшерикди. Сен эсли жолоучу эсенг, элберлени башларын да терк ачарыкъса... Биринчи элбер: «Къара ийнек битеу адамланы жыкъды, агъ а, туруп, барысын да ёрге кётюрдю». Нени юсюнден айтама?..

«Баям, тасха къара тюрсюнде болур... Къарангылыкъ бламы байламлы болур? – деп, сагъыш этип тебиреди Шыбыртчыкъ. – «Агъ а турду» – ол неди? Бир тапсыз, келишмеген зат барды бу элберде... Баям...»

– Ол кече бла кюн болурла! – деп, къууанып, кычырды жигит капитан.

– Сен биринчи элберни билдинг, – деди Ажайып Чёпчюк. – Энди уа экинчисине тынгыла: «Ёгюз ёкюрдю жюз элге, жюз къаягъа, жюз кёлге». Билаллыкъмыса сёз кимни неда нени юсюнден баргъанын?..

– Ол а манга бек тынчды... Кёк кюкюрегенди ол. Мен аллай кёк кюкюрегеннге тюшген эдим, аны киши да сынамамын. Жауун да жауа, кёк да кюкюрей, жашнай эди... Хар зат да бар эди. Фенолог болмаса, мен былайда да суюлмез эдим...

– Ючюнчю элберге тынгыла: «Тюлкю агъач къыйырына жууукъ чаба эди: аны жеталмазса, ызын да табалмазса»

Шыбыртчыкъ бу элберге кёп сагъыш этди. Сёз энтта да бир табийгъат болумну юсюнден бара болур деп, анга алай кёрюндю. Кимни жеталлыкъ туююлсе? Кимни ызы кёрюнмейди?

– Кюнню юсюнден туююлмюдю бу элбер? – деп, сакъ айтды Шыбыртчыкъ.

– Гумулжук уяны къонагъы, сени энтта да насыбынг тутду. Сен хар нени да билесе... Къаракъумгъа жол санга ачылды. Бир эки такъыйкъадан сен дуняны бек къызыгу жеринде боллукъса. Битеу ариулукъну да, туркмен жанында битеу жашауну къыйынлыгъын да кёрюрсе... Къумда эки-юч кюнню суусуз барсанг, суусапны къыйынлыгъын билирсе, нек дегенде, исси кюнден бугъар жер жокъду... Дагъыда анда Белоруссияда болмагъан тюрлю-тюрлю уу жилияла, самсарла¹ бардыла... Сен аллай сынаулагъа ыразы эсенг, сагъыш эт...

¹ Самсар – варан.

Шыбыртчыкыны кыалтырауукъ алды. Аны тюю ёре сюелди, кёзлери тегерекле болдула, аздан жыларыкъча... Угъай, мен кесими оноумдан артха турмайма», – деп, таукел айтды капитан.

– Багъалы Ажайып Чёпчюк, сен жаратмасанг да, санга бир зат айтырыкыма... – деп башлады ол. – Хар кимни да жангы затла ачаргъа эркинлиги барды. Кыыйын болса да, кыумда барыргъа сюеме, анда жашагъанланы керюрге. Насып болса уа, тюеге да минерме!..

– Кыарайма да, сен жолоучулукыгъа кёлюнг бла берилген кыамыжакычыкыса. Айтханынгдан артха турлукъ тюююлсе. Алай, сен манга бир затны этерге болуш. – Ажайып Чёпчюк бир кесек тынгылады. – Кыаракыумгъа бара, сени биргенге башха жолоучула да болургъа боллукыдула... Алгъа бу хапаргъа бир тынгыла. Ким биледи, мени тилегими жаратхан да этмесесе. Алай...

Шыбыртчыкы тыш гумулжукланы хапарларына тынгылайды

Ажайып Чёпчюк кесими нюрюн хар жерге жайды. Битеу отоу кюнден толуп, жарып, жылтырагъанча керюндю. Шыбыртчыкы, жылтырагъан тиекле аны тююне тийип, жанып кыалырла деп кыоркыгъандан бир кесек жыйырылгъан да этди. Алай аны юсюнден айтырыгы келмеди. Ажайып Чёпчюк аны аллында кыоркыакы тургъан сунар деп: «Кыаллай жолоучулукыгъа иерге боллукыду мени, алай болсам?! Кыаллай жашырын затланы анга ышанып айтырча боллукыду?!».

Кюн таякычыкыла ойнагъанларын тохтатдыла. Ажайып Чёпчюкден сёзле жилтинчиклеча чартлап тебиредиле:

– Бу хапар эртте башланганды. Гумулжук уя да жокы ол кезиуде. Ала, гумулжукла, жалаңда уя салыргъа тап жер излеп айланган заман. Бир ууахтыда суу жагъагъа толкыунла кыайыкыны ууалгъанларын чыгъарып атдыла... Бир кесекден ол уллу кемени сыныкылары болгъанларын билдик. Аланы керюп, бизни гумулжукла бек сейир этдиле. Сейир этер зат а бар эди: бир-бир жерледе ёлген гумулжукла керюндюле. Ала Свислочыну гумулжукларына ушай эдиле. Суу жагъаны иелери тюрслеп кыарагъанларында уа, жыйырма гумулжукну кердюле, кеслери да – сау. Жалан да табийгъат азабын сынап кыыйналгъандыла да, ауа-сюрюне айланадыла. Кюн тийгенлей а, кёзчюклерин да ачып, тегерекге кыарадыла. Бир кесек замандан ала кыыйын жолоучулукыда болгъанларыны юсюнден айтдыла. Жигит капитан а аланы кемеге Украинада окыуна миндирген эди. Кыысха заманны ичинде барыгыыз да артха кыайтырыкысыз

деп, сѣз да берип. Жолоучулукъну суйгенле, кемеде кеслерине жер хазырлап, алайдан тѣгерекде ариулукъгъа къарай эдиле. Къоркъуулу да, сейир да болгъанлыкъгъа, юйге къайтыргъа да сѣе эдик. Алай тѣзерге тюше эди. Кемесиз Украинагъа келалыкъ тѣйюлсе, бютѣнда сууда эм жюз километрге...

Свислочъну жагъасында ол тышындан келген гумулжуклагъа жарыкъ тѣбедиле. Алайда гумулжуклагъа болушуп, бирге уллу гумулжук уя ишледиле. Къысха айтханда, къабыргъаларын жарашдырдыла. Алай жолоучу гумулжукла туугъан жерлерине да тартынадыла. Украинада жылыракъча, кюн да жарыгъыракъ тийгенча кѣрѣне эди алагъа, Дюбнебургъа да тансыкъ болгъандыла.

– Андан бери биз билмейбиз ол тышындан келген гумулжуклагъа къалай болушургъа, – деп, мудах айтды ажайып Чѣпчюк. – Шыбыртчыкъ, сен бир зат айтырмы эдинг? Сен, баям, кѣп зат билесе. Вероника бла бирге аны дерслерин кѣп окъугъанса...

Шыбыртчыкъ сагъышланды. Ол Ажайып Чѣпчюк аны жашаууну юсюнден ол къадар затны къайдан биледи деп.

– Манга тиекчикле болушадыла, – деп, къонагъыны акъылына тынгылагъанын билдирди Ажайып Чѣпчюк. – Ала жылтхан бла да къалмай, хар затны жашырынларын ачхан этдиле.

– Хау, Ажайып Чѣпчюк, мен географияны бек сѣеме. Вероника бла да, ансыз да мен карталада кѣп кере жолоучулукъ этгенме, кѣп тюрлю атласланы эм жолоучу китапланы бетлерин аудургъанма. Мен ангылагъаннга кѣре, аланы хайырларындан мен кѣп тюрлю къыраллада болгъанма, кѣп тенгизлени эм бек уллу череклени кѣргенме. Тышындан келген гумулжукланы аллай бир къыйын ишлери жокъду. Артха уа сууну агъымы бла къайтыргъа боллукъду. Ол иги да тынчыракъды, Белоруссиягъа баргъан жолларындан эсе. Свислочъ бла Березинагъа ётерге керекди, жюзюп. Березинадан а Дюбнебургъа тюшерге боллукъду. Биринчи уллу суу гумулжукланы кемесин Белоруссиягъа, ызы бла уа Украинагъа элтирикди... Сѣйселе уа, Дюбнебурну юсю бла Къара тенгизге да жетерле...

– Была барысы да бир жолмудула? – деп сорду Ажайып Чѣпчюк.

– Хау, бир жолду. Березина бла Дюбнебур уллу сууладыла. Къуру Березина окъуна жюз черекден сууну Дюбнебургъа элтеди. Дюбнебургъа уа Лохва, Друть, Припять, Сож... суула къошуладыла.

– Алай эсе, заманны оздурмайыкъ, Шыбыртчыкъ. Аны юсюнден багъалы къонакъ гумулжукларыма айтайым. Аны билселе, алай къууанырыкъдыла!.. Сени алагъа Сары Тиекчик

элтирикди. Ала узакъда жашайдыла. Тюзю уа, ала ишчиледи-
ле, къуру ишлеп турадыла. Алай юйге да келген болурла. Къа-
рангыда тыншчыкъ олтура болурла, юйлерине тансыкъ болуп...

– Жолну билген – ол азлыкъ этеди, аны ётерге керекди, –
деп, тынч айтды Шыбыртчыкъ.

– Сени къайгъынгы толу ангылайма, багъалым, – деп,
Ажайып Чёпчюк бир кесекге сагъышланды. – Болушурбуз
санга. Гумулжукла уа юйлерине барыргъа онг чыкъгъанын
билселе, не да этерикдиле...

Шыбыртчыкъ къонакъ гумулжукланы жомакъларына тынгылайды

Сары Тиекчик, терен тешиклени ичлери бла уча, чапханлай
алгъа барады. Ызы бла Шыбыртчыкъ ашыгъып жёбелейди. Бир
бирде ол, тиек жарыкъны ызындан жетер ючюн, чапхан окъуна
этеди.

– Халгъа кёре, ишчи кюн бошалгъанды, – деп ангылатыр-
гъа кюрешди сууну капитаны жолну кёргюзтгенни ызындан.
Ашыкъмасакъ да боллукъду дегенни айтыргъа кюрешди. Гу-
мулжукла не да болсун, бир жары да кетерик туююлдюле. Сау
кюн ишлеп, арып, кеслерини жерлеринде тыншчыкъ олтура
болурла. Сары Тиекчик аны эшитмезлигин да ангылай эди Шы-
быртчыкъ: ол алай ашыгъа эди, ызындан жерге кюн жилтин-
чикле уча эдиле.

Алай угъай! Сары Тиекчик аны эшитди:

– Нёгерчигим, алай окъуна болур... Алай гумулжуклагъа
заман азлыкъ этеди! Аланы иш кёллююклерине сукъланыр-
чады! Бизни гумулжук уябызны быллай уллу болгъанына ты-
шындан келген гумулжукланы кыйыны да уллуду. Билген эт:
дунияда гумулжукланы 12 мингге жууукъ тюрлюсю барды.
Бизге жууукъ жерледе уа – Белоруссияда, Украинада, Россей-
де – 300 жууукъ тюрлюсю...

Шыбыртчыкъ андан да бек эс буруп къарады Сары Тиекчик-
ге. Угъай, биринчи кёргенимдеча бош зат туююлдю бу. Гумул-
жуклагъа ушагъан жери да барды. Гумулжук болуп, бир жары
кетип къаллыкъча окъуна кёрюндю. Иван-царевич, гумулжук
бла чулгъанып, жаухар¹ миялы къалагъа кирип, бийчени къут-
харгъанды. Не да айт, гумулжукланы онглары уа кёпдю. Башха
зат киралмагъан жерге ала кыйналмай кирликдиле, ала чын-
ты тасхачыладыла. Дунияны суу басханда, кёплеге болушхан-
лары бошдан болмаз. Вьетнамда Хлюч Кенту гумулжук бир пи-
ринч бюртюкню букъдуруп, аны бла битеу кыйынлыкъладан
къутулгъанды. Тыш къыралчыланы юсюнден Шыбыртчыкъ

¹ Жаухар – хрусталь

кѣп сейир затла биле эди. Дюбнебур бла Свислочъха тышындан келген гумулжукланы юсюнден а эсине зат да тюшюралмады.

Сары кюн Тиеякчик, энтта да бир тегерек айланып, сын къатып къалды, биреулен хыйны этгенча. Кюн жилтинле жан-жанына чачылдыла. Кѣбюсю ёрге чачылдыла, ариу кършоу къурадыла. Бир такъыйкъадан ол кършоу ууакъ жилтинчиклеге юлешинди – аллай ариулагъа, Шыбыртчыкъ, кесин окъуна тыялмай, къууанып кыгычырды:

– Сокъур жауун!..

Сууну капитаны тегереги кенгирек болду. Кюн жарыкъдан эки жанында да шинтиклери бла стол чыкъды. Хар жанында да онушар гумулжук олтурадыла.

– Танышыгъыз, нѣгерле болугъуз! Шыбыртчыкъ сизге жангы жолланы арытыргъа болушур, сиз ол жолчукъланы унутхан да болурсуз, ол танытыр! – деди Сары Тиекчик.

Алай айтып, думп болуп къалды. Кете туруп, ууучу бла кюн жилтинчиклени чачханча, жарыкъ кюлюп кетди.

Шыбыртчыкъ тышындан келген гумулжуклагъа тюрслеп къарай эди. Аланы мында гумулжукладан бир башхалыкълары жокъ эди. Баям, аны ючюн ала Белоруссияда хар ким бла да женгил бир тилли болгъандыла. Бош махтамай эди аланы Софья кертиликлери, иш кѣллюлюклери ючюн. Былай къарагъанда, жарыкъ болгъанлыкъгъа, аланы гумулжук кѣзчюклеринде бир жарыгу бар эди. Ол мудахлыкъ бетлеринде да кѣрюне эди.

Кесини жангы танышларыны кѣзлерине къарай, ким биледи, ала аны жол нѣгерлери окъуна боллукъ болура, Шыбыртчыкъ ишни неден башларыгъын биле эди. Не соруула чырмау этмезле нѣгерлигибизге? Биринчи атлам къаллай болургъа керекди? Алай кѣп тынгылап турургъа жарамайды.

– Багъалы гумулжукларым, келигиз танышайыкъ, – деп, шошлукъну бузду сууну капитаны. – Мени атым Шыбыртчыкъды. Мен жолоучулукъну сюеме. Ма былай, жолоучулукъ эте, билмей тургъанлай, бу гумулжук уягъа тюшгенме. Сизни юсююзден да бир затла билеме. Ажайып Чѣпчюк туугъан жеригизге къалай барыргъа билмей, андан сора сагъышыгъыз болмагъанын айтханды. Биз бирге сизни туугъан жеригизни табаргъа кюресейик, сиз угъай демей эсегиз...

Алайда Шыбыртчыкъ гумулжукла анга кѣз къакъмай къарагъанларын хар тукчюгу бла билди, хар айтханын ангыларгъа кюреседиле, жүрек сырын билирге сюедиле.

– Да не этейик, Ажайып Чѣпчюкню айтханы бизге тѣредди, – деди столда олтургъан гумулжук. – Сен бизге керти айта эсенг, биз сени ызынгдан къайры да барыргъа хазырбыз. Биз бу гумулжук уяда эрттеден бери жашайбыз, алай туугъан жерибизни уа унутмагъанбыз...

– Бир жомакъны иш да хар кече айтабыз, – деп, ушакъгъа дагъыда бир гумулжук къошулду. – Ма энтта да жукълардан алгъа, аны эсибизге тюшюрөбиз...

– Кечгинлик беригиз, адетигизни буза эсем, – деп, Шыбыртчыкъ кечгинлик тиледи. – Бюгюн жомакъгъа бирге тынгылайыкъмы? Ушакъ этерге уа алыкъа жетиширикбиз...

– Хау-хау, адетни бузмайыкъ. Ёз жомакъгыбызсыз биз болаллыкъ туююлбюз... Анга тынгылайыкъ, Ата журтубузну эсибизге тюшюрөйик. Ол заманда ушагъыбыз бюгюн керти эм ачыкъ боллукъду.

Барысы да Шыбыртчыкъ бла биринчи селешген гумулжукъга бурулдула.

– Бизни къонагъыбыз жомакъны жаратырмы? Бизге уа ол туугъан жерибизни эсгерирге болушады ... Сен да тынгыла анга, Шыбыртчыкъ.

...Каменецни бла Студеньни арасында арба жол бар эди.

– Базарчыла – ала жолоучуладыла, чабакъ, хант туз сатып айланганла, – деп ангылатды Шыбыртчыкъгъа тамата Гумулжукъ.

...Элде эки ёксюз сабий бар эди: Иванка бла Марика. Абдан болгъандан сора, бир юйюр къурадыла да, сабий тууарыгъын сакълай эдиле. Юй ишлерге юй тюп алыр ючюн, Иван туз алыргъа Къырымгъа ол базарчыла бла тебиреди. Кете туруп, зурнукла башы бла учуп бара, «къру-къру» деп, ачы кыгычырып кетдиле. Марика айтды: «Къайда да бол, зурнукланы кыгычырыкъларын эшитсенг, сени сакълап тургъанларын унутма...»

Къырымгъа базарчыла кыйналмай, чурумсуз жетдиле. Тузну да суйгенлерича бир алдыла. Артха келе туруб а, Агъач Таладан татарлыла чыгыш, кёплени туююп, бир къауумун да тутмакъ этдиле.. Кемеге шынжырла бла кысыдыла. Кеме суу къутургъаннга тюшеди. Алайлай ол тутмакълагъа зурнукла кыгычргъан тауушла эшитилдиле. Аны эшитгенлей, Иваннга къарыу келип къалды: къалакъчылагъа суу толкъунлагъа хорлатмазгъа, кемени да, кеслерини жашауларын да сакъларгъа буйрукъ берди. Ала кемени битеу къарыуларын салып элте эдиле, тенгизни кыйын жеринден да ётдюле. Алай толкъун кемени бир белгисиз жерге чыгъарды. Иванка, кемени жангъдан суугъа тартыр ючюн деп, къалакъчыланы кёолларын бошатыгъыз деп, тюрклю иеден тиледи.. Кемени суугъа тартхандан сора, Иванка битеу кючю бла кыгычрды: «Къарындашларым, тюрклюню туюйик! Къулла болмайыкъ энди!»

Эркин болдукъ алай бла, болсада бирибиз да жагъагъа чыгъалмады. Мында да тынчлыкъ кёрмедик, татарлыланы кёоларына тюшдюк. Аланы таматалары барыбызны кёзлерибизни чыгъарыргъа айтды. Аланы – туююлгенлени, сокъурла-

ны – къамыжакъ ашы болсунла деп, ёзенни ортасында къойдула. Жаланда Иван сау къалды. Ашдан да, жараларындан да ёле тургъанлай, «кърү-кърү» деген тауушну эшитди. Дагъыда къайдан эсе да къарыу келди. Алайтын а базарчыла ётюп бара болгъандыла да, ала Иванканы биргелерине алдыла.

Алай бла, айлана кетип, кёп къыйынлыкъла да сынай, ол Марика бла бирге ёсген жерде шауданны къатына дери келди. Ол сууну татыуун эсине тюшюрдю. Суусабын къандыргъандан сора, ханс ичинде жукълап къалды. Ауаз эшитип уянды – кесини ауазыча бир ауаз. Кесини жаш заманындача ауаз:

– Жаным, саусуз болма! – дей эди ол ауаз. – Базарчыла бла Къырымгъа барайым, ахча этсем, жер да алырма, юй да ишлербиз. Ким биледи, атамы да табарма да, бирге юйге къайтырбыз. Жарсыугъа, анам аны кёралмады...

Битеу къарыуун да жыйып, Иван къолларын да ол ауазгъа узатып къычырды:

– Мени жангыз жашым! Барма узакъ жерлеге, ол жерле сени туйюлдюле, туугъан жеринги атма, ол бек багъалыды – андан багъалы зат жокъду!..

...Тамата Гумулжук жомакъны айтып бошагъанлыкъгъа, шошлукъ бузулмайтурду. Шыбыртчыкъ тышындан келген гумулжукланы кёзлеринде жилямукъларын кёрдю. Кесини да жилярыгъы келип, бир жапсарыу сёз айтырыгъы да келди.

Шыбыртчыкъ кесини излемлерини юсюнден да сагъыш этди. Баям, ол да, кеси да ангыламай, кесини туугъан жерин табаргъа деп, Верониканы фатарындан аны ючюн къачхан болур эди. Ол жерни, окъуучу къызчыкъ тапхан жерни, аны алайдан алып кетген жерни... Алай ол сагъышланы айталмады.

– Багъалы къонакъ, не айталлыкъса бизни жомагъыбызны юсюнден? – деп, шошлукъну буза, сууну капитанына сорду Тамата гумулжук.

Шыбыртчыкъ, барысына да бирча къарап, къууанчлы айтды:

– Биз энтта да сизни зурнукларыгъызны къычыргъанларын эшитирбиз деп умут этеме. Бирге узун жолну арытырбыз. Мени бир оюмум барды. Биз, хар кимге да жер табылырча, жангы къайыкъ ишлерикбиз. Мен жолубуз къалайтын барлыгъын билеме. Сиз манга ышаныгъыз ансы...

Шыбыртчыкъ къонакъ гумулжукланы Свислочъха элтеди

Эрттенликде капитан иги да кеч уянды. Туура алай туйюл эсе да, тышындан келген гумулжукладан артда эди. Аны себепли бир кесек уялыргъа тюшдю. Болсада Шыбыртчыкъны

нөгерлери анга ахырда эс бурмадыла. Ким биледи, ёхчегеми этдиле?.. Къалай-алай болса да, гумулжук уяда жолгъа атланьрыны аллында, къазауат жыйылыгу бара эди. Къамыжакъчыкъ, эркин эснесп, къара кёзчюклерин уугъунчу, бирси гумулжукла жюклерин жыя, тохтаусуз ары-бери жёбелейдиле. Бир кесекден гумулжукланы таматалары къатына келип, хазыр болгъанларын айтды Шыбыртчыкъгъа:

– Капитан, биз жолгъа хазыр болгъанбыз! Мындан ары этиллик жумушну юсюнден сени буйругъунгу сакълайбыз.

Къамыжакъчыкъ бир кесек абызырады. Угъай, тыш къыраллы гумулжукланы туугъан жерлерин къалай табаргъа боллугъуну юсюнден Шыбыртчыкъны оюму бар эди. Биринчиден, Свислочъха жетерге керекди. Анда къайыкъ ишлерге керекди. Бош жаркъачыкъда жюзюп барлыкъ туююлсе да жолну узуну, ол жаркъачыкъ Шыбыртчыкъны кёп къыйынлыкъладан чыгъаргъанды. Гумулжукла кеслери да ары сыйынырыкъ туююлдюле. Жангы къайыкъ бла ала Свислочъ бла Березинагъа дери жетерикдиле. Березина уа Дюбнебургъа чыгъарлыкъды. Алайда уа гумулжукла кеслери да болушурла: Дюбнебур аланы туугъан жерлерине дери барады. Къысхасын айтханда, барлыкъ жолубуз ангылашыныулуду, ачыкъды. Иш башхадады. Алгъа капитан кеси аллына жолоучулукъ эте эди, кеси кесине оноу эте эди, аны себепли кишини аллында бир зат ючюн да жууаплы болмагъанды. Энди уа, баям, хар зат да башха боллукъду. Жолгъа бир атландыкъ эсе, сокъураныргъа жарамайды.

– Охо, шуёхларым, бусагъат суугъа тюшейик. Жолда уа мен сизден бир затны юсюнден сорлукъма. Алай, баям, сизге иелеригиз бла да саламлаша кетерге керек болур?

Гумулжукланы таматалары кесини жерлешлерине жарсыулу къарады. Ол аланы хар бирини жюрегине къарагъанча кёрюне эди.

– Биз ала бла тюнене ингирде окъуна саламлашып кетгенбиз. Эрттенликде уа мен Софья бла тюбешгенме. Ол бизге насийхатын айтды: бир бирни ангылап, жарашып жашаргъа, сизге игилик этгенни эсигизде тутаргъа. Жолубузну ахшы болурун тилеп, тёзюмлю болурубузну айтып, Софья, багъалы капитан, сизни билимигизге да, этимлигигизге да ийнаналды...

Гумулжукланы таматалары тынгылады. Ким биледи, дагъыда бир зат айтырыгъымы келди. Алай Шыбыртчыкъ Софьяны махтагъанындан къызарып, ал аякъчыгъы бла эшикге кёргюзтдю:

– Шуёхларым, жолгъа!..

Гумулжук уядан чыкъгъанлай, ала суу таба бир бири ызларындан тизилип кетдиле. Алларында Шыбыртчыкъ барады.

Ол жаланда бир затны юсюнден сагъыш эте эди: черекге къалай теркирек жетерге эм къайыкъны ишлерге керекли затланы къайдан табаргъа. Иги бутакъчыкъ керек болгъаны ангылашына эди. Алай къайыгъ а женгил болургъа керекди. Суу жагъада ханс ичинде аллай табыллыгъ а болурму? Къайсы терекден неда къайсы юлкуюден болургъа керекди ол?

Тышындан келген гумулжукланы таматалары капитанны ызындан бара эди. Аякъ ызын аякъ ызына тюшюрюрге кюреше эди. Гумулжуклагъа ол жол бир кесек белгили эди. Ала алайтын бир ненча кере ётгендиле, чыбыкъчыкъла, жаркъачыкъла жыя.

Бир кесекден Шыбыртчыкъ таматаларына былай сорду:

– Багъалы нёгерим, адамла жаз башында терекледен кесип келтирген бутакъланы къайры атханларын билемисе? Былайда терек бахчала болмай амалы жокъду.

Гумулжук, бир кесекге тохтап, башын жан-жанына бурду.

– Билмей а?! Жаз башында элчиле былайда терек бутакъландан аллай ыскындыкла этедиле, ёталгъан окъуна этмейсе. Къургъакъ бутакъла гумулжук уягъа керек боладыла. Уллу бутакъдан сындыралсакъ, аны терк окъуна гумулжук уягъа элтебиз да, ишчилеге беребиз. Агъачны терк окъуна жаратадыла кереклерине: андан юй башына да, юй тюбюне да салыргъа къангала этерге боллукъду. Къургъакъсытыргъа кереги жокъ... Кёбюсюнде бизге алма эм балли тереклени бутакълары керек боладыла. Аладан къаты терек болмаз, баям.

Шыбыртчыкъ аны кеси да биле эди. Верониканы атасы аз айтмагъанды аланы фатарларында юй тюплери балли терекни къангаларындан этилингенин. Ол, не сейир эсе да, эменден къатыды. Юй керекни да балли терекден бошдан этмейдиле. Ол терекни жонаргъа да алай къыйын туююлду. Ол къаты да къатыды, аны бла бирге уа жумушакъ да жумушакъды.

– Ма балли бутакъдан этейик къайыгъыбызны! – деп, хар ким да эшитирча айтды Шыбыртчыкъ.

Жолоучула ыскындыкны терк табалмадыла. Ала чырпыла излей жолгъа чыкъгъанда, кюн ёрге кётюрюлген эди. Жаяу жолчукъда бир уллу чырпы тебе къаланып тура эди. Шыбыртчыкъ, не алыргъа боллукъду деп, эслеп къарай эди. Кёзю бир бутакъчыкъгъа илинди, ол бир къыйыры бла жерге кирип тура эди. Ол бутакъчыкъ, терекни башха бутакъларындан эсе, гитчерек болгъанлыкъгъа, битеу бутакъланы ауурлукъларын ол тутуп тургъанча кёрюне эди. «Бизге да ма быллай кючлю кеме керекди», – деп сагъыш этди капитан, алай сагъышын а кишиге да айтмады. Гумулжукланы таматаларыны оюмун билирге сюе эди ол. Былай тенгleshдиргенде, жашауда сынамы уллу туююлду. Тамата Шыбыртчыкъгъа, ышарып къарап, айтды:

– Къарайма да, капитан, биз экибиз да бир балли бутакъчыкъны жаратханбыз. Аны кесейик...

– Негерим, ыразыма, – деп, Шыбыртчыкъ да ыразы болуп ышарды. – Дагъыда бир элберни тюшюрдюм эсиме: «Топ кибики – тегерек, къан кибики – кызыл, бал кибики – татлы».

– Да ол баллиди да! – деп, гумулжукланы таматалары кюлдю.

Жол негерле бир бирни ангылагъандан иги не барды, бир бирни къуру сёзлерин угъай, акъылларын да ангыласанг. Капитан алай сагъыш этгинчи, гумулжукла жюклерин да жерге атып, быхчыланы бла балталаны чыгъардыла. Таматалары кысха буюрду. Бирлери ёрге ёрлей эдиле, бирлери уа тубюнде ишлей эдиле. Керексиз, артыкъ бутакъларын кетере, балта тауушла да чыгъып башладыла.

Бир кесекден балли бутакъчыкъ жерде хансдан этилинген тешекде эди. Гумулжукланы таматалары аны къабугъун да къобарыргъа буйрукъ берди. Шыбыртчыкъ, къатларында айланып, не этериклерин айта эди: къайыкъны ал жанын къалай жютю этерге, керек болса, кеме ичинде бугъарча, къаллай чунгур жонаргъа. Капитанны башына дагъыда бир сейир зат келди: «Баллини къабугъундан, бютюнда ол узун, жукъа жонулгъанларындан желкенле¹ этерге нек жарамаз? Къайыкъны жан-жанын жукъа бутакъчыкълардан этерге боллукъду... Ол артыкъ боллукъ туююлдю...» Болсада, Къамыжакъчыкъ кесини ол оюмундан туююлдю. Иги желкенле этер ючюн, къуру быхчыла бла балтала азлыкъ этерикдиле. Ол сагъышларын гумулжукланы таматаларына билдирди. Ол бош жарсый эди. Гумулжуклада хар зат да бар эди: агъач чюйле, кендир жипле, къылдан эшилген аркъанла. Алай бла жолоучула кемени жан-жанын да хазырладыла.

Заман бара эди. Ишлерин бошагъандан сора, гумулжукла бир кесекге къайыкъны эки жанына солургъа олтурдула. Алай кеп солуялмадыла. Шошлукъну биринчи таматалары бузду:

– Капитан, тебирерми эдик?..

– Хау, негерим, бизге узакъ жол барыргъа тюшюп турады. Жолгъа уа бусагъатда тебиресек, иги болур, жауун жаугъунчу, къарангы да болгъунчу. Къайыкъны жюрюте билирге да бир кесек юйренирге да керекди. Свислочъ битеу биз ётерик сууладан бек гитче болгъанлыкъгъа, аны халы тынгысызды. Жолда къалакъланы да табаргъа керекди.

Гумулжукла, буйрукъну да сакъламай, жангы къайыкъны, эки жанындан туруп, къарыулу аркъаларына кётюрдюле. Шыбыртчыкъны бла таматаларыны ызларындан тебиредиле. Жолоучуланы Свислочъ сакълай эди.

¹ Желкен – парус.

**Шыбыртчыкъ тышындан келген гумулжуклагъа
сукъланады**

Капитан кесини жол нёгерлерини бетлерине тюрслеп къарайды. Шыбыртчыкъ хар бири да жолгъа жарыкъ кёллю чыкъгъанларын билирге сюе эди. Не десенг да, жол узакъды. Сени жолгъа чыгъаргъа кёлюнг жокъ эсе, неда кесинге базынмай эсенг, сора жолгъа чыкъма. Бютюнда бу сизге Болочанка бла Свислочьда бош айланнганыгъызча туююлдо, бу уллу жолоучулукъду. Дюбнебур сакълайды жолоучулары. Эшта, ол бир сынаула да хазырлагъан болур. Ансыз боллукъ болмаз.

Тышындан келген гумулжукланы бетлери сагъышлы эдиле, Шыбыртчыкъ аланы ичлеринде къоркъакъланы эслемеди. Ала таукел сюеледиле. Жол нёгерликге быладан иги жыйын тапмазлыгъын ангылады. Аланы къайгъылары – теркирек юйге жетергеди. Белоруслула айтханлай, башха жерни тёшегинден эсе, туугъан жеринг жумушагъыракъды деп. Къалай да къара, башха жерде жаз башы да ариу туююлдо...

Шыбыртчыкъ кемеде кесини капитан жерин тапды. Ал аякъчыгъы бла гумулжуклагъа белги берди: «Кетдик! Къайыкъны жагъадан суугъа тюртююз!..»

Тюртдюле кемени суугъа. Алай эте, Свислочьну ортасына жетдиле.

Суу шошайып эди. Алай бу эрттенликде Свислочь къонакълагъа жарыкъ тубегенди дерча да туююлдо. Женгил аязчыкъ ургъанлыкъгъа, ол къайыкъны чайкъай эди. Шыбыртчыкъ артха жагъагъа къарады. Не зат эсе да къайгъы этдире эди къамыжакъчыкъны. Баям, туугъан жеринден кетип баргъаны болур эди аны къайгъы этдирген. Кеси жерингде юйюнгю кёрюнюшю окъуна болушады. Туугъан Болочанкасын табаргъа мураты энди андан да узакъгъа кетеди. Хар зат а алай тап бара эди. Алай бла Шыбыртчыкъгъа билим да, къарыу да келди. Сууда жюзген кемелени элте билирге да юйренди. Тышындан келген гумулжуклагъа женгил да, таукел да не ючюн болушургъа айтдым... Алай бир жаны бла къарагъанда уа, бу жазыкълагъа болушлукъ ол сууап туююлмюдо?..

Уллу толкъун кётюрюлюп, къайыкъны ичине суу къуйду, тюз да Шыбыртчыкъны аякъ аллына. «Дюбнебур бла баралма сагъ а, не боллукъду?» – деп, капитан кеси кесине сорду. Алай, сагъыш этип, сокъураннган затларын эсге алмазгъа кесине сёз берди. Алайсыз юч халкъны – белоруслулары, украинлиени, оруслулары – жерлери бла бараллыкъ туююлбюз сууда.

Сууну жагъаларына къарай, гумулжукланы таматаларыны сюркелип келгенин Шыбыртчыкъ эслемеди.

– Капитан, – деп, къамыжакъчыкыгъа намыс бере, – мен бек ыразы боллукъ эдим санга, сен манга барлыкъ жолубузну юсюнден айтсанг эди. Юйге бара тургъаныбызда туберик череклени юслеринден да айтсанг.

– Жарсыма, багъалы нѳгерим, жолну мен бек иги билеме. Свислочъдан биз Березинагъа ётерикбиз. Андан а аны суулары сизни туугъан жеригизге Дюбнебургъа элтирикдиле. Анда, эшта да, болушлукъ керек болмаз сизге. Не десегиз да, ёз суугъуз...

– Жаш капитан, ийнан манга, биз кѳп жылланы туугъан жерибизден узакъда тургъанлыкыгъа, Дюбнебурну сыфаты эсибизден кетмегенди. Айтхылыкъ Дюбнебур – Славутични – мен хар айрыкамчыгъын, аны хар бурулмасын билген сунама. Аны боюнунда орналгъан битеу шахарланы, эллени эсимде тутама. Ма бусагъатда кѳзлерими къыссанг да, битеу ол шахарла бла элле кѳз аллымда турлукъдула: Канев, Черкаussy, Кременчуг, Верхнеднепровск, Днепродержинск, Днепропетровск, Запорожье, Васильевка, Никополь, Горностаевка, Днепряны, Херсон...

Шыбыртчыкъ сейир этип тынгылай эди абадан гумулжукга. Вероника бла окъугъан заманында къамыжакъчыкъ географияда кѳп кере эшитген эди бу атланы. Аланы ариулукъларына сейирсине эди. Къууанч тыпырлы болуп, кѳзчюклерин къагъа эди.

– Битеу ол байлыкъны сиз кеси кѳзлеригиз бла кѳргенмисиз?.. Алай ариу атладыла!..

– Багъалы Шыбыртчыкъ, ийнан манга, ол элле кеслерини ишленгенлери бла, табийгъатлары бла да ариудула. Аланы атларында уа кѳп жашырын, сейир затла бардыла. Аладан бирин санга айтайым... Сѳз ючюн, Черкаussy деген ат къайдан чыкыгъанды? Тюрк тиллени биринде «чири киси» деген сѳз тутуш барды. Болушу уа – «чары киши» деп алайды. Экиси да Черкаussy дегенге келишедиле. Алай бла, «чири киси» – къарыулу адам, аскер адамы деп кѳчюрюледи. Эртте заманлада аскерде къуллукъ этгенле, ишлерин аскер къуллукъ бла байламылы этген адамла кеслерине алай айтып болгъандыла. Ол аскер къауумлагъа уа татарлыла, тюркюле эм славянлыла да киргендиле. Ала, барысы да биригип, къыралгъа чапхан жаула бла уруш ёте эдиле...

Ма алайды... Мени Дюбнебурну жерлери бла кѳп тюрлю зат байламлы этедиле.

– Аллах ючюн, бирин окъуна айт, – деп тиледи Шыбыртчыкъ таматадан.

– Кечгинлик бер, капитан. Аны айтыргъа, мен ангылагъандан, бизни заманыбыз боллукъду. Жолубуз узакъды. Энди

уа барып, жыйынны бир тынчайтыр сёз айтайым: тюз жол сайлагъан болурбузму деп, жарсып турадыла...

Тамата ашыкъмай къайыкъны ортасына тебиреди. Шыбыртчыгъ а, анга намыс бере, ызындан къарады. Бу жангы жолючулукъда таматаларына тынгылай билгенлери, бирикгенликлери муратларына жетерге болушуругъун кёп хапар айта турмаучу таматаны сыфаты шарт кёргюзтюп тура эди. «Ол алаамат туююмю?» – деп, сабыр бола, кесини къайгысын чача, сагъыш этди Шыбыртчыкъ. – Манга къуруда тёзюмлюк керекди, ким биледи, кёп затлагъа уа гумулжукладан юйренирге да тюшер...»

Шыбыртчыкъ сууда школ къурайды

Тышындан келген гумулжукла сайлагъан кеме асыры тынгылыдан, Верониканы отоунда болгъанча кёрюндю капитаннга. Бир кесекден къызчыкъ кюнделикни керекли бетин ачар да, ол заманда къамыжакъчыкъ андан чыгъар, аны столунда айланыр эм окъуу китапларына къарар. Ким биледи, кесини суйген географя атласына да къарар.

Шыбыртчыкъ, сагъышха кетип, анга тамата гумулжук келгенин да эслемеди.

– Капитан, къалайса! – деди тамата. – Ма бизни кемени элтген толкъунлагъа къарайма да, къууанама, юйге жетемиз деп. Битеу къайгыларым къайры эсе да жокъ боладыла, бу толкъунла аланы чачаладыла. Алай, суу бир кесек шошайса, кёп тюрлю сагъышым тынчлыкъ бермейди. Шыбыртчыкъ, билемисе, мени санга бир тилеригим барды...

Тамата бир кесек тынгылады. Капитан керилди, кёзчюклери бла жан-жанына къарады. «Тамата не айтырыкъ болур? Ол багъалы да, тамата да гумулжукга мен жууап бераллыкъ болурмамы? Аны тилегин эталлыкъ болурмамы?» – деп жарсыды Шыбыртчыкъ.

– Багъалы нёгерибиз, – тамата капитаннга, хурмет этгенин билдире, жарыкъ сёлешди, – Свислочь уллу череклеге къошулады, Къара тенгизге да жетеди. Бизни кемедде жашауубуз игиди, тынчды. Сени жерлешлерингде къонакъда болгъанда, ала бла бирге ишлеген гумулжук уядан аман туююлду кемедде... Алай жолоучулугъубуз къуру бир кюн туююлду. Эслеген эсенг, биз къуру ишлеп турургъа юйренгенбиз. Заманыбызны къайыкъда жатып ётдююрге – ол бизге бек къыйын ишди... Биз, ишлегенден эсе, бош тургъандан бек арыйбыз...

Тамата, тынгылап, артха къарады да, ал аякъчыгъындан бири бла кесини гумулжук нёгерлеринден бирин кёргюзтдю:

– Была жукъ этмегенден арыгъандыла. Гумулжуклагъа иш керекди. Бизни суу тыймаса эди, къайыкъдан ары, суу жагъагъа чыгъып, жерге басарча болса эди, биз кесибизге жолланы излеп табып, бир жерде гумулжук уя ишлерик эдик.

Шыбыртчыкъ сагъышха къалды. Кертиси бла да, гитче кеме, – ол ийнечикледен бла бутакъчыкъладан, не ууакъла болсала да, – къала ишлер жер туююдю. Шыбыртчыкъгъа гумулжук уя къала киби кёрюнеди. Аллай къаланы кемеде ишлесенг, олсагъат баш-тёбен боллукъса. Ол ийнелени да къайдан аллыкъса?!. «Хар ким да къол ишге бирча уста туююдю, – деп сагъыш этди Шыбыртчыкъ. – Бу гумулжукла къуру ишчиле болуп къалмай, акъылдан да кем туююдюле. Алай болмаса эди, мен мында школ ачар эдим, Вероникадан эшитген затларымы алагъа айтыр эдим...»

Къамыжакъчыкъ таматаны къатында бир кесек уялган эте эди. Аны жютю къарамындан къызаргъан иш да этди. Алай жангы тууарыкъ оюмлагъа кюнню сууда жарыкъ жилтирегени чырмады. Кюн тиекчик суудан кемени ичине секирди. Шыбыртчыкъны аякъчыгъына тийди да, аны санларын жылыудан толтурду. Капитан ол хычыуунлукъдан ал аякъчыкъларын бирге жыйды. Кюнню жарыкъ жилтирегени уа, кемени бир жанындан бир жанына чыгъып, жылы ышарыуу бла бир суу толкхуннга тийди. «Манга Ажайып Чёпчюк алай бла белги береди!..» – деп, Шыбыртчыкъ кычырыргъа аз къалды.

Бу белги гумулжукланы не бла булжуртургъа керек болгъаны юсюнден соруугъа амал табаргъа болушду. Ажайып Чёпчюкню эсине тюшюргени Шыбыртчыкъгъа таукеллик берди. Алай бла капитан гумулжукланы таматаларына кесини сагъышларын айтды:

– Жолоучулукъну кезиуоне кемеде школ къууаргъа керек биз. Хар кюнден тюрлю-тюрлю дерсле бардырырбыз. Биринчи устазыбыз ким боллугъун да билеме... – деп, Къамыжакъчыкъ абадан гумулжукну кёзлерине къарады. Капитан ол устазлыкъ жумушну таматагъа буюруп акъылдады. Андан башха зат кёшхунчу, жууапны эшитди:

– Мен да билеме. Сен бизни жолубузну бир иги къуурагъанса да, географиядан устазлыкъ этерге сенден иги, сенден билимли, сынамлы табыллыкъ туююдю.

Капитан даулаша турмады, гумулжуклагъа билеклик этерге борчлуду. Шыбыртчыкъ дагъыда бир кере Ажайып Чёпчюкню юсюнден сагъыш этди, тышындан келгенлеге туугъан жерлерин табаргъа сёз бергенин да эсине тюшюрдю.

– Сау бол, бизни багъалы нёгерибиз! – деп, тамата жол нёгерлерине къарады. Ызы бла уа андан да жууукъ сюркелди капитанны жерине. Сора тыншыкъ айтды: – Капитан, кел, бек

алгъа хар нени да оюмлайыкъ, сагъыш этейик. Ашыкъгъан суу тенгизге жетмез. Кесин билесе, ашыкъгъан бир ишни эки кере этеди. Бизни окъуучуларыбыз абаданла болгъанлыкъгъа, дерследен хайыр алырча къурамакълыкъ алай тынч туююлду. Оюмлу этерге керекбиз ишни. Жюрюмеген жыгъылгъан да этмейди...

Капитан бла тамата кемеде школну къалай къуурагъа керек болгъаныны юсюнден кёп ушакъ этдиле. Не эм къаллай дерсле боллукъларын? Окъуу китапны орунуна нени хайырланьыргъа боллукъду? Юйге дерсле да къаллайла берилликдиле? Гумулжуклагъа жазыу ишлени да неде этдирликбиз?.. Шыбыртчыкъ, Фенолог бла тюбешиуюн эсгере, география дерсге табийгъатны дерсин къошаргъа айтды. Гумулжукланы таматалары уа ол дерсде жауунну бла кюнню юсюнден билдириуле хазырлагъа айтды, дагъыда кёк кюкюрегенни бла жашнагъанны юсюнден да.

Шыбыртчыкъ белорус тил бла шагъырей этеди

Тюнене ингирден окъуна капитан гумулжукланы белорус тил бла шагъырейлендирир акъыл этди. Алай эрттенликде ол экили болду: керекмиди ол алагъа? Тил – ана тилинг да болсун, дуняда бек кёп жюрюген тил да болсун – къонакълагъа ол математикача боллукъ туююлду. Адамгъа математика керекди бек алгъа. Шыбыртчыкъгъа андан башха бир акъыл келмеди. Тюз тауусумла, оюмла математиканы болушлугъу бла этиледиле сора уа.

Вероника айтханнга кёре, сабийле белорус тилни алай бек да суймей эдиле школда. Ол аны сейирге къалдыра эди. Шыбыртчыкъгъа уа ана тилни сёзлери жюрекеге бал жакъгъанлай эшитиле эдиле.

... Тюз да гумулжукла уянгъанлай, капитан алагъа:

– Шуёхларым, сиз тизгинигизни жыйгъандан сора, эрттен сууну да татыуун кёргенден сора, сизни дерсге чакъырама. Ол сизге сейир кёрюнюр эсе уа...

Андан башха Шыбыртчыкъ зат айтмады. Бир кесек заман ётдю. Сейирге къалгъан гумулжукла къайыкъны аллына жуукъ атладыла. Ала устазларыны бетине соруулу къарай эдиле.

– Шуёхларым, – деп, капитан бир кесек тынгылады. Белорус тилни юсюнден айтырыгъы кёлюн кётюрюп эди. Белоур тилни – харфланы окъуна – Верониканы нёгерлери кеслери да толу билмейдиле, Белоруссияда жашагъанлыкъгъа. Тышында жашагъан гумулжуклагъа уа не айып. Алай биринчи атлам этилинди, Шыбыртчыкъгъа, не десек да, ана тили багъалды.

– Мен сизни бла белорус тилде дерс бардырыргъа сюеме. Ангылайма сиз башха жерден болгъаныгъызны да, кесигизни ана тилигиз болгъанын да. Алай белорус тил да керекди сизге.

Капитанны къарамы гумулжукланы таматаларыны къарамы бла тубешди. Шыбыртчыкъ аны тынгылауунда ангылау-лукъну да, болушургъа ыразылыгъын да сизди. Ол сезим а аны бютюнда таукел этди.

– Багъалыларым, белорус тил жумушакъ, ариу тилди. Аны алайлыгъын окъусагъыз, билсегиз дурус ангыларыкъсыз. Хайырланган да этериксиз, суйюп. Ма биз бусагъатда суудабыз. Тёгерегибизде суудан башха зат жокъчады. Суу да суу. Алай аны суратлагъан кёп сёз барды, сейирге къалырсыз. Тынгылачыгъыз...

Шыбыртчыкъ суу бла байламлы кёп белорус сёзню айтды. Ол *таза, сууукъ, жылы, исси, дарман, буз...* Дагъыда – *жаз башыны сууу, эриген суу, таза суу, шорхулдагъан суу, дарман суу...* Капитан кеси да ангылаялмай къалды ол къадар сёзню къайдан билгенин, къайдан эсине келгенин.

Бир ауукъдан Шыбыртчыкъ ангыларыкъды анга Ажайып Чёпчюк болушханын. Ол кече-кюн да къайыкъда жашаугъа кёз-къулакъ болуп тургъанды. Акъыллы капитаннга болушургъа эди.

Гумулжукла капитаннга кёз къакъмай тынгылай эдиле, бир сёзню окъуна ычхындырыргъа къоркъуп.

– Ана тилинде кёп сёз туады, – деп, андан ары бардырады дерсин Шыбыртчыкъ, – сууланы, кёллени, Ата журтунгу жерлерини атлары. Аланы билмей жашау – жашау туююлдо. Беларус тилни ариулугъун ангыламагъан, билмеген – ол сангыраулукъду, жюрегинг, жанынг да ачыкъ болмай жашамакълыкъды. Свислочь, Березина, Птичь, Болочанка, Волма, Титовка, Талька, Железинка, Шать – была бизге белгили сууланы атларыдыла. Андан ары барсанг а, төгеркге къарасанг, башха жерлени кёрсенг... Къуру сууланы да угъай... Беларус эллени къаллай ариу атлары барды! Тынгылачыгъыз, ариу макъамча эшитиледиле!.. Слуцк, Слоним, Славгород, Саматовичи, Сморгонь... Неда – Ошмяны, Островец, Елизово, Языль, Залесье, Пружаны, Полоцк, Орша...

Гумулжукланы таматалары, жеринден ёрге туруп, Шыбыртчыкъдан эркинлик алып, акъылын айтды.

– Багъалы Шыбыртчыкъ, биз санга тынгыларгъа бек ырызбыз. Беларус тил да бизге кесибизни тилибизчады... Биз белорус ёзенлени бла талаланы ариу атларын суйюп билдик... Адам атларыгъыз а къаллайладыла: Янка, Алесь, Вероника,

Максим, Алёна... Ёхтемленир затларыгъыз кѣпдюле сизни. Белорус тил – украин тилге нѣгерлик этген къоншу тилди, ол тил хар заманда да бизни жюрегибиздеди. Ана тилигизни сакълай, багъалай билигиз! Аны бла бай боллукъсуз сиз...

Къайдан эсе да хыны, алай жылы аязчыкъ урду. Сууну толкъунлары ёргерек кѣтюрюлдюле. Алай Шыбыртчыкъ да, гумулжукла да анга уллу эс бурмадыла. Ала ол кезиучюкде белорус тилни ариулугъуна батып эдиле.

Шыбыртчыкъ Американы ачылгъаныны юсюнден айтады

Тюненеден окъуна гумулжукланы таматалары бла капитан школда дерследе не затланы юслеринден айтырыкъларын оноулашхан эдиле. Ол оноугъа себеплик этген а гумулжукладан бирлерини айтханы болгъанды. Туугъан жери бла тюбеширигин асыры сакълагъандан, тансыгъы хорлап, ачыуланып айтды:

– Бу жолоучулукъ неди?! Свисlochъ да, Березина да – ол Колумбну Индиягъа жолоучулугъу туююлдю!.. Анда тенгизле да бар... Анда сууну толкъунлары алай уллуладыла, сиз аллайны тюшюгюзде окъуна кѣрмегенсиз!..

Айтхан кеси аллына этгенликге, эшитген а, баям, барысы да этгендиле. Барысы да ангылагъан а болурламы? Шыбыртчыкъ аны айтханына тынгыларгъа ыразы эди. Бу акъыллы Индияны Колумб ачхан сунсун да турсун, аны бла индусланы къууандырсын, ол гитче азия къыралчыкъда жашагъанланы. Алай тюзетилмеген халат кѣп заран келтирирге боллукъду деп сагъыш этди капитан. Ким эсе да билимсиз гумулжукну сѣзлерин керти сунар.

Шыбыртчыкъ гумулжукланы таматаларыны къарамындан окъуна ангылады: географияны бла тарыхны къолгъа алыргъа кереди. Шыбыртчыкъны сагъышларыны тюзлюгюн гумулжукланы таматаларыны кѣзлери айтып тура эдиле.

– Шуёхларым, – деп башлады экинчи кюн эрттенликде дерсин капитан, – жарсыугъа, бизни бусагъатда битеу жерни юсюн кѣргюзтюрча глобусубуз жокъду. Мен сизге бир жолоучулукъну юсюнден айтыргъа сюеме, ол жолоучулукъ жангы жерни ачханды. Европада Индияны билип, ары барыргъа итинген заман бар эди. Аллай мураты Колумбну да болгъанды. Ма алай бла ол Испаниядан узакъ жолгъа атланганды. Алай баргъан жолу аны башха жерге келтирди. Таукел жолоучу бир Индияны ол такел жолоучу тапмагъанды. Колумб континетни башха жерине тюшгенди. Тенгизни толкъунлары кемени башха жары элтгендиле: Американы жерине. Анда жашагъанлагъа индей-

лиле деп, билмечиликден айтхандыла. Бюгюн да Америкада ол жерлилеге алай айтадыла. Тюзюн айтханда, бизни кьолубузда окъуу китапла болсала эди, биз ол тайпаланы атларын тинтир эдик. Индейлилени кеп атлары барды, сейирге кьалырса, адетлери, терелери да – эрттегили.

Сез айтмай, тынгылап тургъан жахил гумулжук тыншчыкъ айтды:

– Багъалы капитан, айтчы ол тайпаланы атларын. Мен аланы унутурукъ туююлме, – деп, гумулжук, уяла, кезлерин энишге ийди.

– Айтмай а, айтайм. Эсимде болгъанланы айтырыкъма...

– Багъалы Шыбыртчыкъ, дагъыда бир затны ангылатчы, барысын да эсинге тюшюрюрге нек жарамангъанын, – деп, гумулжукланы таматалары капитанны сезюн белдю.

Барысы да сагъайдыла. Шыбыртчыгъ а дерсин андан ары бардыра эди, америкалы индейлилени бушууларыны юсюнден билгенлерин айта, индейлилени емюрле бла жашагъан жерлеринде тыш кьыраллыла кьыргъанларыны юсюнден, артда ол тыш кьыралладан келгенле Америкагъа иелик этгенлерини юсюнден да.

– Комачи, чероки, чикасо, пауни, – деп, санап башлады Шыбыртчыкъ. – Бу атла кеп магъаналыдыла, алагъа аланы кьадарлары бергенди. Сез ючюн, пауни тайпа Оклахомада жашайды, ол «адамланы да адамлары» демекликди. Чероки – экинчи тилни адамларыдыла. Чикасо – азатлыкъ ючюн кьопханла. Хар тайпаны – кесини адети, тереси, кесини тили. Бир кезиуде ала Американы иелери эдиле. Алай Колумбну ызындан жерни хар тюрлю жерлеринден адамла келип башладыла ары. Ала зор бла, уруш-туююш бла индейлиледен жерлерин, эркинликлерин сыйырдыла. Бой салмагъанланы уа елтюрюп баргъандыла...

Гумулжукла, кымылдамагъанлай, тыншчыкъ олтура эдиле. Жаланда суу толкунлары кеслерин кемени жанжанларына ура эдиле.

– Индейлилени адетлери, терелери уа, – деп, андан ары бардырады Шыбыртчыкъ, – мамырлы эдиле. Оджибвейле уучулукъ бла кюреше эдиле, чабакъ тутуп, агъачда кегетле жыя эдиле. Бусагъатда да аладан сау кьалгъанлары, агъач пиринчни бла юргени сууун жыядыла. Табийгъат бла байламлыкъда жашагъан индейлиле иги уучула, жарагъан аскерчиле болгъандыла. Чероки (ала жарым мингден кеп кьалмагъандыла) тайпаны ичинде уа тиширыулары иш да кеслерин кьоруулаяла эдиле, жауларына, кьоркъмай, кьажау сюеле эдиле. Хоккейни уа ким кьурагъанын билемисиз? Индейлиле ала да. Къарааякълы

тайпаны атыды хоккей деген сёз. Аны эр кишилери къынгыр таякъла бла топ ойнай эдиле, бусагъатдагъы клюшкалага бек ушагъан.

Шыбыртчыкъ гумулжуклагъа индейлилени бир жерге жыйгъанларыны, къыргъын этгенлерини юсюнден хапарлайды. Сабийлени тайпаладан зор бла алып кетип, алагъа жангы школлада ана тиллеринде окъургъа эркинлик бермегенлерини юсюнден айта эди. Аланы тепсеулерини бла жырларыны юслеринден да кёп хапар айтады.

Тюненеги «акъылман» чуусуз олтура эди. Алай капитаны, энди уа устазларыны, сейир хапары бошалгъанда, сорургъа базынды:

– Сора Колумб индейлилеге тапсыз этгенди, аланы жерлеринден къыстатып, тарыхларын жокъ этип, тайпаларында жашауларын бузуп?

– Бек къыйын сорууду, жууапсыз соруу окъуна болур, – деп, Шыбыртчыкъ сагъыш этип тебиреди. – Колумб не бир башхасы болмаса, апачи, чероки деген тайпала, кеслерини дуняда башха дуняны да кёрмей, ненча ёмюр жашарыкъ болур эдиле. Самолётла бла машинала аланы контитентде боллукъму эдиле? Ма пуэбло индейлиле, европейлиле келгинчи, ат не болгъанын билмей эдиле, мюклеринде юй хайыуанла тутмай эдиле, бахча этмей эдиле...

Шыбыртчыкъ тюнене билимсизге санагъан гумулжук сагъышлы болду. Дерсни бошап, ишге тохтаргъа керекди. Суу жолоучулукъда иш а табыллыкъды.

– Баям, багъалы гумулжукла, хар кимни ниетине кёре болур хар зат да. Дуняны, бютюнда бусагъатда, чекле бла айырыргъа къыйынды. Ала хар заманда да керек болмайдыла. Къарындашларым, керекли затла башхадыла: битеу дуняда мамырлыкъда жашаргъа, таза жүрек бла бир бирге болушлукъ этерге. Дагъыда бир бирге намыс бере, багъалай билирге. Андан башха амал жокъду туюшден, къаугъадан, урушдан къутулургъа...

Шыбыртчыкъ жулдузлагъа уады

Кюн, къара булутла баса, аз-аздан кёзкёргенге¹ кете тебирейди. Аны, чыракъны ёчюлтюп къойгъанча, бирле ёчюлтюп къойсала, къарангы боллукъгъа ушайды. Алай капитан биле эди кечени башланганы бла аны жолоучулугъу андан ары барлыгъын. Иги къарасанг а, къарангы кечени да жарыкъ жолу барды.

¹ Кёзкёрген – горизонт.

Шыбыртчыкыны кезлери узакъдагы жулдузланы жарыклары аз-маз жарытхан къарангыгъа юйрендиле. Ала кекде кепден-кеп бола эдиле. Къамыжакъчыкъ, кюнню чырмаусуз этгенине къууана, гумулжукла да жукълагъаннга тири сагъыш этерге акъыл этди. Нек тири? Анга себеплик этген а арт заманда Шыбыртчыкъ бла кюнден-кюннге кеп тюрлю сейир затла бола тургъанларыдыла. Бир затны юсюнден сагъыш этгенлей, ол зат болмай къалмай эди. Аны Аллахмы бергенди анга неда Ажайып Чепчюкю этеди аланы, аны сагъышларыны тюнюнде болгъаныны кючю асыры къатыдан сейир этдиреди.

Аны себепли Шыбыртчыкъ бир затны юсюнден сагъыш этерге ашыкъмай эди. Сагъыннганны башы – босагъада дегенлей. Биринчи, оюм этерге, сагъышларын башында тап тизерге сагъышланды.

Къулакъчыкъларын сюеп, капитан жан-жанына къарап, артха бурулду. Гумулжукла, баям, жукълапдыла... Кемени жаны бла суугъа къарады. Суу шошая башлагъанча керюндю. Толкъунла бир бирлерин хорларгъа деп эришгенлерин тохтатдыла.

Шыбыртчыкыны кезю сууда жюзген бир нарат къабукъну кесегине илинди. Ол аллай жукъа эди, жел азчыкъ ургъанлай окъуна, суу башы бла учуп кетерикча. «Баям, бир жарым сагъатха бу журунчукъгъа минсем, бек сейир болур эди!» – деп сагъыш этди Шыбыртчыкъ.

...Ол сагъышны къолу бла тутарча болду. Шыбыртчыкъ, эслеялмай къалды аякъчыкълары бла ол жел кетюрген журунчукъдан тутханын. Хар такъыйкъадан, хар жел ургъаны сайын, аны кекде учхан кемеси бийикден-бийикге кетюрюле эди. Сууну ызы узакъда къалды, хар затда гитчеден-гитче бола эди... Суу халы ыз кибик болду, артда уа кюнден керюннген ызылыкъчыкъ болду.

– Мен жулдузлагъа учама! – деп къычырыргъа умут этди Шыбыртчыкъ. Алай аны ауазы къыйыры-чеги болмагъан аламда тас болду.

Капитанны алгъыннгы къайгъыларын бир сейир сезим алып эди. Шыбыртчыкъ нарат къабукъда бийикден-бийикге кетюрюле баргъаны сайын, ол кесин къарангыда эркинирек тута эди. Бир-бирде анга кечеден кюндюзге чыкъгъанча керюне эди. Башын ары-бери бурургъа жетише эди жаланда. Жел шошайды, жарык тиймей, жулдузла кеслери жолоучуну жан-жанындан алдыла. Шыбыртчыкыны башында кеп зат къайнай эди. Сагъышында ол Ажайып Чепчюкге, аны бек керек заманда къыйнаргъа керек болгъанын да ангылагъанлыкъгъа, соруу иерге айтды. Чепчюг а Шыбыртчыкыны сагъышларын ангылап, андан алгъа болушлукъгъа келди, ол аланы айтхынчы.

– Къоркъма, мени нѐгерим, гумулжукланы къутхаргъан жигит!.. – деп, узакъ Свислочъдан Ажайып Чѐпчюкню ауазы келди. – Санга къоркъуу жокъду. Акъылынгы кючю эм алам къадары сени Къой Жол¹ бла элтедиле...

– Къайры элтеди бу жол? – деп сорду капитан.

– Алгъа мен санга бир таурух айтайым... Къой Жолну аламы – къыйыры-чеги болмагъан жерди. Ары сен бусагъатда кѐрген кюн да, жулдузла да киредиле...

– Къалай жаратылгъанды да ол? – деп, тѐзмей сорду Шыбыртчыкъ. Кертисин айтханда, кесини ашыкъгъаны бла Ажайып Чѐпчюкню къыйнагъанын ангылады.

– Ол таурухну эрттегили греклиле къурагъан эдиле. Зевс – ол аллай Тейриди – кесини жашын Гераклны бир тиширыуундан туугъанны, ёлюмсюз этерге оноу этди. Кече Зевс къагъанакъны къатыны Гераны къоюнуна салды, сютюн ичирир ючюн. Гера, уянып, башха сабийге ёшюн салгъанын кѐрюп, Гераклны бир жанына тюртдю. Тейри тиширыуну ёшюнюнден сют чартлап, жан-жанына чачылды. Ол сютню тамычыларыны аллай кючю бар эди, хауа бла бир болгъанлай, ала Къой Жолну уллу эм гитче жулдузлары болгъандыла ...

– Сютге поляк тилде мен не айтханларын да билеме – млеко... Вероника атасы-анасы бла Польшагъа барыргъа деп тура эди да, ол тилден сѐзлеге юйрене эди, – деп къууанып айтды Шыбыртчыкъ.

– Серблиле да сютге алай айтадыла... Немецлиле уа милк дейдиле... Ма кѐремисе, Къой Жолну аты да, жулдузланы жаратылыулары да санга ангылашынганча кѐрюнедиле...

Шыбыртчыкъ Ажайып Чѐпчюкден дагъыда бир зат соорургъа деди. Алай алам жели аны нарат кемечигин узакъдан узакъгъа элте эди... Къыйыры-чеги болмагъан аламда ол къуруда тюрлю-тюрлю уллулукълары болгъан жулдузлагъа кѐзю жете эди. Жолоучулукъ капитаннга асыры сейирден, ол туугъан черегин да, нѐгерле болгъан гумулжукланы да унутханды. Баям, ол уллу эм гитче жулдузлагъа да алай учуп турлукъ болур эди, бир сейир зат болмаса...

Элия бла тюбешуу

Къой Жол бла барыу Шыбыртчыкъны узакъдан-узакъгъа элте эди. Сууну капитаны жулдузлагъа алай алданды, бир-бирде бу жангы жолну бла алгъыннгы сууда жолуну араларында кѐп бирчалыкъла таба эди. «Энди Дюбнебурдан не башхалыгъы барды?!» – деп сейирсине эди ол, жулдузланы жарыкъ жан-

¹ *Къой Жол* – Млечный Путь.

нганларын сууну толкѳунлары бла тенгледире. Жаланда бир сагѳышы тынчлыкѳ бермей эди: «Гумулжукла анда кѳалай болурла?.. Кемем да кѳалай болур?.. Угѳай, теркирек кѳайтыргѳа керекди, мында, жулдузлу кѳкде, не бек ариу болса да!» – деп, тѳгерегине кѳарай, Шыбыртчыкѳ сагѳыш этеди. Энди бизни жигитибизни кѳуру жулдузлу кѳкню ариу эм жарыкѳ тюрсюнлюгю сейирге кѳалдырмай эдиле. Энди ол артха барлыгѳыны юсюнден сагѳыш эте эди, артха кѳайтыргѳа болушурукѳ жарыкѳчыкѳны излейди.

– Энтта да Ажайып Чѳпчюкгеми тилерге тюшерикди? – деп, уяла, абызрап айтды Шыбыртчыкѳ.

– Да нек тилемейсе да? – деп, капитанны болушлукѳчусу кесин кѳп сакѳлатмады. – Санга болушургѳа – ол мени борчумду, дагѳыда мен санга да, гумулжуклагѳа да борчлума. Сени жангы затланы ачаргѳа, жангы сейир затла излерге суюген умутларынгы, муратларынгы мен жаратама. Алай санга да, башхалагѳа да мен бир айтырыгѳым барды: хар затны да кѳарыуугѳузгѳа кѳре этигиз.

Шыбыртчыкѳ кесин ариуларгѳа бир зат айтыргѳа суюдю да, алай айталмады. Ажайып Чѳпчюк андан алгѳа болду. Кѳой Жолдан да иги да узакѳ эшитилирик ауаз бла ол былай айтды:

– Капитан, артха бурул!.. Бусагѳат санга Вернатаир таякѳчыкѳ деген бек жарыкѳ жулдуздан бири болушурукѳду, манга белгили болгѳанладан... Жаланда санга бери келирге – Кѳой Жолгѳа – болушхан жулдузлу кемеги тас этмезге кюреш. Нарат кѳабукѳну журуну санга энтта да керек боллукѳду...

Ажайып Чѳпчюк да, дуняда болмагѳанча, жокѳ болду... Жарыкѳчыгѳ а, Шыбыртчыкѳны жулдузлу кѳайыгѳы бла бирге тутуп, артха учду.

Артха гумулжуклагѳа кѳайтханын ангылап, капитан бир кесек шошуракѳ болуп, тѳгерекге кѳарай, жангы затла жѳя башлады. «Сейир аты барды – Вернатаир, – деп сагѳыш этди Шыбыртчыкѳ. – Аны магѳанасы не болур? Не сейир затны букѳдуруп турады ичинде? Вернатаир – бу белорус сѳзмю болур огѳесе украинми? Эх, мени Вероника бла бир тюрлю бир байламлыгѳым болса эди, мен андан ол белгисиз жулдузну юсюнден сормай кѳоярыкѳ туююл эдим. Ёпкелегеними унутханымы да билдирлик эдим. Окѳуу жыл кѳалай бошалгѳаныны юсюнден да сорлукѳ эдим. Жай каникуллагѳа берилген чыгѳармаланы окѳуймуса деп да сорлукѳ эдим...

Сол жанында бла онг жанында уллу эм гитче жулдузла кѳрюне эдиле. Бир-бирде уа кѳзлеринге жулдузланы тюрлю жѳйынлары да уруна эдиле. Вернатаирден жарыкѳ салгѳан жаяу жолчукѳгѳа башха жулдузланы жарыкѳлары тие эдиле.

Аланы тийгенлерин Шыбыртчыкъ ангыламай эди, алай ала барысы да капитанны нарат къабукъчугъу бла бирге Жерге баргъанларын тыяргъа кюрешгенча кёрюне эдиле.

Билмей тургъанлай, Вернатаирден келген жарыкъчыкъ сёлешип башлады. Башха адамланы сагъышларын окъуй билгенча.

– Къоркъма, Шыбыртчыкъ, мен Ажайып Чёпчюкню айтханын къысха заманны ичинде этерикме. Кертисин айтханда, жолучулугъубузну къайсы заман бла тенгледирип къарагъаныбызгъа кёре. Жулдузлу аламда такъыйкъала жылла болургъа боллукъдула... Жерни жапхан атмосферагъа жууукълашсагъа, сени жел бла булутла аллыкъдыла. Бир-эки такъыйкъадан сен суу жанында боллукъса, таныш толкъунларынг бла тюбешириксе эм алгъыннгы жолунгу андан ары бардырлыкъса.

Шыбыртчыкъ акъыллы эм къайгъыра билген жарыкъчыкъны айтханына эс буруп тынгылай эди. «Быллай бир нёгерим болса эди!.. – деп сагъыш этди ол. – Мен а аны аты къалай болгъанын да билмейме...»

– Жарсыма, Шыбыртчыкъ, сени сагъышларынгы окъугъаным ючюн, – деп, жангыдан сёлешди жарыкъчыкъ. – Сизни Жерден эсе, бизни аламда хар зат да башхады. Мында башха кючле, болумла, ёлчемле бир бирлери бла байламлыдыла. Биз сизден, Жерде жашагъанладан эсе, кёп билебиз. Мында жарсыу жокъду. Сагъыш эте билгенлеге аны ючюн берилгенди акъыл, мамырлыкъда бир бирни ангылап жашаргъа деп, керек болса уа, бир бирге да болушургъа... Мени атым а Алкахаирди... Ма энди биз да аламны чегине жетдик. Мындан ары сен кесинге жолоучулукъгъа желни алыргъа керексе, нек дегенде жерни атмосферасында мени мында болгъанча къарыуум жокъду. Сау къал, Шыбыртчыкъ!..

Капитан Алкахаир жарыкъчыкъ аны керти да къоюп кетгенин ангылады, кемени тюбюнден тутхан къарыу жокъ болду.

– Сау къал, Алкахаир Вернатаир деген планетадан! – деп, Шыбыртчыкъ, бу огъурлу болушлукъчу бла танышыуу алай къысха болгъанына жарсый, сагъыш этди.

Алай бир кесекден Шыбыртчыкъгъа сагъыш этерча туююл эди. Жолоучулугъу тынч туююл эди. Кемени бир жанындан башха жанына ата, капитан да, ал аякъчыкълары бла гитче кемесини жанындан тутуп, уча эди. Бир-бирде уа жел аны ёрге атады. Капитан а инбашлары бла да, аркъасы бла да, битеу санлары бла да кеси ангыламагъан жерлеге урулады.

Сунмай тургъанлай, къарангы болду, жел да шошайды, бирда болмаса да, алай кёрюндю. Тёгерек алай кюкюреди, къалтырады, къулакъларынгы жабарыгъынг келди, къоркъгъан угъай

эсенг, ачытхан окъуна этди. Шыбыртчыкъ Дукорну жанында Свислочьда бу болумгъа ушагъан бир зат болгъанын эсине тюшюрдю. Жауун жауа эди, кёк кюкюрей, жашнай эди. Капитан ол заманда бек къоркъагъан эди. Быллай сынауну табийгъат анга биринчи кере эте эди. Ким биледи, Шыбыртчыкъ тэзалырымы эди ол заманда, Фенологну айтханларына тынгыламаса.

Бусагъатда кёкню кюкюрегенини тюз ортасында да болуп, ол замандан эсе да, бусагъатда кёкню кюкюрегени андан да аман болгъанлыкъгъа, Шыбыртчыкъ кесин къолгъа алды. Кёк къатыдан-къаты кюкюрегени бла капитан ол къадар сабыр болду. Жаланда арада бир, кёзчюклерин кенг ачып, элияны къалайгъа ургъанына къараргъа кюреше эди. Кёк жаппа-жарыкъ эди асыры жашнагъандан. Къара булутла кеслеринде жюзле бла, мингле бла суудан толгъан чыккырланы элте, ары-бери бара эдиле. Хар затха кёре, кюнню бузулгъаны да, жаууну жаугъаны да кёпге созуллуугъу ангылашына эди.

«Мынга тэзерге мени къарыуум жетерикди», – деп, Шыбыртчыкъ, суу болуп, къалтырагъан ауаз бла, тишлери да бир бирлерине тие, бурун тюбюнден айтды. Элия уа кёкню алай жыра эди, ол булутлагъа ургъанда, ала юзюк-юзюк болуп къаллыкъча. Жауун тамычыла, элия аланы болушлуугъу бла Жерге, Дюбнебургъа жол саллыкъча, жарыкъ, жылтырауукъ ташчыкъла бола эдиле... Шыбыртчыкъны артха къайтырыгъына ол жол болушурму?.. Элия ургъаны сайын, кёк жашнап, жарыкъдан-жарыкъ бола эди. Шыбыртчыкъ кезиулю кёк кюкюреген тауушдан элгенди. Къалтырап, кёзлерин къысыды...

Шыбыртчыкъ Тейри Къылыч бла танышады

Жауун ууакъгъа айланды. Булутладан жерге акъгъан тамычыла гитчеле эм тазала эдиле. Кёкде уа анда-мында жаннган бла жылтырагъан жарыкъчыкъла кёрюнедиле.

Шыбыртчыкъ бир кесек абызырады. Баям, бир кесек да угъай, бек абызырагъанды, кёк кюкюреген замандан да бек.

Билмей тургъанлай, Ажайып Чёпчюк ауазын эшитдирди. Тыншчыкъ, алай ангылашыныулу, капитан хар айтхан сёзюн да ангыларча. Ол былай айтды: «Шыбыртчыкъ, абызырама, эсингде болсун – сен капитанса. Анда, къайда эсе да сууда, кеме къалгъанды. Сени болушлуугъунга ышаннган, санга ийнаннган гумулжукла къалгъандыла. Сени кишилигинг хорларгъа керекди... Сынаула уа бошалмагъандыла алыкъа. Бек башы – затдан да къоркъмазгъа!.. Мен санга ийнанам, капитан!..» Ажайып Чёпчюк дагъыда Шыбыртчыкъгъа жерге тюшерге бир белгисиз улоу болушуругъун айтды... Андан сора капитан зат да эшитмеди. Аны аллында кёк жарыкъ тюрсюнлю отладан толду.

Бир-бир жерледе таныш жарыкъла, жыйын болуп, жыйылып, жилтинчикле сыза эдиле.

Шыбыртчыкъ къайсы бирине къараргъа билмей къалды. Бирде кесини къарамын бир жарыкъчыкъда тутаргъа, бирде уа башхасында тутаргъа сую эди. Ала тюрсюнлери бла да башха кёрюне эдиле. Жарыкъла атдыргъан, сейир тепсеуле къурагъан учхунлагъа жауунну тамычылары къошуладыла.

Жарыкъ, хапар айтыргъа суйген тамычыла, Шыбыртчыкъны кёргенлей, анга тюрлю-тюрлю соруула соруп тебиредиле:

– Сен къайдан чыкыгъанса? Къайры учуп бараса? Сен бизни бламыса? Къоркъмаймыса?..

Шыбыртчыкъ жаланда кёзлерин къагъа эди, ол сиркиулеге жууап берирге жетишмей.

– Хи-хи-ха-ха, – деп, тамычыла къууанчларын андан ары бардыра эдиле, хар затны да эталлыкъларына къууана. Булутладан да къачдыла. Кюн таякълары да аланы кёп тюрсюнлеге бояды. Шыбыртчыкъ санап башлады: кызыл, кыызгылдым-сары, сары, жашил, кёк, кём-кёк, шакъы бетли... Бу болумну сёзле бла къалай ангылатыргъа билмей сагъыш эте эди. «Угъай, андан эсе, кесими жашаууму юсюнден айтхан тынчды», – деп сагъышланды капитан. Алай аны анга заманы жокъ эди, ол кюкюлю, сиркиу тамычыладача. Ала кеслери жолоучугъа айтдыла:

– Сен жолоучулукъну сую эсенг, жерге тюшерге да къоркъмай эсенг, кел бизни бла!.. Биз санга кёп тюрсюнлю жолну кёр-гюзтюрбюз...

Шыбыртчыкъ, ыразылыгъын билдирип, башын булгъады. Тамычычыкъла уа, гюлле юсюнде жыйын-жыйын болуп, аны кёз аллында ары-бери бара эдиле.

– Бусагъат биз сени жерге элтирча паром этерикбиз. Ашыкъ!.. Тамычыла муштухул бир бири ызындан тебиредиле. Хар бири да кесине тап жер сайлагъанча кёрюндю. Шыбыртчыкъгъа артха бурулуп къараргъа да жетише эдиле. Капитаннга айтыргъа да жетишдиле:

– Жолоучу, энди биз санга паролъну айтырыкъбыз. Ол паролъсуз сени паромгъа иерик туйюлдюле... Эсингде тут: «Жети тюрсюнлю кёпюр!» «Баям, бу болур...» – деп, сагъыш этип тебирегенлей, Шыбыртчыкъны сёзюн бёлдюле:

– Кюн ахшы болсун!.. Къайданса эм къайры бараса? – деп соргъан ауаз, капитаннга огъурлу, жумушакъ ауазча кёрюндю. Алай бир ангылашыныусуз кюч Шыбыртчыкъны жеринден теберге къоймады.

Ахшылыкъ кёрюгюз... Кечгинлик, мен сизни танымайма, кёрген да этмейме.

– Алгъа паролъну айт!

Насыпха, Шыбыртчыкъ, абызырамай, кесгин айтды:

– Жети тюрсюнлю кёпюр! – деп, дагъыда къошду: – Атым а Шыбыртчыкъды...

– Бек иги. Ёт, Шыбыртчыкъ. Мени атым а Тейри Къылычды. Танышдыкъ. Суйген жеринги сайла да олтур. Жол узакъ болмагъанлыкъгъа, тынч туююлду. Аны себепли тамычыла да бирге андан жыйылгъандыла...

Тейри Къылыч битеу тюрсюнлери бла жылтырай эди. Капитан а ары да, бери да уча эди: бирде сыртындан жыгъылып, бирде энишге чёгюп. Къамыжакъчыкъ кёрмей эди тейри къылычны хар тюрсюннен тамычычыкъла аны терисине кьонганларын. Тейри Къылыч а ол бола тургъан затлагъа эс буруп къарай эди.

– Шыбыртчыкъ, кьоркъма, жанынг суйгенча ойна, ары бери да уч. Хар тюрсюн да нёгерлик эте да, кеслерини ишлерин да биледиле. Сени кьорууларыкъдыла, жанынгы къыйнаргъа кишини да кьоярыкъ туююлдуле. Сени айтхан жеринге дери жетдирликдиле... – Тейри Къылыч терк окъуна кьынгыр айланды да... Шыбыртчыкъ, бир жанына аууп, кьолан жолчукъда учуп тебиреди. Ол учуу капитанга алай хычыуун кёрюндю!

– Жаланда... – деп башлады Тейри Къылыч, – биз сени барыбыз да бек жаратханбыз. Аны себепли сен юч элберни билмесенг, биз сени иерик туююлбюз... Ала тынчдыла. Алай дагъыда...

– Тынгылайма, Тейри Къылыч, – аягъы юсюне сюеле, кюлгенин да тыя, айтды капитан.

– Жети тюрсюнлю чалгъы – кёкню тирейди...

– Тейри къылыч болгъаны белгилиди... – деп, Шыбыртчыкъ кюлген иш да этди. – Андан ары тынгылайма. – Боялгъан суу къылыч черек башындан тагъылып...

– Ол да тейри къылычны юсюнденди!..

– Энди ахыр элбер... Къабакъла кётюрюлдуле – битеу дуниягъа ариулукъ...

– Ол да тейри къылыч болурму?! – деди Шыбыртчыкъ, къууанып.

– Биз санга ыразыбыз, жолоучу Шыбыртчыкъ, – деди Тейри Къылыч, ыразылыгъын билдире. – Сен женгил билдинг барысын да. Башха сынаулары да, ким биледи, андан да къыйын сынаулары алай женгил ётерсе деп, умутум алайды. Энди уа айырылыргъа заман жетди!.. Муратынга жет, Шыбыртчыкъ!.. Алай тюрсюнлю таякъчыкъла черекге дери туюшдуле. Капитан кемесине женгил атлады. Сейирге къалгъан гумулжукла чынтты шуёхлары Шыбыртчыкъны жангы, ариу кийимине къарай эдиле.

Къайыкъ тешик болду

Гумулжукла да, Шыбыртчыкъ кеси да бир эки-юч кюнлюк жолоучулукъларында жигитирек болгъандыла. Бийик толкъунла иш да аланы энди къоркъутмай эдиле. Свислочъну да ётдюле, Березина бла баргъан жолоучулукъну да тауусдула. Дюбнебур а энди неди алагъа! Алай сагъыш эте эдиле жолоучула. Гумулжуклагъа ол сагъышла баям эдиле. Не десенг да, бир-эки кюнден а туугъан жерлери бла тюбеширик эдиле. Аланы бетлерине эслеп къарасанг, аланы къууанганларын, кюлгенлерин кёрлюксе. Шыбыртчыгъ а алай сабыр, къууанч тыпырлы да некди?.. Школда дерслени хайырынданмы болур? Жашырын сагъышларында кесин керти да устазмы суна болур?

Алай хар кимни къууанганы да, кюлгени да азыракъ болду, гумулжукланы таматалары, кемени онг жанына эс буруп къарагъанында:

– Шуёхларым, палахха къалгъанбыз! – деп къычырды ол.

Гумулжукла, чепкен сокъгъанлай, ары-бери чабышдыла. Шыбыртчыкъ, капитанны жеринден къарап, не болгъанын ангыларгъа кюрешди. Алай зат да ангыламады, тамата къайтарып айтхынчы:

– Кемезиз тешилген этгенди! Терк бир зат этерге керекди!

Алай не этейик! Быллай иште Шыбыртчыкъ биринчи кере тубей эди. Тышындан болушлукъсуз болалмазбыз деп да сагъыш этди ол. Эсине къуру Ажайып Чёпчюкню угъай, Свислочъда къыйынлыкъдан къутхаргъан Фенологну да тюшюрдю. Сагъышла сагъышла бла, алай бир зат а этерге керекди. Таукеллик бла жигитлик азлыкъ этериклерин Шыбыртчыкъ ангылай эди. Керти, тюз оноу этерге керек эди!

Гумулжукланы таматаларыны сынамы бла акъылы болушду.

– Барыгъызгъа да, ол тешикден кетип, бирси жанына турургъа керекди, – деп, буйрукъ берип, бир кесекге тынгылады. Кёзлери бла кимни эсе да излегени кёрюнюп тура эди. – Михалка, сен сууну онг жанындан тегесе, Ладимерка уа – сол жанындан. Не бла? Михалка, мени гегеними ал. Ладимеркагъа уа ал аякъчыкълары бла тегерге тюшерикди. Ал аякъларынгы бирге тутуп, суу алып тёк. Ангылайма аны тынч болмагъанын, алай не этериксе, багъалыларым, онгубуз алайды...

Буйрукъ берип, тамата капитан тургъан жерге тебиреди.

– Коркъма, Шыбыртчыкъ, – деп, тамата гумулжук ал аякъчыгъын капитанны инбашына салды. – Бирге бир зат къууарбыз.

Аны юсюне жауун да жаууп башлады. Битеу кёкдеги суу къайыкъны ичине тегюлгенча кёрюндю. Михалка бла Ладимерка жилиргъа аз къалдыла. Не бек кюрешселе да, кемеден уа суу азаймай эди, кепден-кеп болмаса. Шыбыртчыкъ гумулжукланы

ишлегенлерине, кыйналганларына кырап, болалмагъанларына бекден-бек жарсый эди.

– Суу жагъагъа чыгып, жауунну бошаллыгын да сакълап, кыйыккыны да ишлеп, алай жолгъа атлансагъ а, не болур? – деп, тамата Шыбыртчыккыгъа сорду.

– Суу кыаты кыутуруп барады сора уа!

– Биз а толкунла бла оноулашып кереик...

Шыбыртчыккы акыйлы гумулжук айтханнга бой салды да, бек бийик, бек жууукыдагъы толкунну сайлады.

– Толкун! – деп, Шыбыртчыккы кыатыдан-кыаты жауа баргъан жаууну тауушун хорларгъа умут этип кыычырды. – Болушчугъуз бизге! Биз кыйынлыккыгъа тышгенбиз. Бусагъат кыйыккыны ичи суудан толуп, биз барыбыз да батабыз...

– Жигит жолоучула, не зат этеим сизге? – деп, бийик Толкун шорхулады.

– Суу жагъагъа чыгаргъа болушчугъуз! – деп, бирча кыычырдыла тамата бла Шыбыртчыккы.

– Охо! Болушургъа кюрешейим. Алай Дюнебур – кенг черекди, аны ючюн тезюмлюк алыгъыз, алай терк жетерик туююлбюз аны жагъасына.

Толкун ергеден – ерге кетюрюлюп, энишге тышюп, кыйыккыны толкуну бла илиндирирге кюрешди. Алай биринчи болалмады. Кыайыккы да аз кыалды баштёбен болургъа. Гумулжукла кыйыккыны жанындан тутуп, бир бирлерине кёл этдиррге кюреше эдиле. Шыбыртчыгъ а, Толкунну жолоучулагъа болушуругъуна ийнанып, таукел анга кыарай эди.

Экинчи кере уа Толкун, кыйыккыны илиндирип, кесини тёпесинде, баям, бир он метр элтген болур эди. Ким биледи, онбеш да болур эди. Ызы бла, шошайып, энишге тышдю. Капитаннга бусагъат кыйыккыны юсуне жангы толкун келип, ичин суудан толтурады дегенча кёрюндю. Шыбыртчыккыны кыйыккысын Толкун чачды:

– Кыоркымагъыз... Биз, толкунла, бир бирибиз бла оноу этербиз, ол бизни ишибизди. Жангылгъан этмейик ансы, сизни башха толкун алып кетмезча. Ол башха толкун сизни кыйыккыгъызны билмейди. Алай бла ойнай кетип, сизге аманлыккы этеме демей, сизни кемени бир белгисиз жерге алып кетсе...

Толкуннга ышанып, Шыбыртчыккы кыйыккыда бола тургъан ишлеге эс бурду. Тамата кыйыккыны арт жанына барып тура эди. Михалкагъа бла Ладимеркагъа сууну тегерге болуша эди. Капитан да, гумулжуклагъа болушургъа деп, ала болгъан жерге барырыгъа деди, алай жетишмеди. Толкун кемени гумулжуклары бла суу жагъагъа дери элтди:

– Жигит жолоучула, – деп, Толкун Шыбыртчыккыгъа бла кыйыккыда болгъанлагъа айтды, – кемегизни да ишлеп, жолоучулугъугъузну мында ары да огъурлу кюнде бардырыгъыз!..

Шыбыртчыкъ Толкъундан, ол керек болуп къалса, аны къайда эм къалай табаргъа боллугъун билирге сие эди да, соралмады, ол терк окъуна жокъ болду, ызы да къалмады. «Эх, анга «сау бол» деп иш да айтамды!» – деп сагъыш этди капитан. Андан къалгъан сагъышлары уа къайыкъны ишлеген бла байламлы эдиле...

Шыбыртчыкъ гебенек бла танышады

Капитан, бирсиледен эртте уянып, бек алгъа тегерегине къарады. Суу жагъадан узакъдамы болурбуз деп биллиги келе эди. Къалай терк элтедиле къайыкъны алгъа суу толкъунла? Суугъа кёре, толкъунланы бийикликлерине кёре, аланы теркликлерине кёре, кюнню къаллай боллугъун билирге эм жолоучулагъа ол не келтирлигин ангыларгъа боллукъ эди. Ол табийгъат болумланы тинтип, билим алып, ол билим бла гумулжукланы Таматалары бла капитан оноулашыргъа деп тургъанлай, Шыбыртчыкъны кёз аллында къызыл затчыкъла жандыла. Алгъа не болгъанын да ангылаялмады.

Ол кёзчюклерин кенгирек ачаргъа кюрешди, алай зат тюрленмеди. Кюн, тюрсюнюн тюрлендирип, гумулжукланы кемелерине келип, аланы жесирге алгъанча кёрюне эди. Капитан жарсып тебиреди. Жангы сынауну аны къайыгъы энди кётюралырма деп сагъыш этди.

Арт кюнледе хар ким да туугъан жерлери бла тюбешириклерин ашыгъып сакълай эдиле. Мында уа быллай хапар! «Ажайып Чёпчюкге кесибизни юсюбюзден эсине салырма эдим?» – деп, сагъыш этди капитан.

Шыбыртчыкъны ауараларын къайдан эсе да башындан бир жумушакъ ауаз бёлдю:

– Жарсыма, жолоучу! Мен санга аманлыкъ этерик туююлме. Мен Свислочъну жагъалрында учаргъа эрикдим да, жангы жерлеге къараргъа суюдюм. Бютюнда... – ауаз жокъ болду. Сёзлени орунуна жанымда хауада бир таууш эшитилгенча кёрюндю.

Бийикге къарай, Шыбыртчыкъ бир уллу ариу затны кёрдю, ол кенг къанатларын ашыкъмай къагъа эди. Аланы ал жанларында бир акъ тамгъачыкъла кёрюндюле.

Шыбыртчыкъ шошлукъну алгъа бузду:

– Келчигиз танышайыкъ. Биз гумулжукла бла бирге, юйге барабыз деп, уллу жолоучулукъгъа атланганбыз, аланы туугъан жерлерине. Мен а, Шыбыртчыкъ, алагъа болушлукъ этеме.

– Манга уа Мант гебенек дейдиле. Кертисин айтханда, мени жууукъларым мени дагъыда бир атым барды деп, алай айта эди-

ле. Эсимде жокъду ансы... Алай бла... – ариу гебенекчик къанатлары бла андан да терк къагъып башлады. Шыбыртчыкъ аны жилиягъан этген сунду.

Капитан эс буруп къарады. Кертиси бла да, Мант гебенекчикни кёзлеринден уллу жилиямукъла тама эдиле. Не болгъан болур? Не кыйынлыкъ жетген болур бу ариу гебенекге? Алгъыннгы атын унутханынамы жилияй болур? Капитан ол соруулагъа жууап бергинчи, гебенек, жилияй тургъанлай, былай айтды:

– Манга жашаргъа кёп кълалмагъанды... Тёгерекде уа аллай бир сейир, жангы, белгисиз затла бардыла.

– Жаным, мен сени ангылайма. Верониканы дерслеринден билеме аны, гебенеклени жашаулары къысха болгъанын. Бирлеринде – бир-эки ыйыкъ. Башхаларында – эки-юч ай. Билеме алгъа сизден къайсы эсе да жумуртха чыгъарады. Юч-тёрт кюнден а ол къурт болады. Дагъыда бир беш-алты кюнден а ол къурт, чулгъанып, чилле къурт болады. Алай бир ыйыкъ турады да, ызы бла уа дуниягъа ариу гебенек тууады. Алай туююлмюдю, жаным?..

Гебенек кёз кълалмай тынгылай эди Шыбыртчыкъгъа. Кёз жашлары кълургълалкъсымадыла, алай къланатларын шош кълалгъланына кёре, ол ариу гебенек бираз шошайгъланды.

– Аны бла мени битеу жашауум бошалады... Уча-уча, ишлей, артха къларасам а, жашауум а болмагъланча... Ма аны себепли мен суу боюнун кълайдум. Эл бахчаланы, суйген гюллерими, эргечлерими¹, ёсген тахталаны да кълайдум...

Шыбыртчыкъ, гебенекни къланатларыны тюрсюнлерине, ариулугълуна, жылтырагъланына къларай, кълочукъларын эки жанына жайып: «Башханы кълалгълысын кълолларым бла чачарма...» – дериги келди. Алай ол ангылай эди ол ариуну жарсыуун кълыстаялмазлыгълын, чачалмазлыгълын да, хар айтылгълан сёз да анга ачыкъ жарагъла туз кълуйгъландан башха болмазлыгълын. Аны себепли терен сагълыш этерге керекди зат айтырдан алгъла, аны аурууун сынтыл этер ючюн.

– Бек иги этгенсе суу кълатына учханынгы. Былайда аллай бир суу барды, ким биледи, ол да бир заманда бирлени жилиямукълары болгълан болурла, сени кёзчюклеринг бирине да тенг туююлдюле... – деп, Шыбыртчыкъ ойнаргъла умут этди. Ызы бла терк кълешду: – Сени жууукъларынг чынтты жолоучула болгъланларын билеме. Минг кълычырым учханларын да билеме. Сен да этип кёрюмю эдинг алай?..

Гебенекчик шошайды. Кълулакъл салып, кёзчюклерин капитаннга бурду. Баям, сагълыш эте болур.

¹ Эргеч – астра.

– Мен санга бир хапарны айтыйым, – деп башлады Шыбыртчыкъ. – Бир ариу гюлно юсюнден бир эрттегили таурухну айтайым. Эргечни юсюнден...

Гебенек суйген гюлюн эшитгенлей, битеу эсин ары бурду. Эргечле бла тубешиу алада татлы балауузну излеу бла башлана эди гебенекни хар кюню. Бу таурух а эртте озгъан заманланы юсюнденди... Бир индеейли (ол анеид тайпадан эди) бир къызны суйген эди. Аны жюрегинде болгъан ёхтемлилиги мардадан ётюп эди. Къыз: «Кёкден жулдузну алсанг, сеники боллукъ-ма», – деп айтды. Жаш, аны оноууна хар ким да кюлгенликге, садагъын, садакъ окъларын да хазыр этип, кече жулдуз алыргъа уугъа чыкъды. Бек ариу жулдузгъа атдырды. Жазмагъан садакъ окъдан ол жулдуз, кюзгю кибик, жюз ууакъ жулдуз-чукълагъа ууалды. Аллах, этилген ишни кёрюп, ачыуланып, жашны гитче гюлчюкню къабына кийиргенди. Аны бла да къалмай, суйген жашны жууукъларына жел бла боран ийип, къоркъутханды. Къызны къайры тас болгъаны, хар зат да ол къызны хатасындан болгъаны кишини да эсинде жокъду. Жел шошайгъандан сора, булутла кетип, кюн чыкъгъанлай, индейлиени кёз алларында ариу жангы гюл чыкъды – эргеч. Анга «жулдуз» деп атадыла. Энди уа эргеч кёкде жулдузлагъа, эгечлеринеча, жаннган белгиле иеди.

Мант гебенек къулакъ салып тынгылай эди. Къанатлары да тепмей, сын къатып тура эдиле. Ол ариу гебенек аякълары бла кемени жанындан тутду. Шыбыртчыгъ а, хапарын бошاپ, ол таурух алай къысха болгъанына сокъуранды.

Дагъыда эсине бир затны тюшюрдю:

– Бир-бир къыраллада уа гебенекле кёп жашайдыла, Арктикада – эки жыл окъуна!

– Охо, мен учайым, – деп, тыншчыкъ айтды гебенек, къанатлары бла таукел къагъа. – Башха жерлени да кёрюрге сюеме!.. Ким биледи, Арктикагъа да жетерге болурма... Сюе эдим...

– Ахшы жолгъа бар... – деп, Шыбыртчыкъ тынгылады, дагъыда къошду: – Ванесса... Хау, мен сени атынгы эсима тюшюрдюм – Ванесса!..

Шыбыртчыкъны айтханын жангы жолоучу эшитгенмиди, айтхан къыйынды. Ванесса – Мантны аллында – уллу жолу, жангы тубешиулери эм жангылыкъланы ачыу.

Шыбыртчыкъ Свислочъха къайгъырады

Рузлама да, ол кюнледе болгъан затла да капитаннга бир болдула. Шыбыртчыкъ кюнлени санамай эди, кечемиди-кюнмюдю, къайсы заманды деп сагъыш этмей эди. Бек башы – кюн-

ню чыгыыуу эди. Ол кесини таякълары бла эрттенликни келтире эди, туманны чача эди, кюн бузулса уа, булутланы кыыстай эди. Эрттенликни ызындан къайгыдан толу кюн бара эди. Ол къайгыла уа заманны чабып баргъанын унутдура эдиле.

Кертисин айтханда, капитанны заманны юсюнден ахырда ангыламы болмагъанды деп айтырча туююдю. Сууну жерлерин ётер ючюн, кёп сагъат кете эди, ала уа анга заманны санаргъа болуша эдиле. Сёз ючюн, капитан суу бла бир элден башха элге барса, кесине бу кесек жолоучулукъ кюнню жартысын алгъанды деп жазгъан эте эди. Шыбыртчыкъ бурулгъан жерлени да, кёпюрлени да эслей эди. Суу жагъаны къалайында агъач ёсгенин, къалайда кырдык ёсгенин, къалайда – юлкюле, тал терекле. Алай хар зат да кёрюнмей эди кемеден. Бирде толкъунла алай ёрге кётюрюле эдиле, къарап зат кёрмезча.

Не болса да, Шыбыртчыкъ былайда да зат кёрюрча онг табала эди. Ма бусагъатда да, гумулжукла кёзчюклерин кыысып, жукъларгъа суйгенде, капитан кёз къакъмай сууну тегерегине къарай эди. Бирде бир жердеги суу тюрлю-тюрлю тюрсюнлю болгъанча кёрюне эди. Вероника географиядан окъугъан окъуу эм башха китаплада да суу хар заманда да кёк неда кём-кёк бола эди. Сууну суратдагъы сууладан бла тенгизледен уллу башхалыгъы жокъ эди. Алай бла Шыбыртчыкъ башха тюрлю уа болурму деп, артык бек сагъыш этмей эди.

Свислочъну юсю бла кенг асфальт жолну элтген кёпюрден ары бурулгъанлай, суу кесини гитче эгешчигин къошады. Шыбыртчыкъ терен сагъыш этгенликге, бу гитче суучукъны аты не болгъанын эсине тюшюралмады. «Баям, бу суучукъ Верониканы столунда тургъан атласда да болмаз, – деп сагъыш этди капитан. – Бар эсе да, белгисиз баучукъча ызлана болур къагъыт бетде».

Кеме суула тенгизге къошулгъан жерде тохтады. Шыбыртчыкъны эсинде суу атсыз къаллыгъына жаны ауруду. Ох, жолоучуланы ол Верониканы столунда болгъан атласха къараргъа онглары болса эди! Бу сууну аты барды – Титовка. Ол гитче болгъанлыкъгъа, кесини тарыхы да, географиясы да барды. Жаланда ма аны билмей эди бизни житгитибиз эм табийгъатны къоруулаучусу.

...Эртте-эртте бу жерледе ишчи, чемер ие жашап болгъанды – тирменчи Тит. Аны суу тирмени бар эди. Бир уллу элни къурагъан эллени бла сахарланы адамлары бла нёгерлик жюрюте эди. Дагъыда суу бла нёгер эдиле. Суу тирменчини ишинде ышангылы нёгери болгъанды. Аны себепли беженни¹ да Тит ариу тап ишлегенди, сууну кир этмезча, аны барыуун да чырма-

¹ Бежен – плотина.

мазча. Суу анга кѳуруда кѳууаннган эте эди. Ол бирлеге хайыр келтиргени ючюн, кесини кѳарыуу бла тирменни ишлетгени ючюн кѳууанады. Адамла, тирменчини кѳарыулу кѳолларына ышанып, будай келтире эдиле. Ун этип алып, юйлерине элте эдиле. Юй бийчелери уа, андан тылы этип, гыржын, чырлама биширип, тюрлю-тюрлю татыулу ашла эте эдиле.

Энди уа тирменден жаланда оюлгъанла кѳалгъандыла. Оюлгъан бежен, тот басхан кереклери... Титовкада суу да – суугъа, заман ётгенлей, алай атагъан эдиле – башха болгъанды. Аны тюрсюнлерине кёп башха тюрсюнле кѳошулуп келе эдиле. Ала уа ёзенледен келген шауданчыкъладан, шахардан келген суучукъладан саркѳа эдиле. Ол келген химия семиртгичлеге да сахар кири кѳошулуп. Титовканы жанында ким эсе да жангы элчиледен биреулен ферма ишлегенди. Алай суугъа кир затла барадыла да, сууну тазалыгъы бузулады деп жарсымайды.

...Шыбыртчыкѳ Свислочъну кѳаллай болгъанын да кёргенди. Аны сууунда да кир бояула жетише эдиле. Алгъа капитан ол мутхузлукъну ким эсе да сууну тюбюнден чыгъаргъан суна эди. Алай сууну терк барыуу, ол алай эсе, аны мутхузлугъун алып кетип, таза этерге керек эди. Баям, Свислочъну да кѳарыуу жокѳ эди кир-кипчикни хорларгъа, Титовканы уа – бютюнда.

– Ох, адамла сууну быллай бир нек сюе болмазла?! – деп, тёзалмай, уллу айтды капитан. – Ала нени юсюнден сагъыш эте болурла, кѳаллай сууну кѳояргъа умутлары барды туугъанларына, туудукъларына?!

Толкъунла бекден-бек чайкѳай эдиле кемени. Шыбыртчыкѳ жан-жанына кѳарай эди. Кюн таягъы кибики ариу сары суусан¹ жылтырады. Ол жангыз эди залы бла суу юсюне акъгъан чапыракъланы арасында. Сары суусанны жанында уа – таза сууу бла кёл, кюзгю кибики. Ол кюзгюню тюрсюню да – кём-кёгюрек, сууу да – таза. Кѳарайма да, алыкѳа хар зат да тас болмагъанды деп кѳууанды Шыбыртчыкѳ. «Аны адамлагъа кѳалай ангылатхын ансы, сууну тазалыгъы, ариулугъу, адамланы кеслери бла байламлы болгъанын?» – деп, капитан аны биягъы уллу айтды. Дагъыда кесине сёз берди, Ажайып Чёпчюкню айтханын этип, гумулжукланы да туугъан жерлерине элтип, былайгъа кѳайтыргъа. Ол заманда ол былайда кёп зат этерикди. Сууда кёп сары эм акъ суусанла ёсреге керекдиле. Ала бла бирге уа Свислочъха да, Титовкагъа да тазалыкѳ бла ариулукѳ кѳайтырыкѳдыла. Аласыз а, ийнаныгъыз, суу боюнунда да, сууда да жашаргъа онг боллукѳ туююлдю.

¹ Суусан – ирис.

Жолоучула Березинагъа ётедиле

Шыбыртчыкъ, туугъан жерини жаны бла баргъанын битеу жүреги бла ангылагъанлыкъгъа, кемени баргъан жолу бла элте эди, гумулжуклагъа болушур ючюн къуралгъан жол бла. Болочанка къайда эсе да узакъда къалды. Аны излер мадар жокъду бусагъатда. Аллыбызда баш муратыбыз: гумулжукланы туугъан жерлерине жетерге.

«Ох, менде къыбылама¹ болса эди, – деп сагъышланды Шыбыртчыкъ, – мен тюзюн биллик эдим, Болочанканы къайсы жанында болгъанын. Дагъыда башха жерлени. Жерни хар жанына да къарарыкъ эдим: къыбыланы, шималны, кюнчыгъышны, кюнбатышны...»

– Капитан, не сагъышландынг? – деп сорду гумулжукланы Таматалары, Шыбыртчыкъны сагъышларын бёле. – Мен ангылагъаннга кёре, мындан ары жолубузну юсюнден сагъыш эте болурса?

– Суугъа къарагъанлай кибиксе... Мени оюмуна кёре, къыбылама болса, артыкъ болмаз эди... Бусагъатда алай къоркъуулу да туююлду, къыбылама керекча. Къыбыламасыз да ангылашынады Свислочь Березинагъа къошулгъаны. Къыбылама къайда, жерни къайсы жанында болгъаныбызны ангыларгъа болушур эди.

...Хау, жигит жолоучуланы кемелери Свислочьдан Березинагъа ётдю, тюз да Свислочь деген элни къатында. Капитанны бла гумулжукланы, былайда тохтап, суу боюнуна чыгъарча онглари болса эди, ариу, бай жерлеге къарар эдик. Сууну баш жанында тёшде – эски къала. Кертисин айтханда, аны къарыуун билген шагъатлары – къаладан къалгъан оюлгъанла, таш къабыргъадан къалгъанлары. Мында аллай бир кёп тюрлю иш болгъанды! Ата-бабаларыбызны былайда кёп къаны тёгюлгенди...

Шыбыртчыкъ ангылагъан иш да этмеди кеме къаллай жерле бла баргъанын. Бек башы – уллу толкъунну тутаргъа керекди. Березинагъа эртте заманлада бошдан айта болмаз эдиле Терк деп. Кертисин айтханда, аны капитан кеси билмей эди. Черекни анга белгисиз атыны хапарыны юсюнден анга гумулжукланы Таматасы айтханды. Бу хапарны ол бурун замандан бери биле эди, Дюбнебурда жашагъан заманында окъуна, Березан деген айрыкамны къатында. Березань да, Березина да бир эски сёзден къуралгъандыла, башха тилледе магъанасы – «терк». Шыбыртчыкъ ёчеширге умут этди, ол сёз анга «къайын терек» деген магъанадан къуралгъаны бегирек ангылашынынганы ючюн. Бе-

¹ Къыбылама – компас.

лоруссияда ала алай кѣпдюле!.. Алай Тамата капитандан алгъа болду:

– Ма къарачы, къаллай ариу эмен терекле кѣрюнедиле анда, Свислочь Березинагъа къошулгъан жерде. Бийикле, уллу тѣнгеклери бла. Къайын терекле уа нек эсе да кѣрюнемейдиле... Березинада кѣп тюрлю чабакъ да барды – бизни туугъан Дюбнебурубудан аз туююдю. Узун балыкъла¹, сары ыргъайла², жамбалыкъла³ харам чабакъла⁴, мыйыкълы чабакъла⁵... Дагъыда – нарбалыкълагъа⁶, саз балыкълагъа⁷, мироннга тюберге да боллукъду.

– Мен бир-бирлерин эшитген иш да этмегенме, – деп сейир этди Шыбыртчыкъ.

Гумулжукланы Таматалары ыразы болуп ышарды. Не десенг да, кесинги билиминги кѣргюзтген иги кѣрюнеди. Капитаннга ол дагъыда ауурлукълары эки пудха жетген, Березинада жашагъан палайны⁸ юсюнден да айтды. Ким биледи, дагъыда бир затны эсине тюшюрюр эди, Шыбыртчыкъ Таматаны сѣзюн бѣлмесе:

– Мен а Березинаны толкъунларына къарасам, сагъышларым бла Вероника бла жюрюген школгъа къайтама. Ол школ дерследен эсимдеди Свислочьла да, Березинала да Белоруссияда экишердиле. Аны себепли бир кесек къайгъы этип турама, тюз жолну сайлагъан болурбузму деп...

– Шыбыртчыкъ, мен сени къайгъынгы чачайым, бу жолну сен кесинг сайлагъанлыкъгъа. Эртте, кѣп жыл мындан алгъа, биз жолоучулукъгъа атланганда, кемебиз батханда, биз Дюбнебур бла ёрге бара эдик: алгъа Березина бла, ызы бла Свислочь бла... Бизни Березина бла Свислочь Дюбнебургъа къошуладыла, ол а Къара тенгизге саркъады. Ала атлы нѣгерлерин айтханда уа...

– Хау, мен аланы эсима тюшюрдюм, бир иничке баучукъла география атласда. Гроднону жеринде бардыла ол атлары бла суула Березина бла Свислочь. Кеслери уа Неманны юсю бла Балтика тенгизге саркъадыла. Белоруссияда суула уа кѣпдюле, санаяллыкъ туююлсе. Вероника ала Белоруссияда 20 мингден артыкъдыла дей эди. Белорус сууланы атлары да къайтарыладыла.

¹ Узун балыкъ – судак.

² Сары ыргъай – лещ.

³ Жамбалыкъ – плотва.

⁴ Харам чабакъла – ершики.

⁵ Мыйыкълы чабакъ – налим.

⁶ Нарбалыкъ – красноперка.

⁷ Саз балыкъ – густер.

⁸ Палай – сом.

Толкѳунла терк-терк кемени жанына ура башладыла. Березина ол Свислочь тѳююдю, ол уллу, дауурлу сууду. Аны кѳутургѳан суу Шыбыртчыкѳгѳа бла аны жыйынына энтта да кѳайгѳы келтирир. Быллай суу бла уллу кѳллю боллукѳ тѳююлсе. Мында сакѳ болургѳа керекди ансы, Суу Анасы бла тѳуберге да болурса. Толкѳунла кѳайыкѳны суудан толтурсала, Суу Анасы, суудан чартлап чыгѳып: «Ауузум барды, ашарыгѳым жокѳду ансы!» – деп кѳычырса, ол аны нарт сѳзююдю. Аллах сакѳласын, биргесине тартып да кетер! Тѳюпсюз кѳмеуол суудан, ол кѳуру анга ачыла эсе, кѳалай чыкѳгѳын? Ала кѳышда да бузламайдыла: Суу Анасыны бир солугѳаны бла эрийди буз.

Гумулжукла кѳундузланы¹ иш кѳллюлюклерине сейир этедиле

Гумулжукла бла жолоучулукѳда эртте кѳобуу иги тѳре болуп чыкѳды. Тѳюз да кѳзкѳргенден кѳюн таякѳлары кѳрюнюп башлагѳанлай, ала суу юсюне келип тийселе, гумулжукланы Таматалары да, Шыбыртчыкѳ да кѳзчюклерин уа башлайдыла. Аладан бири, хар заманда этиучюсюча, жукѳлап тургѳан нѳгерлерине кѳарап чыгѳа эсе, Шыбыртчыгѳ а, кемени жанына таянып, сууну толкѳунларына кѳарай эди. Кертиси бла да, капитанны бек баш сагѳышы – мындан ары жоллары кѳалай боллукѳу, ол жол кѳайгѳы этдирликмиди, огѳесе тынчлыкѳмы этеркиди.

Бу эрттенлик да башха эрттенликлеча эди. Алай болгѳанлыкѳгѳа, Шыбыртчыкѳ жан-жанына, суу боюуна сакѳ кѳарай эди. Березина, не десенг да, Свислочь тѳююдю. Бирде жел келип, толкѳунланы ѳрге кѳтюрюп, ала уа кемени суудан кѳобарып, жаркѳаныча, учуруп кетерле деп, кѳлюне келе эди капитанны. Алай тѳюз да кѳюн жарыгѳыракѳ тийип, аны таякѳлары суу башында ойнап тебирегенлей а, битеу ол аман сагѳышла жокѳ бола эдиле. Ол заманда Шыбыртчыкѳ кемеде жукѳлап тургѳан гумулжукладан кѳзчюклерин алгѳа кѳайсы ачады деп кѳарайды. Алай бюгюн суу кѳарамыбызны иймей эди, кесине тарта эди. Бир зат боллукѳча, аллай сезим бар эди...

Огѳурлу жылы жел теричигин дыгѳыл эте эди. Шыбыртчыкѳ кѳкге кѳарады. Ызы бла аны кѳзлери суу юсюнде бир уллу кѳюн тамгѳаны эледиле. Кѳюн таякѳлары, бир болуп, сууну жылтыратхан сунду Шыбыртчыкѳ. Алай, иги кѳарагѳанлай, ангылады кеме кѳп сары суусанла болгѳан жерге киргенин.

– Кѳаллай ариулукѳду!.. – деп сейирге кѳалды Шыбыртчыкѳ.

¹ Кѳундуз – бобр.

Бу ариулукъну артында уа не болгъанын капитан билмей эди. Бу сары гюллени ичинден чыгъалмай къалабыз деп, жолючулагъа къоркъуу кирди. Гитче къайыкъгъа ол ёлюм эди. Суусанла, битеу жерни алып, суугъа жарыкъ иймей эдиле. Кюн таякъчыкъла жаланда аланы чапыракъларына тие эдиле, андан ары ётерге да кюрешмейдиле. Ол гюллеге дагъыда жайылгъан жашил хансчыкъла болушлукъ эте эди, жипи бетли кюйюзю бла битеу сууну башына жайылып. Таза суу жипи болуп баргъаны толу ачыкълана эди. Жолоучуланы насыплары тутду: жел къаты уруп, аланы кемени гумулжуклары бла бир-эки такъыйкъадан бу къоркъуулу ариулукъдан бир жанына элтди. Алай сынаула бошалмагъандыла...

Кемени къайры эсе да бир сюзюлмеге¹ алып кетди. Баям, былайдан эски суу ыз бара болур эди. Кеме Березина сууну къююнуна угъай, бир америкалы Миссурини неда Миссисипини къююнуна тюшгенге ушай эди. Шыбыртчыкъ, ал аякъчыкълары бла кемени жанындан къаты тутуп, гумулжукланы Таматалары уянган болурму деп, артха къарады. Алай ол алыкъа жукълап эди. Капитан бир кесек ёпкелеген иш да этди, аны иги оноучусу эм тамата нёгерни адетни бузгъанына. «Алай танг атханын да кёраллыкъ туююлсе», – деп сагъыш этди Шыбыртчыкъ. Дагъыда бир зат къошаргъа сюйдю, алай къайыкъ къымылдады да, битеу сагъышла жокъ болдула. Былай урулгъандан Таматадан къалгъанла да уяныргъа керек эдиле...

Кеме беженни аллына келди. Беженден кёрюнюп тура эди къурулушчулары къундузла болгъанлары. Шыбыртчыкъ алгъа ол Къамыжакъла бла бир заманда да тюбешмеген эди. Шахаргъа кёчгюнчю, Вероникадан къачханында, Болочанкада да тюбемегенди, Свислочъда да угъай.

– Кечгинлик бер, багъалы нёгерим, – деп, аркъасындан Таматаны ауазы эшитилди, – бюгюн мен нек эсе да башха кюнледен эсе, кёбюрек жукълагъанма. Биз бусагъатда къалайдабыз? Къундузлагъамы тюшгенбиз? Кёремисе, ма жагъада уллу элмеден² чырпы тёбени жыйылып тургъанын. Баям, тюнене кесе болур эдиле, бюгюн а жангы бежен ишлерик болурла.

Ёпкелегенин да унутуп, Шыбыртчыкъ жашаудан ангылауу болгъан гумулжукга эс буруп тынгылай эди.

– Биз гумулжук уяларыбызны сууну къатында бек ишлейдиле, ишчи къундузла иелик этген жерледе. Аланы иш кёллюлюклерине хар ким да сукъланырчады.

– Багъалы Тамата, ишлегенде сизге жетген жокъду деп, хар заманда да мен алай сунуучу эдим, – деп, Шыбыртчыкъ кесини нёгерини сёзюн бёлдю.

¹ Сюзюлме – заводь.

² Элме – осина.

Тамата, кёзчюклерин кысып, ышарды:

– Мен санга бир таурух айтайым... Мен ангылагъаннга кёре, аны айтыргъа керекди. Аны бир заманда да унутма.

...Юч гумулжук кюнде жукълап тургъан бир кишини бурунуну юсюнде тюбешдиле. Бир бирлери бла жарыкъ саламлашдыла, кеслерини алай жюрютген адет хар гумулжук уяда да болса сую эдиле. Ызы бла ушакъгъа кирдиле. «Ненча жыл жашай эсем да, быллай кыызгъанч жерчикни уа бирда кёрмегенме, – деп айтды биринчи гумулжук. Дагъыда кыошду: – Сау кюннге бир бюртюкчюк да тапмадым». «Керти айтаса, – деди экинчиси. – Мен да битеу тёшледе, ёзенледе айландым, зат да тапмадым. Мен ангылагъаннга кёре, бу жумушакъ жерде зат да ёсе болмаз». Ючюнчю гумулжук а былай айтды: «Къарындашларым, биз уллу, къарыулу Тамата Гумулжукну бурунунда суюлебиз. Муну аллай уллу саны-чархы барды, биз аны башдан аякъ къарамыбыз бла алаллыкъ туююлбюз. Аны ауанасы алай уллуду, биз аны битеу жашауубузгъа да айланып чыгъаллыкъ туююлбюз. Ауазы уа алай уллуду, бизни къулакъларыбызны аны кётюрюрге къарыуу жокъду...» Ол алай айтханлай, бирси эки гумулжук, бир бирлерине къарап, ышардыла. Ол кезиуде адам кыымылдады да, тюш кёрюп, къолун ёрге кётюрюп, бурунун ышып, гумулжукланы барысын да эзип кыойду.

– Сейир хапарды, – деди, бир кесек тынгылап, Шыбыртчыкъ. – Аны бла не айтыргъа сую эдинг?..

Сорууна жууап алмады капитан. Тамата Шыбыртчыкъгъа бу хапарны юсюнден кеси сагъыш этерге онг берди... Андан ары ишле терк бара эдиле. Кеме бир уллу толкъундан башха уллу толкъуннга тюше эди. Къайыкъ баштёбен болмасын деп, къайгъылары жаланда ол эди. Алайлай Шыбыртчыкъ таза сууну тюбюнден аланы кемеге керти кыая жууукълашханын кёрдю.

– Къоркъма, ол кыундузду, – деп ангылатды Тамата. – Не хазна кёрсюн ол бизни.

Кертиси бла да, гитче Шыбыртчыкъ бла тенгleshдиргенде, бу уллу Къамыжакъ кеси къайгъылы эди. Тюнене кыундуз къара кечге дери ишлеген эди. Сууну кыыйырына элме тереклени базыкъ бутакъларын ташып, ол алайда уллу хуна ишледи. Аны тал терекни¹ чыбыгъы бла кысып, бир-бир жерлерин сары топуракъ бла бек этди. Энди уа, жагъадан узакъ болмай, суу тюбюнде букъдурулуп орналгъан юйюнде бир ненча сагъат солугъандан сора, хар затны тинтирге ашыкъды. Дагъыда беженнге уллу ташны тартыргъа хазырланды, ол ишлеген хунасына тиреп, андан да бек этерча.

¹ *Тал терек* – ива.

Тюз да къундуз алайдан жюзюп кетгенлей, суу толкъунла шошайдыла. Кемени барыуу да тынч бла шош болду.

– Билемисе, хар заманда да ёчешедиле, къундуздан не хайыр деп, – деп сорду Шыбыртчыкъдан аны нёгери. – Тереклени кеседи, ол анга устады. Алай къундуз ишлеген беженле суу къатында болгъан ёзенлеге жайыладыла. Суу жагъаларындан чыгып, агъачланы, адамла юйле ишлерге деп ёсдюрген тереклени басады. Къундузланы быллай къурулушлары жолланы да жабаргъа боладыла. Алай аланы ишлеринден хайыр да аз туюлдо. Бежен жерни оюлгъанын азыракъ этеди, тёгерекде сууну кёбейтген этеди. Ол бек керекди, бютюнда – гитче суучукълагъа. Агъачда бла сууда жашагъан башха Къамыжакълагъа да ол болушлукъ этеди. Биз былайда бир – эки кюннге къалсакъ эди, кёпле бла да танышыр эдик. Беженледе бла сюзюмеледе къурт-къумурсхала гаккы саладыла. Аланы уа чабакъла ашаргъа сюедиле. Ийисли чычханла¹, суу киштикле², ийисли къундузла³, суу къанатлыла быллай жерледе юйлерин бек суююп ишлейдиле.

Шыбыртчыкъ, бир сёзюп иш ычхындырырма деп, Тамата айтханнга къулакъ салып тынгылай эди. Къундузланы иш кёллююклеринден хайырлары неда аланы табийгъатха келтирген заранларыны уллулугъу къаллай бир болур деп, аллай затла Шыбыртчыкъны сагъышландыра эдиле. Аны къалай ангыларгъа эм къаллай, не базманда тартып билирге боллукъду?..

– Къундузла ишлеген беженлеге, – деп, андан ары бардыра эди Тамата, – суу ичерге, ашаргъа къандагъайла⁴, кийикле⁵ келедиле.

– Къундузланы игиликлерине бла жарагъанлыкъларына жалаңда сукъланырчады, – деп оюмлады Шыбыртчыкъ.

– Иш кёллююклерине да, – деп, гумулжукланы Таматалары къарамы бла битеу сууну башын алыргъа кюрешди.

Алай эталмазлыгъын да биле эди. Фахмулу къундузланы андан да уллу беженлери бардыла. Бир-бирде узунлукълары 1200 метрге дери да жетеди. Аллай къурулуш бла танышыр ючюн, энчи жолоучулукъгъа чыгъаргъа керекди. Къундузла Шыбыртчыкъны сейирге къалдыргъанлары себепли, ол жолоучулукъну узакъгъа созмазгъа деди.

¹ Ийисли чычхан – ондатра.

² Суу киштик – выдра.

³ Ийисли къундуз – норка.

⁴ Къандагъай – лось.

⁵ Кийик – олень.

Жолоучула Дюбнебургъа жетдиле

Шыбыртчыкъ ётген суула анга – гитче жолоучугъа – керти да школ болады. Кече жылы сахар фатарындан кычып, Свислочъха тюшгенинде, жаш жигитибиз кёп тюрлю жолланы сынады. Кёп затны да билмей эди Шыбыртчыкъ...

Къоркъмай, суугъа секирген жигит жолоучуну биринчи жукълап эсинде да жокъ эди жолу къаллай боллугъун. Бир толкун кемени бир жанына бургъанлай, Шыбыртчыкъ Переспеде неда Немигада болуп окъуна къаллыкъ эди. Жел аны къайыгъын Лошицагъа неда Слепякагъа да элтирге боллукъ эди. Иш алай барса, сейир затла аз боллукъ эдиле. Алай бла Шыбыртчыкъ Свислочъха кыошулгъан бир черегинде кыалып къаллыкъ эди, ол сахар орамладан жыйылгъан кирни ичинде. Ол заманда анга жауун жаугъандан уллу насып болмаз эди, нек дегенде ол бу ууакъ суучукълагъа тазалыкны келтире эди.

Насыпха, сууну толкунлары жолоучулукъну тап жанына бурдула. Свислочъдан сора Березина кёрюндю. Кюнден-кюннге капитан бу жолоучулукъда асыры кёп сейир затла кёргенден кыуруда жан-жанына кыараргъа жетише эди.

Шыбыртчыкъ битеу ичи бла сезе эди аны аллында уллу кенг суула сакълагъанларын. Бийикден да бийик боллукъдула толкунла. Ол кертиси бла да алай болду. Уллу Дюбнебур бла тюбешуу ингирде болду. Бир-эки сагъатдан кюн да батарыкъ эди. Ким биледи, жигит жолоучула кече белинде тас болмай кыалаллыкмы эдиле. Шыбыртчыкъ Свислочъда да, Березинада да толкунла бла кёп кере тюбешгенди. Аны эсге ала, сууда кёп зат кыуру сени кыолунгда болмагъанын ангылай эди. Суу – кыарыуулу затды, анга тынгыларгъа керекди, аны бла нёгер болургъа керекди. Аны бла демлеширге жарамайды. Кесинги кыарыуунгу билирге керексе, сагъыш этерге керексе, кыарыуум ол жол бла неда башха жол бла барыргъа жетерикмиди деп.

Дюбнебурну кючюн Шыбыртчыкъ терк окъуна ангылады, тюз да Березинаны толкунлары гитче кемени жангы суу ызгъа тюртгенлеринде. Тюзю – тюртмедиле, жумушакъ элтдиле, бир инбашдан башха инбашха салгъанча. Аны Березинаны толкуну этди. Ахырында ол капитан бла сёлешмесе, Шыбыртчыкъ биягъы кёп затны билмей кыоярыкъ эди.

– Капитан, сен Березинаны кыоюп бараса, – деп шыбырдады толкун, – энди сени кеслерини кыолларына Дюбнебурда нёгерелирибиз аллыкъыдла. Къоркъма, ала санга бир хата да этерик туююдюле. Кесинги сабыр бол, бир затха да жарсыма.

– Мен къоркъмайма, – деп уялды Шыбыртчыкъ. Березинада бу толкун бла къаллай бир жюзе эсе да, быллай ушагъ а

биринчи кере эшитди. Хау, кёп болмай бир толкъун капитанны бла къайыкъны гумулжукъларын ёлюмден къутхаргъанды. Шыбыртчыкъ тийишлисича сау бол деп да айталмады анга. Алай, ким биледи, къадар энтта да ол болушхан толкъун бла тубешдирир. Алай сёз былайда Дюбнебурну юсюнденди...

– Къалай-алай болса да, мен тынгысызма, – деди Шыбыртчыкъ, – Дюбнебур – уллу сууду...

– Ийнан манга, капитан, – деп шыбырдады толкъун, – Дюбнебур уллу суу болгъанлыкъгъа, ол да Березиначады, Свислочъчады, башха ууакъ череклеча... Ол кёлю бла ишлеген ишчиди, болушлукъчуду. Березинада къаллай бир чабакъ болгъанын кёргенсе да. Суусуз ала къалай жашасынла?.. Березина да чабакъны саны сени туугъан Свислочунгдача аллай бирди. Дюбнебурда уа – андан да кёп. Сууну болушлукъу бла ток этедиле. Станцияла сууда ишленедиле, алагъа гидроэлектростанцияла дейдиле. Суула кемелени бла къайыкъланы жюрютюрге, адамланы бир жерден башха жерге элтирге болушадыла, ауур жюклени ташыйдыла. Да не айтыргъа боллукъду, адам къан тамырсыз жашаялмазлыкъча, Жер да бир жерлеринде туралмагъан черексиз, суусуз болаллыкъ туюлдо. Дюбнебур да жолючуду: уллу, ачыкъ, ангылаулу. Ийнан, багъалы капитан, ол сени чынты нёгеринг, болушлукъчунг да боллукъду. Мен а кетдим...

Толкъун, къайыкъны тегереги бла айланып, аны да чайкъап, артха кетди. Капитан бир зат айтхынчы, башха толкъун келип, аны кемесин алгъа теркден-терк элтди.

– Ма энди Дюбнебур да бизни тубейди, – деди Шыбыртчыкъ. – Гумулжукъланы туугъан суулары, баям, мен саламлашып кетерик суулары...

Ууакъ гумулжукъчукъланы кёзчюклери жылтырадыла. Капитан-жолоучуну уа мудахлыкъ басды. Тюзю, ол жарыкъ мудахлыкъды, огъурлу. «Гумулжукла кеслерини жерлерине къайтыргъа керекдиле да», – деп, тохтап, кёзлери бла бир ненча сагъат солурча жер излей, сагъыш этди Шыбыртчыкъ. Кеме тюз барады, жарсыр кереклиси жокъду. Тамбла уа, танг атханлай, капитаннга бюгюннге дери белгили болмагъан жангы дюбнебур жерлени ачыу башланады.

Шыбыртчыкъ кемени тас этеди

Шыбыртчыкъ юсюнде болгъан суу тамычыланы силкиндирип кетерди. Ал аякъчыкъларын кётюрдю. Арт аякъчыкъларын да къалтыратды. Зауукълу созулду. Кёлю да бир кесек

кётюрюлдо. Бир ненча такъыйкъа бийлеп тургъан къркъуула жокъ болдула. Хау, ахыр сагъатлада ол ёмюрде сынамагъанын сынады. Аллай сынаула аны жолоучулугъунда эрттеден бери болмагъан эдиле.

Гумулжукланы уллу Дюбнебурну жагъасында кърюп, Шыбыртчыкъ жолоучулугъун кеси аллына бардырды. Жаңгызлыкъ кеп мудахлыкъ бла жарсулукъ берди. Мындан ары къалай атланыргъа оноу этерге сие эди. Ата журту, туугъан Болочанкасы узакъда кълалгъандыла. Бир заманда уа ол ары кълайтыргъа алай сие эди!..

Гумулжуклагъа болушургъа деп, Ажайып Чёпчюкге сёз берип, аны акъылы бу муратны толтурургъа эди. Ол энди муратына жетди, тилеги толду. Андан ары уа не? Тёгерекде къруу суу болса, не этейик? Ол заманны ичинде кеме да юйюнг кибик болгъанды, аны себепли анга да къраргъа керек. Бир-бир затлары эртте окъуна ишленирге керек эдиле, мюйюшлери да жамалыргъа, бек этилирге.

– Алай эсе... – жаланда алай айтыргъа жетишди Шыбыртчыкъ, жел тауушу келди. Дюбнебурну толкъунлары ёре кётюрюлюп, кемени бла жигит капитанны юсюне суу къруа эдиле. Шыбыртчыкъ кълайыкъны тюрбуне жабышды. Сууукъ жай кечеледе жылы жуургъандан да иги жылытхан кълайын терекни сары чапыракъчыгъыны кесегин кесини юсюне тартды. Алай чапыракъчыкъ асыры юсюне суу тёрюлгенден терк жибиди. Капитанны юсю да суудан ауур болду. Шыбыртчыкъгъа кълатьрауукъ тийди, тишчиклерин бир бирге кългъа башлады, кължна¹ Морзени терекни кълбугъуна ургъанча.

Алай Шыбыртчыкъ терк бой салалмады. Кълайыкъ бла биттеу Дюбнебурну ётюр, гумулжукланы барысын да чыгъарып, энди уа – жаундан ёлюрге? Бир кере ол, сууну капитаны, Свислочъда жаунну кълыйналмай кётюрген эди. Энди уа не?

Шыбыртчыкъ юсюнден чапыракъчыкъны таукел атды. Ал аякъчыкълары бла уллу чёмючню излеп табып, кълайыкъдан сууну тёрюп башлады. Алай кълызды, толкъунла жангыдан юсюне аугъанларын да эслемеди... Табийгъат болум бла тутушууда Шыбыртчыкъ аз сагъат ётюрмегенди. Танг атаргъа, булутланы ичинден кюрчюк къларагъанлай, жаун тохтады. Дюбнебур да шошайды. Сууну толкъунлары кълайыкъны жагъагъа дери келтирдиле. Жагъагъа дери бир-эки метр кълала болур эди. Капитан кълайыкъгъа кълалакъланы салып, ала бла терк ишлеп башлады.

Кълсыха заманны ичинде кълайыкъчыкъ зыгъыр жагъагъа тирелди. Шыбыртчыкъ арып ахтынды. Билмей тургъанлай,

¹ Кължна – дятел.

аны да, къайыгъын да жангы толкъун басды. Аллай уллу толкъун эди ол, Шыбыртчыкъны алып, бир ненча метр суу боюнундан ары, бир уллу жалпакъ ташха атды. Жерге тюшгени тапсыз болду. Ташха урулуп, Шыбыртчыкъ кѳзчюклерин иш да кысыды. Алай кесине келгинчиге дери, ол бир сагъат чакълы жатхан болур эди. Жангы толкъунну аны кемесине кече жаунундан сора чабакъ тутаргъа ашыгъып баргъан башха чабакъчыны къайыгъы ийгенин ол артда ангылады. Да не этериксе, Шыбыртчыкъгъа аллай кеме къайда, чабакъчыны къайыгъы бла тенг болурча...

Арыгъаны, ташха тийип ачыгъаны аз-аздан кете тебиреди-ле. Шыбыртчыкъ сау къалгъанына къууанып къалды. Кемени халын теркирек кѳрлюгю келди? Ууалмай къалгъан болурму аны ышаннгылы нѳгери?..

Дюбнебурну чомарт шапалары

Бу эрттенликде Шыбыртчыкъ уяныргъа ашыкъмады. Татлы тюшю аны сахар фатаргъа къайтарды. Капитанны бурунуна аш юйден жатхан жерине дери тюрлю-тюрлю ийисле келе эдиле. Верониканы анасы (Ыйых кюн эди – солуу кюн, бир жары да ашыгъыргъа кереклиси жокъ, юйню аслам иши уа шабат кюн этилген эди) аш этеди. Аш юйге да кирмей, Шыбыртчыкъ не аш боллугъун биле эди. Газ печъни духовкасында бабка бише турады. Тюнене ингирден окъуна Вероника бу ашха деп, картофну къыргъыч бла къыргъан эди. Столгъа салырча сохта да хазыр болду. Верониканы аммасы Шыбыртчыкъны нѳгерини ахлусу бла элде жашайды, уллу ферма тутады. Бир-бирде анда мал сойсала, сахаргъа да ол этден юлюш этедиле. Ол заманда сохтаны да этедиле, этип бошасала уа, холодильникке саладыла. Ыйых кюннге неда бир башха байрам кюннге, къуууруп, столгъа саладыла...

Угъай, быллай ийисле жукъларгъа къоярыкъ туююдюле. Шыбыртчыкъ да тѳзалмайды. Уянады. Тѳгерегине къараса, ол ашарыкъла тюшюнде кѳрюннгенлерин ангылайды. Алай ийисле уа бир жары да кетмегендиле. Сейир туююмдю!..

Гумулжукла да уяндыла. Къуру Тамата угъай, къалгъанла да. Бир бирлери бла шыбырдашып, сагъайыпдыла. Бир бири ызындан Таматаны къатына келедиле. Не болгъанды?.. Баям, багъалы нѳгерим, – деп, Тамата Шыбыртчыкъгъа айтды, – бир сейир иш бола турады. Мени къарындашларым жагъадан келген бир ийислени эшитгендиле. Ол бир юйден неда арбаздан келген ийисле туююдюле. Баям, узакъ болмай адамла байрам эте болурла. Ким биледи, битеу эллери бла тойгъа неда бир башха

кѳууанчха ашла хазырлай болурла. Биз аллай бир заманны юйде болмагъанбыз. Бир кѳзчюгюбюз бла окѳуна кеси ашларыбызны кѳрюрге сюе эдик...

Таматаны сыфатында да, ауазында да аллай бир мудахлыкъ бар эди, Шыбыртчыкъ ангылады тотхтаргъа керек болгъанын. Аллайгъа болушлукъ этерге керекди. Бир – эки сагъатыбыз зыраф боллукъду да. Ол зыраф болгъан заманыбызны уа артда гумулжукла къайтарыргъа болушурла...

– Биз кѳуру кѳрсек, ийисгесек боллукъду. Анда, баям, борщ бише болур, кулеш эте болурла этден. Табалада уа драникле кѳууурула болурла, блинле бла чырламала да бише болурла...

Таматаны сѳзлеринде аллай бир жылыулукъ, тилек бар эди, Шыбыртчыкъ анга угъай деялмады. Кеси да алайда жашагъанланы ашлары бла танышыргъа сюе эди. Шыбыртчыкъ, жууукъда бир таныгъан толкъунчукъну эслеп, андан болушлукъ тиледи.

– Аны не айтыр кереклиси барды?! – деп, жарыкъ жууаплалды толкъун. – Мени кесими да жагъагъа къарарыгъым келеди. Шуѳхларым эртте окѳуна билдирген эдиле, анда сахарчыла аш байрам этедиле деп. Украинадан иш да къонакъла келедиле. Алай мени сууда ишим кѳпдю. Мен сизни ары жагъагъа жетдирейим да, сора бир сагъатдан алыргъа келирме. Болалсагъыз, манга да бир татыулу затчыкъ ала келирсиз. Бек суйюп ашарыкъма, аллай ийисле келедиле, анда дуня кѳрмеген уллу кѳурманлыкъ болгъанча!..

Толкъун сѳзюн олсагъат окѳуна толтурду. Тамата жаланда гумулжукла бирге болурларын эм бир сагъатдан суу боюнуна къайтырыкъларын тиледи. Гумулжукла, тизилип, кенг талагъа тебиредиле. Алайда уа – уллу чатырла, отла да жана, аш этген машинала да бар. Энци жерни уа столла ала эдиле, аланы юслеринде уа – ашдан толу табакъла, табала, чоюнчукъла. Сахнагъа деп да жер бар эди. Алайда уа – бютюнда бек кѳууанчлы. Гумулжукладан артха къалыргъа къоркъуп, Шыбыртчыкъ бир кесекчикге тыйылды да, бир ариу жырны юзюгюн эшитди.

– Ах, Шыбыртчыкъ, хар ашны кесини тарыхы болгъанын билсенг эди, санга ол заманда ийисле башха тюрлю эшитиллик эдиле. Адамла аланы ѳмюрле бла жыйгъандыла...

– Мен а башха тюрлю сагъыш этеме. Хар жерде да ашланы анда не ѳсгенине кѳре, не Къамыжакъла болгъанларына кѳре этедиле, – деп, кесини оюмун айтды капитан.

– Хау, алай адамланы жашау турмушлары да, жер юсюнде болгъан урушла да кеслерини ызларын къойгъандыла. Табийгъат да тюрлендириуле кийиргенди.

– Адамла хар ашны да жаратмайдыла, суймейдиле, – деди гумулжукланы Таматасы. – Бизни, дюбнебур жаныбызда, юй бийчени нёгери орус печьди, ол болгъан жерде уа ашны биширедиле, къуурадыла. Ах, Шыбыртчыкъ, алада аллай татыулу ашла боладыла, цибулькала, зразыйле, картоф бёрекле!.. Юй сохтала уа!..

Алай къуру сёзле бла ашдан тояллыкъ туююлсе. Гумулжукланы Таматасы ийислени не бек махтаса да, Шыбыртчыкъны бир зат къабарыгъы келди. Сагъышы къуру аны юсюнден эди.

Капитан бла гумулжукланы Таматалары, тегереклерине къарап, украинлилени аш-азыкъ тарыхларын тинтгинчи, гумулжукла керти тасхачылыкъ этдиле. Аладан бири Таматагъа къайтып келип, къайда болгъанын, не кёргенин айтды. Таланы бир къыйырында къарт нарат болгъан жерде гумулжук уя бар кёре эдим. Гумулжук уядагъыланы анда жашагъан адамлада намыслары жюрюйдю, аны себепли уяны жан-жанын къангачыкъла бла къуршалагъандыла. Аны юсюне къангачыкъ да такъгъандыла, гумулжукланы багъалай билирге керекди деп. Алай бла ол жерни иеси кесини къаласына жолоучуланы чакъырады. Аш байрамдан башха этмей, сыйларгъа да айтады...

Ол алай болду. Былайдагъы гумулжукла адамладан аман аш этмей эдиле. Сыйлагъан да бек иги этдиле. Шыбыртчыкъ бла Тамата сыйлы жерледе олтургъандыла. Не ашамадыла ала!.. Иелери алгъа биринчи юч ашдан сайларгъа бердиле: борщ, капуста, рассольник. Ызы бла суу бёрекле, крученикле, сохта, кулеш келтирдиле. Столда дагъыда таталы лёкъумла, галушкала бар эдиле.

Ашап тоюп, гумулжукланы Таматалары хар ашха бир зат айта эди.

– Ма, къарачыгъыз, шуёхларым, галушкалага. Къалай татыулудула ала!.. Кеслери да терк этиледиле. Къайнар суугъа тылыны юзюп-юзюп атаса. Бек биринчи, аш этген аны биширип иймезге керекди. Быллай ашарыкъ Венгрияда, Словакияда, Чехияда, Польшада да барды. Быллай ашлары, атлары башха болгъанлыкъгъа, чеченлиледе, малкъарлылада, ингушлулада да болургъа болур. Ол халкъла Кавказда жашайдыла... Бизден алай узакъда да туююдюле... Бютюнда бизни жолоучулугъубузну эсге алсакъ... Алай туююмдюю, багъалы Шыбыртчыкъ?..

Шыбыртчыгъ а бютюн бек суу бёреклени жаратды. Аланы столда бир ненча тюрлюсю бар эди. Татыулу тылыны ичине тюрлю-тюрлю ичле салынып бууулгъандыла: этден, кёгетле-

ден, ханс-хундан, сюзмеден, тошлакъдан, дагъыда кѣп тюрлю вареньядан...

Байрам байрамы бла, артха къайтыргъа уа заманды. Асыры къууангандан алай къонакъбайлыкъ этгенлерине, гумулжукла жол узуну къайыкъда бир бирлерине не ашагъанларыны хапарларын айта эдиле.

Шыбыртчыкъ бла Тамата уа тамбалгъы ишлерини оноун этедиле. Къаллай бир бараллыкъларын тергей эдиле. Кѣкге къарай, кюнню халы жолоучулукъларына чырмау келтирмез деп сагъышланадыла. Нек дегенде бек башы – теркирек юйге жетерге...

Гумулжукла туугъан суу жагъаларына чыгъадыла

Шыбыртчыкъ, хар замада этиучюсюча, танг атмай уянып, тѣгерегине къарады. Кѣзю жетген къадар ариу затла кѣрюрме деп къарай эди. Бирде суу къатында курган кѣрюндю. Ол заманда капитан Вероника бла окъугъанында, тарыхны иги билмегенине сокъурана эди. Хау, биле эди археология деп илму болгъанын – эски затланы окъургъа, эски къабырланы тинтирге болушхан. Алгъа ол бу затлагъа эс бурмай эди.

Суу жанында кѣрюннген нарат терекле кѣзлеринги къууандыра эдиле. Бир кере Шыбыртчыкъ сууну боюнунда бир уллу эмен таланы кѣрдю. Вероника ууучу бла бир эмен чертлеуюкленни юйге келтиргенин къууанып эсине тюшюрдю. Аны хапары къуру эменле бла байламлы эди: алагъа ненча жыл болгъанларыны, аланы къарыуларыны, кючлерини, хайырларыны юсюнден. Артда ол алай айтхан эди, сѣз ючюн, Черногорияда зейтун тереги¹ бизни белорус эменден аз жашамайды деп. Аны жыл саны эки жюз минге жетерге да болады... Шыбыртчыкъ ол заманда бизни эменлени аз жашагъанларына бир кесек жарсыды. Алай артда уа сагъыш этди да, дуния аллай энчиликлери бла сейир болгъанын ангылады. Хар тюрлю къыралда тюрлю-тюрлю терекле ёседиле. Ол зейтун тереги бла къачан болса да, бир кюн а тюбеширикме деп сагъыш этди...

Бу эрттенликни да башха эрттенликледен башхалыгъы жокъ эди. Шыбыртчыкъ бир бири ызындан терк-терк кесине къарай эди, кесин сууда кѣрюрге умут этип. Капитан кесини жангы кийимлерине юйреналмай турады: тюрлю-тюрлю тюрсюнлеге боялгъан терисине. Тейри къылыч мени бла аман иги ойнады!.. Алгъа Шыбыртчыкъ бир бетли эди, суу бетде кѣзюнге бек илинмей эди. Энди уа!.. Кѣп тюрсюнлю болуп, узакъдан

¹ Зейтун терек – оливковое дерево.

окъуна кёрюнюп, хар кимни кёзюне илинеди. Сыфатында быллай тюрлениу капитаннга игилик келтирлик болурму ансы?..

Шыбыртчыкъ къарамын суудан бир жанына бурду. Гумулжукланы Таматалары уяндымы деп, артха къараргъа умут этди. Къуру ол уянып угъай, башха гумулжукла да къобуп эдиле.

– Не болгъанды? – деп, капитан саламлашыр орунуна алай сорду.

– Эрттен ахшы болсун, багъалы нёгерим, – деп, мычымай жууаплады Тамата. – Алыкъа зат болмагъанды, алай тынгысызбыз, бююнню кюн башха кюнлеча боллукъ туююлду деп. Тюнене ингирден бери эсибизден кетермей тургъан жерлени кёрюп тебирегенбиз. Къарангыда бара, курганны да кёрген болурса?..

– Хау, Тамата, кёргенме... Аны юсюнден зат билмегениме жарсыдым.

– Аллай курганла бизни жерибизде аз туююлдуле. Алай бу а энчиди. Анда къуру эрттегили бай адам кесини байлыгъы бла асыралып туююлду. Ол жер туююнде бий аскери бла жатады, ол жауладан туугъан жерин къоруулагъанды... Къуру курган туююлду биз юйюбюзге жетгенни белгиси. Тюнене биз жел тирменни да кёргенбиз. Аллайланы энди хазна табарса. Бизники уа сюеледи, тирменни ишлетирге къанатлары бла желни чакъыра. Баям, эки-юч ёмюр окъуна сюеле болур ол, элчилеге къуллукъ этип, будайдан ун этип.

Гумулжукланы Таматалары тынгылауну басды. Шыбыртчыкъ да кесин кючден тгъа эди. Жаланда жүреги тынгысыз ура эди, этеригин айтыргъа суююп. Тамата кесини туугъан жери бла тюбешиюню юсюнден айтхан заманда, Шыбыртчыкъ а Болочанкасын, дагъыда башха жерлерин эсине тюшюрдю. «Къалай иги ангылайма мен ол гумулжукланы!.. Ата журт – хар бирибизге да жан береди. Ол – бизни таянчагъыбызды, бизни мурдорубузду. Битеу дуняны айланып чыгъаргъа да боллукъду, кёп затны кёрюрге да боллукъду. Алай аланы да бир затла бла да тенгleshдире билирге керекди, не ючюн айланнганынгы да, кёргенинги да кимлеге, нелеге, нек билдирирге керек болгъанын ачыкъларгъа ...»

Тамата жангыдан ушакъгъа кёшүлдү:

– Тюнене биз жукълаялмай кёп турдукъ. Танг атхынчы уянганда уа, ол гумулжук уябыз болуучу жер бла тюбеширге хазырлана эдик. Ол бизге уллу сахар кибикди. Аны себепли биз аны ычхындыралмазбыз... Бир къауум гумулжук къайыкъны жаны бла къарарча тизилдиде. Ол төртюсю уа, ол ортада олтургъанла, туугъан журтларыны ийислерин эшитирге сюе эдиле. Ол тынч иш туююлду, анга да фахму керекди. Бизни ортабызда тауушланы жыйыгучула да бардыла...

Ким биледи, Тамата дагъыда бир затла къошар эди айтханына, бир гумулжук, чабып келип, бир затла шыбырдап башламаса. Тамата зат айтмады, жаланда башын булгъады. Бир-эки такъыйкъа ол дюбнебурну толкъунларына къарады, ызы бла Шыбыртчыкъгъа айтды:

– Жыйыныбыз бир 10–15 такъыйкъа жолоучулукъда бизни эски гумулжук уябыз болгъанын биледи. Биз эрттеден бери сакълагъан юйге къайтыр муратыбыз толду. Шыбыртчыкъ, сен кемени керекли жерде тохтатырыгъынгга ийнананыз... Биз санга бек ыразыбыз, багъалы нёгерибиз!..

Заман терк окъуна озду. Шыбыртчыкъ, жюзгенде уллу сынамы болгъан капитан, кемени къысха жол бла суу боюнуна чыгъарыргъа кюрешди. Гумулжукла да къолларындан келгенлерича болушургъа кюреше эдиле, желни къалай ургъанын тохташдырып билдиредиле.

Алай суу боюнуна да чыкъдыкъ. Насыпха, сууну жагъасы терен туйюл эди. Толкъун да гумулжукла бла кемени сары юз-мезге чыгъарды да къойду.

– Сиз керти билемисиз гумулжук уягъыз былайда жууукъда болгъанын? – деп сорду Шыбыртчыкъ Таматадан.

– Ма мен суу чыгъаргъан чёпчюклени жыя тургъан эки танымагъан гумулжукну кёреме да, аладан сорайыкъ...

Сейир этген гумулжукла арлакъда, бийик жерде, эмен тереклени ичинде, жангыз кеси орналгъан нарат терекни жанында гумулжук уяланы юсюнден да, сахарчыла тёлюдентёлуге тас болгъан гумулжукланы юсюнден айтханлары да айтырды...

Шыбыртчыкъгъа уа суу жагъа бла тизилип баргъан гумулжукланы ызындан мудах къарагъандан сора, зат къалмады. Барысы да жүрекден саламлашдыла капитан бла, анга игилик тежей. Ахырында Тамата Шыбыртчыкъны ал аякчыгъын тутду да айтды:

– Бил, багъалы нёгерим, Дюбнебур сууну жагъасында сени юйюнг барды, анда сени хар заманда да кёрюрге ырадыдыла. Сен бизге, бирда болмагъанча, кёп болушханса... Сени кеменг бизни туугъан жерибизге келтирди...

Шыбыртчыкъ да къууанды гумулжукланы юйлерине къайтханларына. Ажайып Чёпчюкню айтханын да этгенине къууанды.

Шыбыртчыкъ жангы жолоучулукъну юсюнден сагъыш этеди

Капитан мудах къарай эди суугъа. Дюбнебур аны сейирге къалдырды. Сууну, Болочанка бла Свислочъдан эсе, кенгнге

жайылып баргъаны тенгизлеге ушай эди. Сууну терк баргъанына къарап, Шыбыртчыкъ сагъыш этеди: суу толкъунланы тынчлыкълары болурму? Неда ала алай жашаргъамы жаратылгъандыла?..

Шыбыртчыкъ кеси къалгъанына да мудах болду. Тюнене ингирде, гумулжукла кеслерини жерлерин танып къууаннганда, къууанчлы эди. Кеме жагъагъа жете тебирегенинде, гумулжукланы къалтырауукъ алды. Шыбыртчыгъ а, бир ангылаусуз толкъун алларына чыгъып, суу боюнуна чыгъаргъа чырмау этеди деп жарсый эди. Насыпха, Аллахха шукур, хар зат да тап бошалды.

Капитан, төгерекеге къарай, ангылай эди аны энтта да жангы жолоучулукъ сакълагъанын. Тамбалгъы кюнню юсюнден сагъыш эте, Шыбыртчыкъ кёп зат кесини къолунда болгъанын ангылай эди.

– ... Энди мен Свислочъхамы къайтайым? – деп, уллу сагъыш этип тебиреди жолоучу. – Ох, къалай къыздырады эрттенликден бери, солургъа онг да жокъду. Жауун жауарыкъ болур ансы. Неда буз жауаргъа да болур...

Терк окъуна Верониканы эсине тюшюрдю. «Нек излемейди ол мени? Манга ахырда жаны аурумаймыды аны дневнигинден къачып кетгениме?» – деп, Шыбыртчыкъ кесине жан аурутуп, жилярыгъы иш да келди. Алай ол кёпге созулмады, нек дегенде ангылай эди: кесин къаты тутмаса, бошласа, къарыуун керексиз затлагъа бошатырыкъды. Жангы жолоучулукъну юсюнден сагъыш этген иги туююлмюдю, андан эсе?.. Вероника да бусагъатда жай практикалары бошалгъандан сора, атасы-анасы бла солургъа барлыкъ эди, баргъан эсе да алайды.

... – Биз бир тыш къыралны тенгизинде тюбешег а, не болукъ эди? Ма алай, билмей тургъанлай, тюбешдик.., – ол сагъышлары асыры хычыуун тийгенден, кёзчюклерин да къысды. Кёзлерин ачханда уа, Дюбнебурда суу нек эсе да шакъы бетли кёрюндю. Алаша толкъунланы төппечиклери жылтырай эдиле. Аланы бир-бир жерлеринде къызыл, къызгъылдымыракъ ызлыкъла ёте эдиле.

«Ол тюбешиуюбюзде алай болургъа да болур, – деп сагъыш этди капитан. – Мени къайыгъым суу жагъагъа жууукълашадды, тюрлю – тюрлю тюрсюню толкъунла аны сары зыгъыргъа чыгъарлыкъдыла. Анда уа Вероника кюн тюбюнде зауукълу жатады. Дерслерин да, школну да, кюнделикни хар кюнден ачып къараргъа керек болгъанын да, дерслеге хазырланнганны да унутханды. Мени да унутханды...»

Шыбыртчыкъны бир зат жарсыта эди: къайсы къыралда табаргъа боллукъду Верониканы? Бек биринчи, къайры жю-

зерге керек болгъанын билирге, андан сора уа барлыкъ жолунгу юсюнден ойларгъа да боллукъду.

Алгъа сахар фатарда ол быллай затны эшитген эди: «Солургъа Балиге барсакъ, не болур?» Ол оюмну Верониканы атасы айта эди. Аны программист усталыгъы болгъанын Шыбыртчыкъ биле эди, кеси да дуняда кёп жерде болгъанды. Аны себепли ол билирге керекди къайда иги боллукъду солургъа.

...Шыбыртчыкъ ол айрыкамны юсюнден бир затны эсине тюшюрюрге терен сагъыш этип кюрешди. «Ариу» деген сёз жолоучуну акъылында дайым да тура эди. Барлыкъ жерин да аз-маз биле эди. Къалайда эсе да Индийский бла Тихий океанланы араларында. Къыбыла жанындан – Индийский, шимал жанындан а – Тихий, айрыкамны атыча, тенгизни аты да – Бали. Сагъышлары башха жанына да кетдиле. Шыбыртчыкъ къаллай табийгъат бла тюбеширик болурма деп сагъышланды. Къаяла уа болурламы анда? Ол белгисиз айрыкам жолоучубузну кёз аллына жер башында бек ариу жерледен бирича кёрюне эди. Ол былайда узакъ болмагъанча эди. Дюбнебур бла бир-эки километр баргъанлай... Алай бла Шыбыртчыкъны ол ариу айрыкам бла тюбешиу сакълайды. Ким биледи, Вероника бла да, аны атасы-анасы бла да...

ГУРТУЛАНЫ Салих
кёчюргенди.

БАШЛАРЫ

КЪМР-ни 100-ЖЫЛЛЫГЪЫНА

АДАБИЯТЫБЫЗНЫ ИЛКЕРЛЕРИ. *Эсселе* 5

ДУНИЯ КЛАССИКАДАН

Антуан де СЕНТ-ЭКЗЮПЕРИ. Ёзден жашчыкъ. *Жомакъ* 59

САРБАШЛАНЫ ЗУФАРНЫ ЭСГЕРЕ

САРБАШЛАНЫ Алёна. Мен жырым бла къонакъма сизге... *Статья*. . 110

САРБАШЛАНЫ Зуфар. Назмула. 116

ПОЭЗИЯ

ДОДУЛАНЫ Аскер. Назмула 121

ЁЗДЕНЛАНЫ Абдуллах. Назмула 136

АЛАН МИФЛЕ

НАРТИА 142

БИЛЛЯЧА

Алесь КАРЛЮКЕВИЧ. Шыбыртчыкъ бла аны нёгерлери. *Жомакъ* . . 170

МИНГИ-ТАУ / ЭЛЬБРУС / № 4 (224)

*Литературно-художественный
и общественно-публицистический журнал*

На балкарском и русском языках

Учредитель
ГКУ «КБР-МЕДИА»

Журнал зарегистрирован Управлением Федеральной службы по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций по Кабардино-Балкарской Республике ПИ № ТУ07-00128 от 11 января 2018 г.

Корректор *Т. С. Гелястанова*
Компьютерная верстка *А. С. Бозиевой*

Подписано в печать 12.08. 2022.
Выход в свет 31.08. 2022. Формат 60 x 90 1/16. Бумага офсетная.
Гарнитура Times New Roman PS MT. Печать офсетная. Усл. печ. л. 14, 00.
Уч.-изд. л. 12,5. Тираж 530 экз. Заказ № 1602.
Стоимость одного номера по подписке через
ФГУП «Почта России» – 37,60 руб., за 6 мес. – 113 руб.
В розницу цена свободная.

Адрес редакции, издателя: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5.

Отпечатано в полном соответствии с качеством
предоставленных диапозитивов

Отпечатано в ООО «Издательство «Южный регион»
357600, Ставропольский край, г. Ессентуки, ул. Никольская, 5а

**«Минги-Тау» журнал келмей къалгъанына почта жууаплады.
Тел.: (88662) 42-11-75**

Редакция авторла бла къагъыт байламлыкъ жюриотмейди. Къол жазмалагъа кесамат этилмейди, ала ызларына къайтарылмаидыла. Басмаланган затланы авторларыны оюмлары бла редколлегияны кез къарамы бирча болмазгъа боллукъду. Мында чыкъгъан материалланы башха жерде басмалагъанда, была «Минги-Тау» журналдан алыннгандыла деп чертген борчду.

ЖАНГУРАЗЛАНЫ ДАУУТНУ ЖАШЫ ИБРАГИМ

Жангуразланы Ибрагим «Знак Почёта» орден бла – эки кере (1966, 1971), Ленинни ордени бла – эки кере (1973, 1981), Октябрь Революцияны ордени бла (1977), Урунууну Къызыл Байрагыны ордени бла (1991), Къазахстан Республиканы «Достык» (1996), «Парасат» (2005), «Отан» (2001) орденлери бла, «За освоение целинных земель», «10 лет независимости Республики Казахстан» (2001) деген майдалла бла да саугъаланганды.

Ибрагим 1937 жылда Зылгыда тууганды. 1944 жылда ол миллети бла Къазахстаннга кечюрюлгенди. 1957 жылда Акмолинскде зооветеринар техникумну бошагъандан сора, зоотехник, ызы бла анда бир бёлюмню таматасы, «Ижевский» совхозда баш зоотехник болуп да ишлегенди.

Жангураз улу биригиуюн КъССР-ни эл мюлкюнде алчы этеди: къанатлыланы этин бир жылгъа 12 тоннагъа чыгъарганды, орта эсеп бла хар гектардан а 20 центнер мирзеу алганды.

Жангуразланы Ибрагим – КПСС-ни XXVI съездини делегаты, Къазах ССР-ни Баш Советини депутаты, «Нур-Отан» партияны политсоветини келечиси – Н.А. Назарбаевни эки кере да политсоветини ышангылы адамы болуп турганды.

ЭЛБРУС МИНГИ-ТАУ

Редакцияны телефонлары:
42-23-40, 42-76-52, 42-40-29, 42-38-66

Адреси:
360000, г. Нальчик, пр. Ленина, 5 «Минги-Тау»,
www.journals.smikbr.ru; mingitau@mail.ru

Индекс 73910

ЖАНГУРАЗЛАНЫ ДАУУТНУ ЖАШЫ ИБРАГИМ
Социалист Урунууну Жигити